

АГРОСВІТ

№ 12 червень 2021

Науково-практичний журнал

ISSN 2306-6792

9 772306 679204

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:

Васильєва Наталя Костянтинівна, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри інформаційних систем і технологій, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

ЗАСТУПНИК ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА:

Вініченко Ігор Іванович, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ СЕКРЕТАР: Кучеренко Г. Б.

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:

Андрющенко Катерина Анатоліївна, доктор економічних наук, доцент, професор кафедри економіки та підприємництва, ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

Безус Роман Миколайович, доктор економічних наук, професор, професор кафедри маркетингу, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Гончаренко Оксана Володимирівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри економіки, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Добровальська Олена Володимирівна, доктор економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Козловський Сергій Володимирович, доктор економічних наук, професор, професор кафедри підприємництва, корпоративної та просторової економіки, Донецький національний університет імені Василя Стуса (м. Вінниця)

Каткова Наталя Володимирівна, кандидат економічних наук, доцент, професор кафедри обліку і економічного аналізу, Національний університет кораблебудування ім. адмірала Макарова

Крючко Леся Станіславівна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри маркетингу, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Кураташвілі Альфред Анзорович (Тбілісі, Грузія), доктор економічних, філософських і юридичних наук, професор в галузі суспільних наук, професор Грузинського технічного університету в області Публічного права (Факультет Права і Міжнародних відносин), науковий керівник Інституту Бізнесу і Права факультетів Права і Міжнародних відносин і Бізнес-технологій ГТУ, завідувач відділом економічної теорії Інституту економіки імені П.Тугушвілі Тбіліського державного університету імені Іване Джавахішвілі

Лозинський Дмитро Леонідович, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку і аудиту, Державний університет «Житомирська політехніка»

Павлова Галина Євгенівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри обліку, оподаткування та управління фінансово-економічною безпекою, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Самойленко Алла Олександрівна, кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту та туристичного бізнесу, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Пантелеєва Наталя Миколаївна, доктор економічних наук, кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів та банківської справи, Черкаський навчально-науковий інститут Державного вищого навчального закладу «Університет банківської справи»

Трусова Наталя Вікторівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування Таврійського державного агротехнологічного університету, Таврійський державний агротехнологічний університет

Федоренко Станіслав Валентинович, кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри охорони праці і навколишнього середовища КНУБА, академік академії будівництва України

Халатур Світлана Миколаївна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Череп Олександр Григорович, доктор економічних наук, доцент, професор кафедри економіки, Запорізький національний університет

Чирва Ольга Григорівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри маркетингу, менеджменту та управління бізнесом, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Шабатура Тетяна Сергіївна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економічної теорії і економіки підприємства, Одеський державний аграрний університет

Журнал засновано у січні 2001 року. Виходить 2 рази на місяць.

№ 12 червень 2021 р.

Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»).
Наказ Міністерства освіти і науки України
№ 975 від 11.07.2019 р.

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

ІНДЕКСАЦІЯ ВИДАННЯ В НАУКОМЕТРИЧНИХ БАЗАХ:

- Index Copernicus (IC);
- SIS;
- Google Scholar.

Свідоцтво KB № 23728-13568ПП від 27.12.2018 року
ISSN 2306-6792

Передплатний індекс: 21847

Адреса редакції:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Поштова адреса:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Телефон: (044) 223-26-28, 537-14-33

Тел./факс: (044) 458-10-73

E-mail: economy_2008@ukr.net

www.agrosvit.info

Засновники:
Дніпровський державний аграрно-економічний університет,
ТОВ "АКС Центр"
Видавець:
ТОВ "АКС Центр"

Передрукування дозволяється лише за згодою редакції.

Відповідальність за добір і викладення фактів несуть автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій.

За зміст та достовірність реклами несе відповідальність рекламодавець.

Рекомендовано до друку Вченою Радою Дніпровського державного аграрно-економічного університету 24.06.21р.
Підписано до друку 24.06.21 р.

Формат 60x84 1/8, Ум. друк. арк. 9,3.

Наклад — 1000 прим.

Папір крейдований, друк офсетний.

Замовлення № 2406/2.

Віддруковано у ТОВ «АКС Центр»

м. Київ, пров. Куренівський, 17

Тел. (044) 537-14-34

Журнал засновано у січні 2001 року. Виходить 2 рази на місяць.

№ 12 червень 2021 р.

У НОМЕРІ:

<u>Вініченко І. І., Комська М. М.</u> Теоретичні аспекти формування антикризової стійкості сільськогосподарських підприємств	3
<u>Гарбар Ж. В., Кватернюк А. О.</u> Пріоритетні напрями розвитку інноваційної діяльності в галузі рослинництва	9
<u>Назаренко О. В., Лукаш Т. В.</u> Формування окремих компонент облікової політики підприємства щодо дебіторської заборгованості	15
<u>Галат А. М.</u> Тенденції розвитку органічного плодовоовочового ринку України у світовому контексті	22
<u>Ярема А. В., Замора О. І.</u> Управління ринком праці: регіональний аспект	34
<u>Неустроєв Ю. Г.</u> Забезпечення економічної безпеки регіону	39
<u>Височанська М. Я.</u> Еколого-економічні та соціальні ризики розвитку аграрного сектору у контексті транскордонного співробітництва	45
<u>Коровій В. В.</u> Основні напрями державної фінансової політики	51
<u>Пришляк Н. В.</u> Методичні підходи до визначення еколого-економічної ефективності виробництва біопалив із агробіомаси	58
<u>Титарчук М. І.</u> Бюджетна політика економічного розвитку	68

№ 12 / 2021

CONTENTS:

<u>Vinichenko I., Komska M.</u> THEORETICAL ASPECTS OF FORMATION OF ANTI-CRISIS STABILITY OF AGRICULTURAL ENTERPRISES	3
<u>Harbar Zh., Kvaterniuk A.</u> PRIORITY DIRECTIONS OF DEVELOPMENT OF INNOVATIVE ACTIVITY IN THE FIELD OF CROP PRODUCTION	9
<u>Nazarenko O., Lukash T.</u> FORMATION OF SEPARATE COMPONENTS OF THE COMPANY'S ACCOUNTING POLICY REGARDING ACCOUNTS RECEIVABLE	15
<u>Galat L.</u> TRENDS OF DEVELOPMENT OF THE ORGANIC FRUIT AND VEGETABLE MARKET OF UKRAINE IN THE WORLD CONTEXT	22
<u>Yarema L., Zamora O.</u> LABOR MARKET AND EMPLOYMENT OF THE POPULATION: REGIONAL ASPECT	34
<u>Neustroiev Y.</u> ENSURING THE ECONOMIC SECURITY OF THE REGION	39
<u>Vysochanska M.</u> ENVIRONMENTAL AND ECONOMIC AND SOCIAL RISKS OF AGRICULTURAL SECTOR DEVELOPMENT IN THE CONTEXT OF CROSS-BORDER COOPERATION	45
<u>Koroviy V.</u> THE MAIN DIRECTIONS OF PUBLIC FINANCIAL POLICY	51
<u>Pryshliak N.</u> METHODICAL APPROACHES TO DETERMINING THE ECOLOGICAL AND ECONOMIC EFFICIENCY OF BIOFUEL PRODUCTION FROM AGROBIOMASS	58
<u>Titarchuk M.</u> BUDGET POLICY OF ECONOMIC DEVELOPMENT	68

УДК 330.366:65

І. І. Вініченко,

д. е. н., професор, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

ORCID ID: 0000-0002-9527-1625

М. М. Комська,

аспірант, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

ORCID ID: 0000-0002-4540-8320

DOI: 10.32702/2306-6792.2021.12.3

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ АНТИКРИЗОВОЇ СТІЙКОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

I. Vinichenko,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Dnipro State Agrarian and Economic University

M. Komska,

Postgraduate student, Dnipro State Agrarian and Economic University

THEORETICAL ASPECTS OF FORMATION OF ANTI-CRISIS STABILITY OF AGRICULTURAL ENTERPRISES

Визначено, що для більшості сільськогосподарських підприємств важливим тактичними завданнями їх розвитку є недопущення банкрутства в довгостроковій перспективі. Тому особливого значення за умов сьогодення набуває формування ефективного механізму управління підприємством, заснованого на аналізі його фінансово-економічного стану.

Встановлено, що серед типових ознак кризового стану підприємства науковці визначають наступні: зниження рентабельності діяльності підприємства, кредитні ресурси використовуються в основному на погашення відсотків та повернення раніше отриманих кредитів, значно частіше виникають несприятливі виробничі ситуації, порушується ритмічність постачання сировини та готової продукції, виникає некерований стан розвитку підприємства і будь-яка несприятлива подія здатна створити реальну загрозу його банкрутства.

За результатами дослідження визначено основні методи формування антикризової стійкості підприємств: методи посилення фінансової стійкості за рахунок управління ліквідністю та структурою активів і джерел їх фінансування; управління собівартістю виробництва продукції за рахунок оптимізації постійних і змінних витрат; управління доходами підприємства за основним видом діяльності та позареалізаційними доходами; антикризового управління персоналом.

It is determined that for most agricultural enterprises an important tactical task of their development is to prevent bankruptcy in the end. Therefore, of particular importance in today's conditions is the formation of an effective mechanism for managing the enterprise, based on the analysis of its financial and economic condition.

It is established that among the typical signs of the crisis of the enterprise, scientists identify the following: reduced profitability, credit resources are used mainly to repay interest and repay previously obtained loans, much more often there are unfavorable production situations, disrupted supply of raw materials and finished products, uncontrolled enterprise development and any adverse events can create a real threat of bankruptcy.

We believe that the crisis management — it is government policy that aims to protect economic agents from crises and prevent their bankruptcy. It is carried out at the meso and macro levels and is a system of political, legal, financial, and economic measures. For crisis management requires certain information database, creating specific research methodology, highly skilled professionals, research and development, adoption and implementation of stabilization measures of the national economy.

The analysis offers its own definition of a crisis. Crisis — an event that affects the sustainability of economic development of the enterprise and is characterized by a set of reasons for its occurrence and specific consequences of the manifestation, which requires financial and economic analysis to make management decisions in the shortest possible time. We believe that anti-crisis resilience should be understood as the company's ability to prevent significant impact of the crisis on its financial and economic activities with crisis management technology, industry specifics and the formation of reserve funds during the recovery phase of the enterprise life cycle.

According to the results of the study, the main methods of formation of anti-crisis stability of enterprises are determined: methods of strengthening financial stability by managing liquidity and the structure of assets and sources of their financing; managing the cost of production by optimizing fixed and variable costs; enterprise income management by main activity and non-operating income; anti-crisis personnel management.

Ключові слова: антикризова стійкість, антикризове управління, банкрутство, державне регулювання, криза, сільськогосподарські підприємства, соціально-економічна система.

Key words: anti-crisis resilience, crisis management, bankruptcy, government regulation, crisis, agricultural enterprises, socio-economic system.

ВСТУП

На сьогодні проблема підвищення антикризової стійкості сільськогосподарських підприємств є досить актуальною, що обумовлено впливом факторів макро- і мікросередовища на діяльність будь-якого підприємства. Зміна лише форми власності на засоби виробництва за результатами проведених економічних та політичних перетворень не призводить до підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва. Важливим тактичними завданнями для більшості підприємств галузі є недопущення банкрутства в довгостроковій перспективі. Тому особливого значення за умов сьогодення набуває формування ефективного механізму управління підприємством, заснованого на аналізі його фінансово-економічного стану. Такий підхід пов'язаний з формуванням системи заходів антикризової стійкості. В економічній літературі це словосполучення досліджується в різних аспектах, що знайшло відображення у наукових працях вітчизняних та зарубіжних науковців, а саме: Дугін П., Зуб А., Коюда В., Кравчук Л., Масловська Л., Мельник О., Мэнкью Н., Пріб К., Славина Н., Сошновська О., Ткаченко С. [1— 12] та інших. Однак його зміст як економічної категорії є досить дискусійним. Так, у науковій літературі часто не фіксуються його відмінні ознаки в системі управління підприємством, а в самому визначенні увагу, як правило, акцентують не на заходах недопущення кризи, а на заходах механізму попередження банкрутства. Антикризова стійкість повинна знайти свою теоретико-методологічну та практичну нішу в управлінській теорії й практиці. Необхідно лише коректно визначити її відмінність від управління в звичайному розумінні. Це можливо досягти лише через уточнення сутності економічних категорій "криза підприємства" і "антикризова стійкість".

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Об'єктивно криза характеризується безліччю взаємопов'язаних ситуацій, які значно посилюють складність і ризик управління діяльністю сільськогосподарського підприємства. При

цьому можливі ситуації, що характеризуються очікуванням кризи та її профілактикою, стабілізацією кризи, переростанням одного її виду в інший та вихід з кризи. Серед типових ознак кризового стану підприємства науковці визначають наступні: зниження рентабельності діяльності підприємства, кредитні ресурси використовуються в основному на погашення відсотків та повернення раніше отриманих кредитів, значно частіше виникають несприятливі виробничі ситуації, порушується ритмічність постачання сировини та готової продукції, виникає некерований стан розвитку підприємства і будь-яка несприятлива подія здатна створити реальну загрозу його банкрутства.

Аналізуючи кризові та передкризові ситуації на підприємствах, компетентний фахівець повинен орієнтуватися в ситуації по країні у цілому та окремих її економічних сферах, зокрема. Тому важливе значення має його впевнена орієнтація в проблемах криз у світі, державі, регіоні та на підприємстві. Важливо вміння отримувати економічну та політичну інформацію на макrorівні з подальшим її практичним використанням на мікрорівні. Тому необхідно акцентувати увагу на ролі держави як монополіста-регулятора у формуванні антикризової стійкості підприємств. Держава формує базис розвитку економіки, захищаючи права власності, створюючи правові регулюючі системи, сприяючи ефективній підприємницькій діяльності суб'єктів господарювання та збереженню навколишнього середовища. Втручання держави в процес розвитку економіки не повинен виражатися в організації будь-якої підприємницької діяльності. Воно повинно проявлятися як регулювання приватної активності, набувати механізмів фінансової підтримки, трансфертів благ і послуг та інших формах прояву.

Вважаємо, що антикризове регулювання — це політика уряду, яка спрямована на захист економічних суб'єктів від кризових ситуацій та запобігання їх банкрутства. Вона здійснюється на мезо- і макrorівні і являє собою систему політико-правових та фінансово-економічних заходів. Для антикризового регулювання необ-

хідна певна інформаційна база даних, створення специфічної методики досліджень, залучення висококваліфікованих фахівців, проведення наукових досліджень, а також розробка, прийняття та реалізація стабілізаційних заходів розвитку національної економіки.

На рівні підприємства, крім державного регулювання, важливе значення у розробці механізмів протидії кризі має внутрішньогосподарське управління. Відповідно до теорії регулювання кризи, дослідники виділяють її класифікаційні ознаки:

- криза як результат "зовнішнього" шоку. У цьому сенсі під кризою розуміється ситуація, коли економічний розвиток суб'єктів певного географічного розташування обмежується браком ресурсів через природні або економічні катастрофи;

- циклічні кризи, які являють собою фазу усунення нерівноваги під час коливання економічних та соціальних процесів;

- структурна криза — будь-який прояв суперечливого характеру довгострокового відтворення економічного розвитку;

- криза системи регулювання — ситуація, за якої механізми існуючої системи регуляції неспроможні змінити несприятливі економічні процеси;

- криза способу виробництва — криза, яка характеризується загостренням протиріч в межах найбільш важливих інституційних форм нагромадження капіталу [1; 3; 9; 12].

Серед зазначених ознак класифікації криз, циклічність є одним з найбільш значущих чинників реалізації політики антикризового управління. Класичний цикл суспільного відтворення включає в себе чотири основні етапи: криза, депресія, поживавлення, підйом. У західних економічних теоріях часто вживаються поняття "експансія" і "спад". Фаза експансії змінюється фазою стиснення на так званій "верхній поворотній точці", або "вершині". Точно також фаза спаду закінчується, і відкриває шлях експансії на "нижній поворотній точці", або точці "поживавлення". Таким чином, відбувається послідовна зміна чотирьох фаз циклу: спад, поживавлення, експансія, вершина експансії [9].

Перша фаза — криза, яку можна також охарактеризувати як спад. Відбувається скорочення сукупного обсягу виробництва, ділової активності, простежуються процеси падіння цін, затоварення виробництва, значно зростає кількість банкрутств, рівень безробіття, а також зменшуються реальні доходи населення, обмежується банківське кредитування, скорочується зовнішньоторговельний оборот. Особливо страждають галузі, які постачають на ринок засоби виробництва, споживачі яких на певний час можуть обмежити, або припинити їх купівлю.

Відбувається значне скорочення виробничих потужностей в галузях машинобудування, металургії, приладобудування, електроніки.

Друга фаза циклу суспільного відтворення — депресія, є фазою застою в економіці, пристосування господарського життя до нових умов економічних потреб. Для неї характерними є невпевнені дії підприємців, які не хочуть вкладати значні ресурси в бізнес. Простежується відтік капіталу за кордон. У цій фазі відбувається деяке поживавлення, пов'язане зі стабілізацією споживчих цін і умов господарювання. Показники ділової активності досягають нижньої позначки спаду та починають повільно підніматися. Ситуація стабілізується для подальшого соціально-економічного розвитку.

Для третьої фази (поживавлення) характерними є зростання інвестиційних вкладень, цін, обсягів виробництва, рівня зайнятості, показників процентних ставок. Експансія відбувається у всіх галузях, які постачають засоби виробництва. Створюються нові підприємства, виникає маса нових товарів, ростуть курси цінних паперів, процентних ставок, заробітна плата. Економічне зростання підходить до найвищої точки розвитку та супроводжується активізацією науково-технічних досліджень.

Четверта фаза — підйом, або "вершина експансії" характеризується значним зростанням всіх показників соціально-економічного розвитку: ВВП, торгового обороту, інноваційної активності підприємств, рівня технологічної оснащеності країни, конкурентних переваг компаній на світовому ринку, банківської маржі тощо. Настає найвища точка розвитку, яка знову призведе до спаду. При цьому зростає напруженість банківських балансів, збільшуються товарні запаси, поступово скорочується сукупний платоспроможний попит. Знову починається спад виробництва, відбувається скорочення зайнятості й доходів населення. Підйом, що виводить економіку на новий рівень в її поступальному розвитку, готує базу для нової циклічної кризи. Фактори, які зумовлюють скорочення сукупного попиту, можуть бути різними: заміна зношеного обладнання, зменшення закупівель сировини, матеріалів, падіння попиту на окремі види продукції, зростання податків і кредитних відсотків, порушення закону грошового обігу, війни, різні політичні події, непередбачені ситуації. Все це може порушити сформовану ринкову рівновагу та бути причиною чергової економічної кризи.

Відповідно до марксистської теорії криза — це фундаментальний збій у функціонуванні будь-якої суспільної системи, обумовлений тим, що штучні правила, за якими вона працює

вала перестають діяти, після чого система уповільнює свою динаміку, втрачає ефект природного функціонування і після миттєвої катастрофічної зупинки (момент стагнації), — вибухає "революцією". Останнє поняття є ідіомою, що означає процес вільного, тобто абсолютно ризикованого пошуку й набуття системою того, що можна назвати новою природністю. К. Маркс називає її "новими виробничими відносинами", маючи на увазі нові форми виробництва та суспільних відносин, включаючи саму людину, а не тільки економіку в вузькому сенсі слова. Він виділяє основні передумови кризи: стихійність розвитку ринкової економіки; можливість кризи пов'язана з розривом актів купівлі-продажу і відносно самостійним рухом грошей; неможливість прибуткового застосування капіталу, накопичення його надлишкових обсягів. А матеріальною основою визначає циклічність оновлення основного капіталу, технологічні цикли [6].

На думку Е.М. Короткова, криза — це крайнє загострення протиріч у соціально-економічній системі, що загрожує її життєдіяльності в навколишньому середовищі. При цьому він стверджує, що поняття "криза" тісно пов'язане з поняттям "ризик", яке впливає на методологію розробки будь-якого управлінського рішення. Проблема кризи він досліджує з точки зору існування соціально-економічної системи. "Соціально-економічна система в будь-якому своєму вигляді та в будь-якій формі, будь то суспільна формація, фірма або підприємство, має дві тенденції свого існування: функціонування та розвиток" [3]. Функціонування — це підтримка життєдіяльності, збереження функцій, які визначають її цілісність, якісну визначеність, сутнісні характеристики. Розвиток — це придбання нової якості, що зміцнює життєдіяльність системи в умовах мінливого бізнес-середовища.

Функціонування й розвиток тісно взаємопов'язані між собою та відображають діалектичну єдність основних тенденцій соціально-економічної системи. Зв'язок функціонування й розвитку має діалектичний характер, який відображає можливість і закономірність виникнення, посилення та розв'язання економічних криз. Функціонування містить розвиток та є його живильним середовищем, а розвиток руйнує багато процесів функціонування, але створює умови для його більш стійкого здійснення. Таким чином, виникає циклічна тенденція розвитку, яка відображає періодичне виникнення криз. Кризи не обов'язково є руйнівними, вони можуть протікати з певним ступенем гостроти, їх поява зумовлена не тільки суб'єктивни-

ми, але й об'єктивними причинами, самою природою соціально-економічної системи.

А.Т. Зуб вважає, що криза — це малоімовірна подія, яка здатна загрозовувати життєдіяльності організації, характеризується невизначеними причинами та важко передбачуваними наслідками, що потребує прийняття негайних рішень. За цих умов антикризове управління полягає в мінімізації потенційного ризику нормальної діяльності підприємства. Вибір передумов та інструментарію антикризового моделювання визначається завданнями його ефективного розвитку [2]. П.І. Дугін запропонував визначення кризи як переломного моменту послідовності процесів, подій і дій, що можуть призвести до втрати платоспроможності й банкрутства. Криза підприємства — це незапланований і небажаний процес, який змозі істотно перешкодити або навіть зробити неможливим функціонування даного господарюючого суб'єкта [1]. А.С. Кравчук запропонував визначати кризу як крайнє загострення протиріч у соціально-економічній системі, що загрожує її життєстійкості в навколишньому середовищі [5]. У цьому визначенні автор замінив "життєдіяльність" на "життєстійкість", маючи на увазі здатність підприємств не тільки систематично здійснювати свої виробничі процеси, але й бути здатним проявляти стійкість до окремих несприятливих ситуацій.

Ми погоджуємося з думкою Е.М. Короткова, що криза є крайнім загостренням протиріч у соціально-економічній системі, які загрожують її життєдіяльності в навколишньому середовищі. Зазначене твердження об'єктивно, раціонально і реально відображає сутність поняття "криза". Стосовно визначення кризи А.Т. Зубом, то ми не можемо погодитися з твердженням, що криза — це малоімовірна подія, оскільки на виникнення кризи впливає дуже багато зовнішніх і внутрішніх чинників, здатних посилити ознаки кризових ситуацій. Тому кризова ситуація може бути для будь-якого підприємства на будь-якому етапі його розвитку за будь-якого рівня управління. Тобто, якщо розглядати ймовірність настання кризи, то її ймовірність у будь-якому разі не буде малою, оскільки сукупність суб'єктивних та об'єктивних чинників завжди буде створювати "систему впливу" на стабільність функціонування підприємства.

А.Т. Зуб стверджує, що криза характеризується невизначеними причинами. З цим твердженням можна посперечатися, оскільки причини кризи не можуть бути невизначеними повністю. Тому що навіть при нормальному функціонуванні підприємство знає про свої "слабкі місця" і про те, що саме вони можуть створити

загрозу виникнення кризи. Наприклад, якщо у підприємства фінансові проблеми, брак фінансових ресурсів, підвищена частка кредиторської заборгованості в структурі балансу, то це може призвести до виникнення фінансової кризи. В умовах посушливого року сільськогосподарське підприємство може потрапити в кризовий стан, хоча до цього функціонувало ефективно. Тому стверджувати, що причини криз невизначені, ми вважаємо, не зовсім коректно. Найбільш доцільно сказати, що не всі причини виникнення кризи відомі одразу.

По-третє, А.Т. Зуб вважає, що наслідки криз важко передбачити. З цим твердженням можна погодитися також частково. Для підприємства, яке потрапило в кризову ситуацію, існують три варіанти наслідків цієї кризи: криза рано чи пізно призведе підприємство до банкрутства; підприємство, мобілізавши усі наявні можливості, долає кризу; підприємство, не приймаючи кардинальних рішень, перебуває у стані постійної кризи. В результаті, ми маємо можливість завжди передбачити наслідки кризи за трьома варіантами. Але слід погодитися, що наслідки важко передбачити лише за умови, що вони є складовими частинами кожного з наведених вище трьох варіантів. Наприклад, якщо має місце перший варіант, то тут нам складно буде сказати, як швидко підприємство припинить своє існування.

По-четверте, не можемо погодитися, що підприємство повинно приймати негайні рішення. Варто уточнити, наскільки швидко необхідно приймати рішення. У буквальному розумінні це тільки виняткові ситуації, вирішення яких неможливо відкласти, і в цьому випадку ухвалення рішення на себе бере керівник або інша відповідальна особа. У інших випадках, будь-яке прийняття рішення повинно обговорюватися керівництвом підприємства з урахуванням кожної думки, аналізі прийняття того чи іншого рішення, оскільки в кризовій ситуації кожне не продумане рішення може призвести до погіршення економічного стану підприємства.

У результаті проведеного аналізу пропонуємо власне визначення поняття криза. Криза — подія, яка пливає на стійкість економічного розвитку підприємства та характеризується певним комплексом причин її виникнення та конкретними наслідками прояву, що вимагає проведення фінансово-економічного аналізу для прийняття управлінських рішень в максимально короткі терміни. На думку В.О. Коюди, антикризовою стійкістю підприємства є його здатність повертатися в стан економічної рівноваги після того, як вона була порушена негативними впли-

вами кризи [4]. Критерії антикризової стійкості можна визначити за результатами діагностики: фінансової стійкості; потенціалу кадрового складу; адаптації організаційних структур до мінливих умов бізнес-середовища; зміни науково-технічного потенціалу підприємства та галузі; впливу правового поля на діяльність підприємства загалом та його персонал; проблем економічної безпеки; стану морально-психологічного клімату на підприємстві.

Ознаки кризи в діяльності підприємства проявляються передусім, у показниках ліквідності (платоспроможності) та його фінансової стійкості. Оцінити фінансову стійкість можна за структурою власних та позикових коштів в активах, темпами накопичення власних коштів, співвідношенням довгострокових та короткострокових зобов'язань підприємства, забезпеченості матеріальних оборотних засобів власними джерелами фінансування. Якщо на підприємстві несприятливі показники ліквідності, але воно зберігає фінансову стійкість, то підприємство має шанси вийти зі скрутного становища. Але, якщо незадовільними є показники ліквідності та показники фінансової стійкості, то таке підприємство — ймовірний кандидат в банкрути. Водночас слід приділяти достатню увагу дослідженню маркетингового середовища з метою зіставлення реальних фінансових і виробничих можливостей підприємства.

За результатами дослідження визначено основні методи формування антикризової стійкості підприємств: методи посилення фінансової стійкості за рахунок управління ліквідністю та структурою активів і джерел їх фінансування; управління собівартістю виробництва продукції за рахунок оптимізації постійних і змінних витрат; управління доходами підприємства за основним видом діяльності та позареалізаційними доходами; антикризового управління персоналом. З думкою С.М. Ткаченка, щодо визначення антикризової стійкості погоджуємося частково, оскільки антикризова стійкість повинна передбачати не тільки обов'язковий вихід з кризи, але й недопущення кризового стану підприємства [12].

ВИСНОВОК

Таким чином, вважаємо, що під антикризовою стійкістю слід розуміти здатність підприємства не допускати суттєвого впливу кризи на його фінансово-господарську діяльність за рахунок використання технології антикризового управління, врахування специфіки галузі та формування резервних фондів протягом фази підйому життєвого циклу підприємства. На підставі заз-

наченого визначення можемо зробити висновок, що поняття фінансової стійкості значно вужче, ніж поняття антикризової стійкості.

На антикризову стійкість підприємства впливає безліч факторів, які пропонуємо об'єднати у дві групи: внутрішні (галузева приналежність суб'єкта господарювання; структура продукції та її частка в загальному платоспроможному попиті; розмір статутного капіталу, величина і структура витрат та їх динаміка в порівнянні з грошовими доходами; стан майна і фінансових ресурсів, включаючи запаси і резерви, їх склад і структура); зовнішні (політичні й правові чинники, економічні фактори, соціальні та культурні, технологічні чинники). Важливо досліджувати антикризову стійкість протягом усього життєвого циклу підприємства з метою виявлення слабо та сильно виражених відхилень від еталонних (планових або нормативних) значень фінансово-економічних показників.

Література:

1. Дугин П.И. Антикризисное управление сельскохозяйственными предприятиями. Ярославль: ЯГСХА, 2012. 230 с.
2. Зуб А. Антикризисное управление. М.: Аспект-пресс, 2005. 319 с.
3. Коротков Э.М. Антикризисное управление предприятиями. М.: ИНФРА-М, 2011. 467 с.
4. Коюда В.О., Костіна О.М. Напрями та складові оцінювання антикризової стійкості промислового підприємства. Теоретичні та практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності. 2015. № 2 (12). С. 39—47.
5. Кравчук А.С., Воєнна К.І. Антикризовий менеджмент як інструмент недопущення загрози банкрутства. Ефективна економіка. 2012. № 4. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua>
6. Маркс К., Энгельс Ф. Теория прибавочной стоимости, Соч. Т. 26. Ч. 3. 674 с.
7. Масловська А.Ц., Головач К.С. Формування системи антикризового управління сільськогосподарських підприємств. Агросвіт. 2017. № 9. С. 12—17.
8. Мельник О.І., Молчанова Т.В., Врабіє Н.В. Особливості розробки антикризових програм діяльності сільськогосподарських підприємств. Modern Economics. 2018. № 12. С. 146—151.
9. Мэнкью Н. Принципы макроэкономики. С-Пб.: Питер, 2003. 567 с.
10. Приб К.А. Практика антикризового управління в сільськогосподарських підприємствах. Економіка АПК. 2019. № 10. С. 51—59.
11. Славина Н.А. Антикризове управління сільськогосподарськими підприємствами. Інноваційна економіка. 2013. № 6 (44). С. 86—89.
12. Сосновська О.О. Антикризове управління сільськогосподарських підприємств. Технологічний аудит і резерви виробництва. 2011. № 2 (2). С. 36—39.
13. Ткаченко С.М. Сутність економічної стійкості підприємств та її складові. Ефективна економіка. 2011. № 5.

References:

1. Dugin, P.I. (2012), Antikrizisnoe upravlenie sel'skhozjajstvennymi predpriyatijami [Crisis management of agricultural enterprises], JaGSHA, Yaroslavl, Russia.
2. Zub, A. (2005), Antikrizisnoe upravlenie [Crisis management], Aspekt-press, Moscow, Russia.
3. Korotkov, E.M. (2011), Antikrizisnoe upravlenie predpriyatijami [Crisis management of enterprises], INFRA-M, Moscow, Russia.
4. Koyuda, V.O. and Kostina. O.M. (2015), "Directions and components of assessment of anti-crisis stability of an industrial enterprise", Teoretichni ta praktychni aspekty ekonomiky ta intelektual'noyi vlasnosti, vol. 2 (12), pp. 39—47.
5. Kravchuk, L. S. and Voyenna, K. I. (2012), "Anti-crisis management as a tool to prevent the threat of bankruptcy", Efektyvna ekonomika, [Online], vol. 4, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua> (Accessed 4 June 2021).
6. Marks, K. And Jengel's, F. (1964), Teorija pribavochnoj stoimosti [The theory of surplus value], Gospolitizdat, Moscow, Russia.
7. Maslovs'ka, L. TS. and Holovach, K. S. (2017), "Formation of the system of crisis management of agricultural enterprises", Ahrosvit, vol. 9, pp. 12—17.
8. Mel'nyk, O. I. Molchanova, T. V. and Vrabiyе, N. V. (2018), "Features of development of anti-crisis programs of activity of agricultural enterprises", Modern Economics, vol. 12, pp. 146—151.
9. Mjenk'ju, N. (2003), Principy makroekonomiki [Principles of macroeconomics], Piter, Moscow, Russia.
10. Prib, K.A. (2019), "The practice of crisis management in agricultural enterprises", Ekonomika APK, vol. 10, pp. 51—59.
11. Slavina, N. A. (2013), "Anti-crisis management of agricultural enterprises", Innovatsiyna ekonomika, vol. 6 (44), pp. 86—89.
12. Sosnovs'ka, O. O. (2011), "Anti-crisis management of agricultural enterprises", Tekhnolohichnyy audit i rezervy vyrobnytstva, vol. 2 (2), pp. 36—39.
13. Tkachenko, S. M. (2011), "The essence of economic stability of enterprises and its components", Efektyvna ekonomika, vol. 5, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1350> (Accessed 4 June 2021).

Стаття надійшла до редакції 11.06.2021 р.

УДК 330.341.1:633

Ж. В. Гарбар,

д. е. н., доцент, професор кафедри аграрного менеджменту та маркетингу,
Вінницький національний аграрний університет, м. Вінниця
ORCID ID: 0000-0003-3492-9224

А. О. Кватернюк,

аспірант кафедри аграрного менеджменту та маркетингу,
Вінницький національний аграрний університет, м. Вінниця
ORCID ID: 0000-0002-9491-4107

DOI: 10.32702/2306-6792.2021.12.9

ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ГАЛУЗІ РОСЛИННИЦТВА

Zh. Harbar,

Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Professor of the Department
of Agricultural Management and Marketing, Vinnytsia National Agrarian University, Vinnytsia

A. Kvaterniuk,

Postgraduate student of the Department of Agricultural Management and Marketing,
Vinnytsia National Agrarian University, Vinnytsia

PRIORITY DIRECTIONS OF DEVELOPMENT OF INNOVATIVE ACTIVITY IN THE FIELD OF CROP PRODUCTION

У статті розглянуто теоретичні й практичні аспекти розвитку інноваційної діяльності у сільському господарстві. Визначено сутність інноваційного розвитку у рослинництві. З'ясовано мету, основні пріоритетні напрями розвитку інноваційної діяльності в галузі рослинництва. Висвітлено особливості здійснення інноваційних процесів та запропоновано класифікацію інновацій за змістом діяльності у рослинництві. Обґрунтовано, що інноваційний підхід дасть змогу підвищити ефективність інноваційної господарської діяльності підприємств аграрної сфери та сприятиме досягненню стратегічних цілей підприємств. Доведено, що застосування інноваційної діяльності підприємствами рослинницької галузі дозволить підвищити рівень їхньої конкурентоспроможності, зміцнити позиції на міжнародному ринку аграрних товарів та покращити ефективність виробничо-господарської та науково-технічної діяльності. Опрацьовано підходи до визначення пріоритетних джерел фінансування інноваційної діяльності.

The article considers and investigates the theoretical and practical bases of development of innovative activity in agriculture. Aspects of determining the essence of innovative development in crop production are generalized and systematized. The purpose, the basic classifications of priority directions of development of innovative activity in the field of plant growing are defined. The peculiarities of the implementation of innovation processes are substantiated and the classification of innovations according to the content of activity in crop production is offered. Four types of innovations contribute to the development of crop production: technological (use of advanced technologies for growing crops that meet modern requirements for greening production, development of new resource-saving production technologies), technical (improvement of existing and creation of new types of

machines, mechanization and automation of crop production), development of new energy sources are inextricably linked with technological (determine the quality of the production process and its effectiveness), biological (improvement of existing and creation of new types of machines, mechanization and automation of crop production, introduction of modern technology, development of new energy sources). technological, determine the quality of the production process and its effectiveness) and organizational and economic (stimulate innovation. Summarize existing innovations used in crop production, allow to classify the basics nor areas of its innovative development). It is highlighted that the innovative approach will increase the efficiency of innovative economic activity of agricultural enterprises, thus, will serve in achieving the strategic goals of the enterprise. The application of innovative activities by enterprises of the crop industry will raise the level of their competitiveness, strengthen their position in the international market of agricultural goods and improve the efficiency of production and economic, scientific and technical activities in general. Approaches to determining priority sources of funding for innovation have been developed. Priority areas for the development of innovation processes in processing industries are based on: re-equipping organizations with high-performance technological equipment, improving production technology and improving their quality, the formation of mechanisms for the rational use of raw materials.

Ключові слова: інноваційний розвиток, рослинництво, сільське господарство, інновації, інноваційна діяльність.

Key words: innovative development, crop production, agriculture, innovations, innovative activity.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Наразі важливим є максимальне використання науково-технічного потенціалу сільсько-го господарства для відновлення і розвитку національної економіки, надання їй інноваційного характеру. Рослинництво є важливою галуззю сільського господарства, що має вплив на стан продовольчої безпеки країни, та є сировинною базою для розвитку більшості агропродовольчих підкомплексів.

Сучасний стан рослинницької галузі сільського господарства характеризується переходом до інноваційної моделі розвитку, що означає не тільки стабілізацію, але й поступове підвищення технічного і технологічного рівнів виробництва, передбачає системну інтеграцію науково-технічної сфери в процес економічного і соціального розвитку суспільства, вимагає чітких та послідовних дій з управління галузями, а також стимулів вдосконалення науково-технічної сфери й підтримки стійкого потоку ефективних нововведень. Ці зміни відбуваються в АПК загалом, і в рослинницькій галузі зокрема.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідження проблематики інноваційного розвитку аграрного сектору є одним із най-

більш значущих наукових завдань як для вітчизняних, так і для зарубіжних вчених і практиків. Потужну базу для обґрунтування пріоритетних напрямів розвитку інноваційної діяльності в галузі рослинництва представляє науковий доробок вітчизняних та зарубіжних вчених, як П.Т. Саблук [1], Н.І. Верхоглядова [2], Є.М. Данкевич [3], В.В. Єрмолаєва [4], С.М. Ілляшенко [5], Р.С. Квасницька [6], В.І. Покотилов [7], Б. Санто, Й. Шумпетер та ін.

Водночас, віддаючи належне науковим напрацюванням вітчизняних та зарубіжних вчених у дослідженні цієї проблематики, потрібно відзначити, що досі деякі питання потребують подальших наукових досліджень та пошуку шляхів їх вирішення.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є уточнення та поглиблення теоретичних підходів, визначення сутності та особливостей здійснення інноваційних процесів, обґрунтування пріоритетних напрямів розвитку інноваційної діяльності в галузі рослинництва.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Інноваційний розвиток у рослинництві — це системно організований процес, що пронизує науково-технічні (інноваційні), виробничі, мар-

кетингові та збутові етапи виготовлення нової аграрної продукції, та спрямований на задоволення конкретних суспільних потреб національної економіки.

Рослинництво — важлива галузь сільськогосподарства, яка має вплив на стан продовольчої безпеки країни та є сировинною базою для розвитку більшості агропродовольчих підкомплексів. У зв'язку з цим, економічне зростання аграрного сектору забезпечується інтенсивністю інноваційної діяльності, її напрямками та результативністю. Важливим завданням ефективного інноваційного розвитку рослинництва є визначення його особливостей регулювання та специфіки управління в умовах ринкового середовища та орієнтації на європейські ринки збуту. Аналіз світового досвіду дозволяє стверджувати, що державна регіональна політика більшості країн спрямована на створення умов для розвитку виробництва продукції рослинництва [8].

Інновації в рослинництві — це кінцевий результат впровадження нової або вдосконаленої продукції, техніки, технології, сортів рослин, організації виробництва, системи його управління з метою одержання різних видів ефекту та забезпечення процесу розширеного відтворення [9].

Під інноваційним розвитком у рослинництві розуміють систему заходів щодо проведення комплексу наукових досліджень та розробок, створення інновацій, їхнього освоєння з метою максимізації доходів і підвищення конкурентоспроможності продукції рослинництва на основі зниження витрат й підвищення її якості, що забезпечує прискорене економічне зростання та розширене відтворення галузі [1].

Особлива роль у визначенні та обґрунтуванні пріоритетних напрямів розвитку інноваційної діяльності в галузі рослинництва відведена аграрній науці як генератору науково-технічного розвитку АПК.

Наразі у розвинутих країнах світу сформована комплексна система підтримки розвитку рослинницької галузі, в якій домінують економічні (інноваційні) методи регулювання. Досвід більшості розвинутих країн світу демонструє значний вплив науково-технічного процесу як на економіку загалом, так на рослинницьку галузь сільського господарства зокрема, але при обов'язковій підтримці держави.

Пріоритетні типи інноваційного розвитку рослинництва ґрунтуються на:

— переоснащенні сільськогосподарських підприємств високоефективним технологічним обладнанням;

— вдосконаленні технології виробництва рослинницької продукції і підвищенні її якості;

— формуванні механізмів раціонального використання сировини.

Для оцінки інноваційної діяльності в рослинницькій галузі необхідно встановлення організаційних та економічних відносин у процесі створення й освоєння високих технологій, впровадження перспективних методів організації інноваційних процесів, спрямованих на отримання максимального ефекту від освоєння й використання інновацій.

Особливу увагу потрібно приділяти активізації діяльності сільськогосподарських наукових досліджень стосовно розробки та освоєння інновацій та пошуку джерел їхнього фінансування.

Негативно на освоєння інноваційних технологій впливають висока вартість і довгі терміни окупності, високий економічний ризик, відсутність стимулів у розробників, низький інноваційний потенціал підприємств, установ та організацій, недостатня кількість кваліфікованого персоналу, інформації про нові досягнення науки, передові технології, нові ринки збуту. Необхідно приділити увагу вдосконаленню кредитно-фінансовому механізму функціонування та розвитку рослинницької галузі, податковій системі, принципам ціноутворення на рослинницьку продукцію, інноваційній діяльності.

Важливу роль відіграє вдосконалення системи планування та управління рослинництва, використання нових інформаційних технологій. Планування інноваційної діяльності слід здійснювати з урахуванням термінів та обсягів фінансування планів освоєння інновацій безпосередньо у виробництві сільськогосподарської продукції.

Перспективним джерелом фінансування є підтримка держави, але на сьогодні вона здійснюється в незначних обсягах.

Для здійснення інноваційної діяльності в рослинницькій галузі потрібно передусім розмежування сфер відповідальності різних рівнів управління науковою діяльністю. Слід передбачити:

— розробку національної інноваційної системи стимулювання інноваційної та інвестиційної діяльності в сільському господарстві;

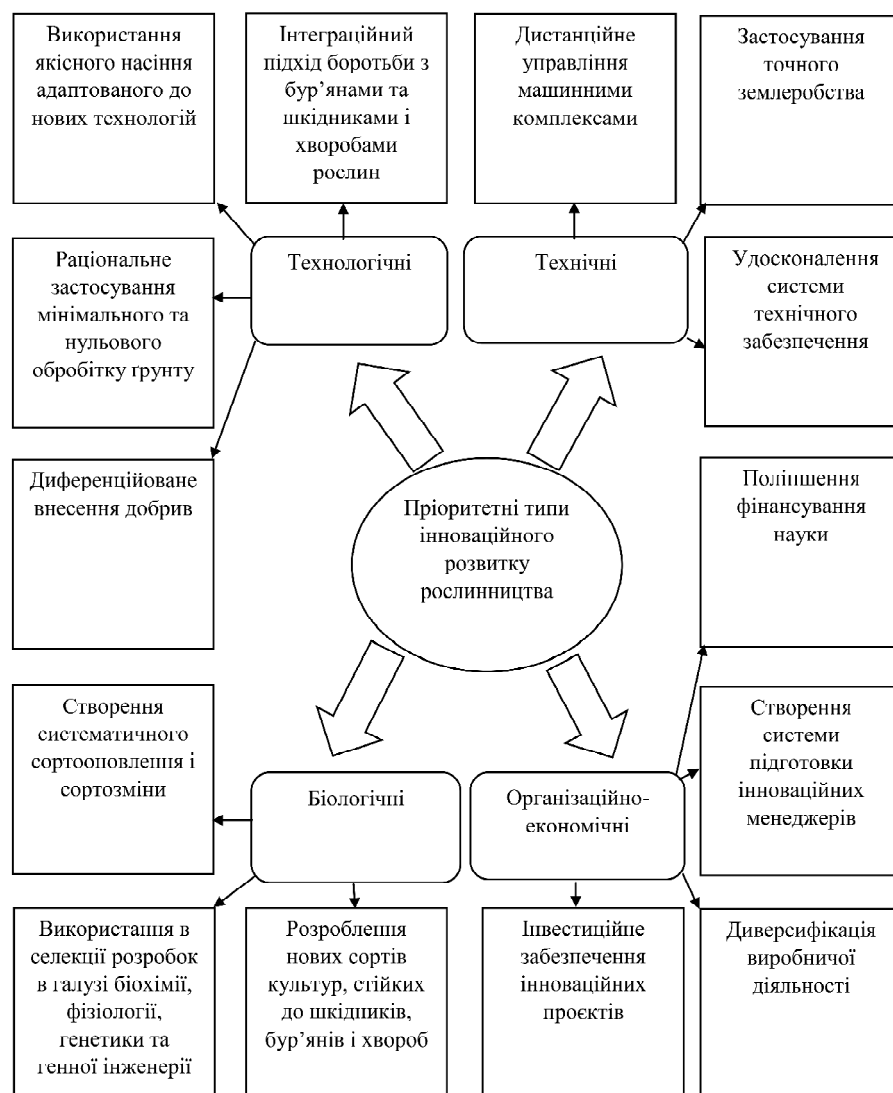

Рис. 1. Концептуальна модель інноваційного розвитку рослинництва

— використання різних видів стимулювання інноваційної діяльності (страхування ризиків, звільнення від окремих видів податків і спрямування їх на модернізацію виробництва та ін.);

— підготовку фахівців для інноваційної діяльності;

— розвиток об'єктів з високим науковим і виробничим потенціалами та ін.

Комплексне вирішення зазначених пріоритетних напрямів реалізації інноваційної політики може забезпечити прискорення науково-технічного прогресу в різних галузях і сферах АПК, значне організаційне, технічне і технологічне оновлення агропромислового виробництва і підвищення його ефективності.

На якість продукції рослинництва впливають пріоритетні типи інноваційного розвитку, які діють як самостійно, так і в взаємозв'язку між собою, як на окремих етапах життєвого циклу продукції, так і на кількох [10].

Більшість учених вважають, що розвитку рослинництва сприятимуть чотири типи інновацій: технологічні, технічні, біологічні та організаційно-економічні (рис. 1).

Організаційно-економічні фактори стимулюють інноваційну діяльність, узагальнюють існуючі нововведення, які використовуються у рослинництві, дозволяють класифікувати основні напрями його інноваційного розвитку. До них належать нові форми організації та управління в рослинництві, організації та мотивації праці, формування науково-технічного кадрового потенціалу, розробка нових концепцій, стратегій, форм і механізмів інноваційного розвитку.

До економічних факторів належать: ціна, собівартість, форми і рівень заробітної плати, рівень затрат на технічне обслуговування і ремонт, ступінь підвищення продуктивності суспільної праці тощо.

Біологічні фактори полягають у використанні процесів росту, розвитку рослин. Селекційно-генетичні фактори можуть покращити продуктивність рослин, якість продукції за рахунок більш раціонального використання ґрунтово-кліматичних ресурсів. Впровадження у виробництво нових сортів сприяє інтенсивному розвитку галузі, а їхня підвищена стійкість до хвороб та шкідників істотно зменшує небезпеку забруднення навколишнього середовища. В сучасних умовах нестабільності розвитку і різкого спаду виробництва продукції рослинництва для підвищення потенціалу галузі важливе значення має використання біологічного блоку інновацій, досягнень вітчизняної та світової селекції. Від цього залежить рівень врожайності культур, ефективність використання сільськогосподарських угідь, освоєння ресурсозберігаючих технологій, спрямованих на підвищення рівня інтенсифікації виробництва.

Технічні фактори удосконалення існуючих та створення нових типів машин, механізації й автоматизації галузі рослинництва, впровадження сучасної техніки, освоєння нових джерел енергії нерозривно пов'язані із технологічними, які визначають якість виробничого процесу та його результативність.

Технологічні фактори передбачають використання удосконалених технологій вирощування сільськогосподарських культур, що відповідають сучасним вимогам екологізації виробництва, розроблення нових ресурсозберігаючих технологій виробництва, зберігання і переробки продукції, які призводять до зниження їхньої собівартості й підвищення конкурентоспроможності вітчизняного рослинництва.

Інноваційні розробки у сфері механізації, електрифікації і автоматизації виробництва повинні позначити курс на перехід від екстенсивного до інтенсивного методу створення нової сільськогосподарської техніки для реалізації принципово нових технологій в сільському господарстві і переробних галузях, які призначені підвищити ефективність інноваційних технологій. Пріоритетні напрями полягають у:

- оптимізації робочих параметрів техніки;
- створенні конкурентоспроможних на вітчизняному та світовому ринках комбайнів;
- розширенні випуску багатофункціональних комбінованих машин;
- розвитку автоматизації робочих процесів, спостереження і контролю на основі їхньої комп'ютеризації, програмування тощо.

Вплив на інноваційний розвиток у рослинництві відбувається через комплексне використання наукомістких факторів виробництва технологічної, організаційної, економічної та управлінської сферах для забезпечення стабільно високої конкурентоспроможності аграрної продукції на внутрішніх і зовнішніх ринках. Деякі види інновацій потребують значних фінансових коштів, підприємства змушені витрачати фінансово-інвестиційні ресурси, брати кредити і вводити в зону підвищеного фінансового ризику.

Вирішення всіх першорядних завдань, що стоять перед галуззю рослинництва, можливо тільки за рахунок інноваційного розвитку на основі зваженої інноваційної політики [11].

До основних напрямів інноваційної політики належать:

- підтримка створення та освоєння інновацій;
- забезпечення правового регулювання інноваційного розвитку аграрних підприємств;
- розвиток ефективних форм партнерства і кооперації, формування організаційно-економічних структур;
- підготовка кадрів у сфері інноваційної діяльності;
- розвиток міжнародного співробітництва в галузі інновацій.

ВИСНОВКИ

Інноваційний розвиток у рослинництві передбачає комплексне використання наукомістких факторів виробництва в технологічній, організаційній, економічній та управлінській сферах для забезпечення стабільно високої конкурентоспроможності аграрної продукції на внутрішніх і зовнішніх ринках. Інноваційна діяльність може бути "нежиттєздатним типом поведінки" тільки за умов прийнятних витрат процесу освоєння інновацій. Для реалізації інноваційної діяльності в рослинницькій галузі потрібно розмежування сфер відповідальності різних рівнів управління науковою діяльністю. Комплексне вирішення пріоритетних напрямів реалізації інноваційної політики може забезпечити прискорення науково-технічного прогресу в різних галузях і сферах АПК, значне організаційне, технічне і технологічне оновлення агропромислового виробництва і підвищення його ефективності.

Література:

1. Саблук П.Т., Шпикуляк О.Г., Курило А.І. Інноваційна діяльність в аграрній сфері та інституціональний аспект: монографія. Київ: ННЦ ІАЕ, 2010. 706 с.

2. Верхоглядова Н.І. До питання про економічну сутність інноваційного розвитку. Держава та регіони. 2010. № 6. С. 266—268.

3. Данкевич Є.М. Інноваційна складова діяльності інтегрованих структур в галузі рослинництва. Вісник Житомирського національного агроекологічного університету. 2012. № 1 (2). С. 276—285.

4. Єрмолаєва В.В. Особливості та проблеми інноваційного розвитку в Україні. Держава та регіони. 2010. № 6. С. 275—280.

5. Ілляшенко С.М. Управління інноваційним розвитком: навч. посіб. Суми: Університетська книга, 2005. 324 с.

6. Квасницька Р.С., Ардашкіна Н.С. Особливості інноваційної діяльності підприємств у сучасних умовах. Вісник Хмельницького національного університету. 2009. № 6. С. 247—251.

7. Покотилова В.І. Ефективні системи управління інноваційними процесами. Економіка АПК. 2009. № 5. С. 42—48.

8. Юзефович А.Е., Крисанов Д.Ф. Пріоритети інноваційного розвитку АПК України: наукова доповідь. Київ: Об'єднаний інститут економіки НАН України, 2005. 56 с.

9. Карпенко А.М. Пріоритетні напрями інноваційного розвитку рослинництва. Економіка та управління АПК. 2012. № 9. С. 16—20.

10. Виханський О.С. Стратегическое управление: учебник. Москва: Экономист, 2008. 296 с.

11. Стеченко Д.М. Інноваційні форми регіонального розвитку: навч. посіб. Київ: Вища школа. 2002. 254 с.

References:

1. Sabluk, P.T. Shpykuliak, O.H. and Kurylo L.I. (2010), Innovatsijna diial'nist' v aharnij sferi ta instytutsional'nyj aspekt [Innovative activity in the agricultural sphere and institutional aspect], NNTs IAE, Kyiv, Ukraine.

2. Verkhohliadova, N.I. (2010), "On the question of the economic essence of innovative development", Derzhava ta rehiony, vol. 6, pp. 266—268.

3. Dankevych, Ye.M. (2012), "Innovative component of integrated structures in the field of crop production", Visnyk Zhytomyrs'koho natsional'noho ahroekolohichnoho universytetu, vol. 1 (2), pp. 276—285.

4. Yermolaieva, V.V. (2010), "Features and problems of innovative development in Ukraine", Derzhava ta rehiony, vol. 6, pp. 275—280.

5. Illiashenko, S.M. (2005), Upravlinnia innovatsijnym rozvytkom [Management of innovative development], Universytets'ka knyha, Sumy, Ukraine.

6. Kvasnyts'ka, R.S. and Ardashkina, N.S. (2009), "Features of innovative activity of enterprises in modern conditions", Visnyk Khmel'nyts'koho natsional'noho universytetu, vol. 6, pp. 247—251.

7. Pokotylova, V.I. (2009), "Effective management systems for innovation processes", Ekonomika APK, vol. 5, pp. 42—48.

8. Yuzefovych, A.E. and Krysanov, D.F. (2005), Priorytety innovatsijnoho rozvytku APK Ukrainy [Priorities of innovative development of agro-industrial complex of Ukraine], Ob'iednanyj instytut ekonomiky NAN Ukrainy, Kyiv, Ukraine.

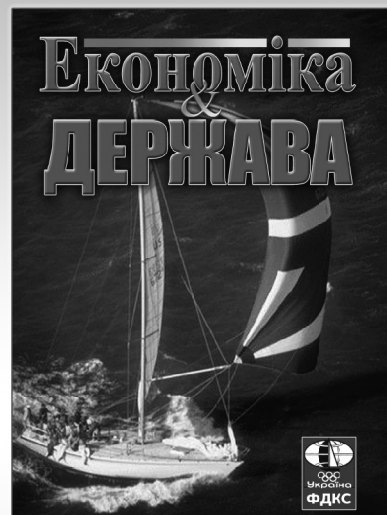
9. Karpenko, A.M. (2012), "Priority directions of innovative development of crop production", Ekonomika ta upravlinnia APK, vol. 9, pp. 16—20.

10. Vy`hanskyj, O.S. (2008), Strategy`cheskoe upravleni`e [Strategic management, Ekonomiy`st, Moskva, Russia.

11. Stechenko, D.M. (2002), Innovatsijni formy rehional'noho rozvytku [Innovative forms of regional development], Vyscha shkola, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 11.06.2021 р.

Науково-практичний журнал «ЕКОНОМІКА ТА ДЕРЖАВА»

Передплатний індекс: 01751

Виходить 12 разів на рік

наукове фахове видання України

З ПИТАНЬ ЕКОНОМІКИ

(Категорія «Б»)

Наказ Міністерства освіти і науки України від 28.12.2019 №1643

Спеціальності — **051, 071, 072, 073, 075, 076, 292.**

www.economy.in.ua

e-mail: **economy_2008@ukr.net**

тел.: **(044) 223-26-28**

(044) 458-10-73

УДК 657

О. В. Назаренко,

д. е. н, професор, професор кафедри обліку і оподаткування, Сумський національний аграрний університет, м. Суми

ORCID ID: 0000-0001-7546-174X

Т. В. Лукаш,

магістрантка, Сумський національний аграрний університет, м. Суми

ORCID ID: 0000-0002-8617-1104

DOI: 10.32702/2306-6792.2021.12.15

ФОРМУВАННЯ ОКРЕМИХ КОМПОНЕНТ ОБЛІКОВОЇ ПОЛІТИКИ ПІДПРИЄМСТВА ЩОДО ДЕБІТОРСЬКОЇ ЗАБОРГОВАНOSTI

O. Nazarenko,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department
of Accounting and Taxation, Sumy National Agrarian University, Sumy

T. Lukash,

Master's degree student, Sumy National Agrarian University, Sumy

FORMATION OF SEPARATE COMPONENTS OF THE COMPANY'S ACCOUNTING POLICY REGARDING ACCOUNTS RECEIVABLE

Якісно сформована облікова політика щодо дебіторської заборгованості виступає однією з найважливіших компонентів механізму управління фінансово-господарською діяльністю господарюючих суб'єктів різних організаційно-правових форм.

Метою статті є дослідження особливостей формування окремих компонентів облікової політики щодо дебіторської заборгованості підприємства, відображення їх у фінансовій звітності для ідентифікації впливу на думку різних груп стейкхолдерів у процесі прийняття рішень.

За сучасних умов ведення бізнесу, облікова політика є не просто внутрішнім документом окремого господарюючого суб'єкта, вона містить всі ознаки нормативного документа, що регламентує його обліковий процес, виступає документом четвертого рівня системи нормативного регулювання бухгалтерського обліку, призначення якого полягає у визначенні організації, порядку ведення бухгалтерського обліку, складання та подання звітності.

Відповідним чином сформовані положення облікової політики в розрізі окремих компонентів дозволять якісно організувати ведення бухгалтерського обліку, складання звітних форм власними силами, або через залучення аутсорсингових компаній.

На прикладі сільськогосподарського підприємства досліджено питання формування облікової політики щодо дебіторської заборгованості та визначено ступінь імплементації науково-методичних підходів у діяльність господарського товариства, окремо акцентовано увагу на можливості внесення змін в облікову політику підприємства.

У науковій праці візуалізовано представлення дебіторської заборгованості у фінансовій звітності, ідентифіковано окремі компоненти (індикатори), за допомогою яких можливе проведення порівняння якості формування, повноти інформаційного наповнення, функціональної відповідності облікової політики підприємства. Імплементація наведених складових до Положення про облікову політику окремого господарюючого суб'єкта, сприятиме вдосконаленню побудови облікового процесу, формуванню звітних показників для задоволення інформаційних потреб різних категорій користувачів відповідної інформації, зростанню ефективності прийняття управлінських рішень.

A well-formed accounting policy for accounts receivable is one of the most important components of the mechanism for managing the financial and economic activities of economic entities of various organizational and legal forms.

The purpose of the article is to study the features of the formation of individual components of the accounting policy for the company's accounts receivable, their reflection in the financial statements, to identify the impact on the opinion of various groups of stakeholders in the decision-making process.

In modern business conditions, the accounting policy is not just an internal document of a separate economic entity, it contains all the features of a regulatory document, regulating its accounting process, acts as a document of the fourth level of the accounting regulatory system, the purpose of which is to determine the organization, the order of accounting, preparation and presentation of reports.

Accordingly, the provisions of the accounting policy in the context of individual components will allow you to organize efficiently accounting preparation of reporting forms on your own, or by attracting outsourcing companies.

On the example of an agricultural enterprise, the issues of forming an accounting policy in relation to accounts receivable are studied and the degree of implementation of scientific and methodological approaches in the activities of a business company is determined, attention is separately focused on the possibility of making changes to the accounting policy of the enterprise.

In the scientific work, the presentation of accounts receivable in the financial statements is visualized, individual components (indicators) are identified, with the help of which it is possible to compare the quality of formation, completeness of information content, functional compliance of the accounting policy of the enterprise. The implementation of the components mentioned above in the Regulation on the Accounting Policy of a separate economic entity will contribute to improving the construction of the accounting process, the formation of reporting indicators to meet the information needs of various categories of relevant information users, and the increase in the efficiency of managerial decision-making.

Ключові слова: актив, безнадійна заборгованість, дебітор, дебіторська заборгованість, облікова політика, резерв сумнівних боргів.

Key word: asset, bad debt, debtor, accounts receivable, accounting policy, allowance for doubtful debts.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Якісно сформована облікова політика виступає однією з найважливіших компонент механізму управління фінансово-господарською діяльністю господарюючих суб'єктів різних організаційно-правових форм. Професійний підбір, з урахуванням норм чинного законодавства, вимог окремого підприємства, складових облікової політики щодо дебіторської заборгованості у значній мірі сприятиме оптимізації її розміру, зміцненню розрахунково-платіжної дисципліни, ефективному плануванню та прогнозуванню щодо використання наявних ресурсів суб'єкта господарювання. Крім того, правильно організований бухгалтерський облік та аналіз, своєчасно та достовірно сформована звітність щодо дебіторської заборгованості повинні сприяти уникненню протермінування платежів і доведення заборгованості до стану безнадійної, що є безперечно актуальним для всіх категорій стейкхолдерів.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Найбільш вагомі дослідження питань теорії, відображення на рахунках бухгалтерського обліку та звітності, з урахуванням вимог облікової політики, дебіторської заборгованості підприємств здійснили такі вчені: М.Д. Білик, Ф.Ф. Бутинець, В.М. Гаврилюк, Т.В. Давидюк, В.В. Євдокимов, В.М. Жук, Г.Г. Кірейцев, В.В. Сопко, Н.М. Ткаченко, Н.І. Цегельник та інші.

Попри наявність значної кількості наукових праць із означеної тематики, низка питань, пов'язаних із визначенням ролі облікової політики під час формування облікового супроводження дебіторської заборгованості підприємств вивчено не в достатній мірі та потребує подальших досліджень.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є дослідження особливостей формування окремих компонент облікової політики щодо дебіторської заборгованості підприємства, відображення їх у фінансовій звітності для ідентифікації впливу на думку різних груп стейкхолдерів у процесі прийняття рішень.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

За сучасних умов ведення бізнесу, облікова політика виступає не просто внутрішнім документом окремого господарюючого суб'єкта, вона містить всі ознаки нормативного документа, що регламентує його обліковий процес, виступає документом четвертого рівня системи нормативного регулювання бухгалтерського обліку (стандартом економічного суб'єкта), призначення якого полягає у визначенні організації, порядку ведення бухгалтерського обліку, складання та подання звітності.

Закон України "Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні", НП(С)БО 1 "Загальні вимоги до фінансової звітності— об-

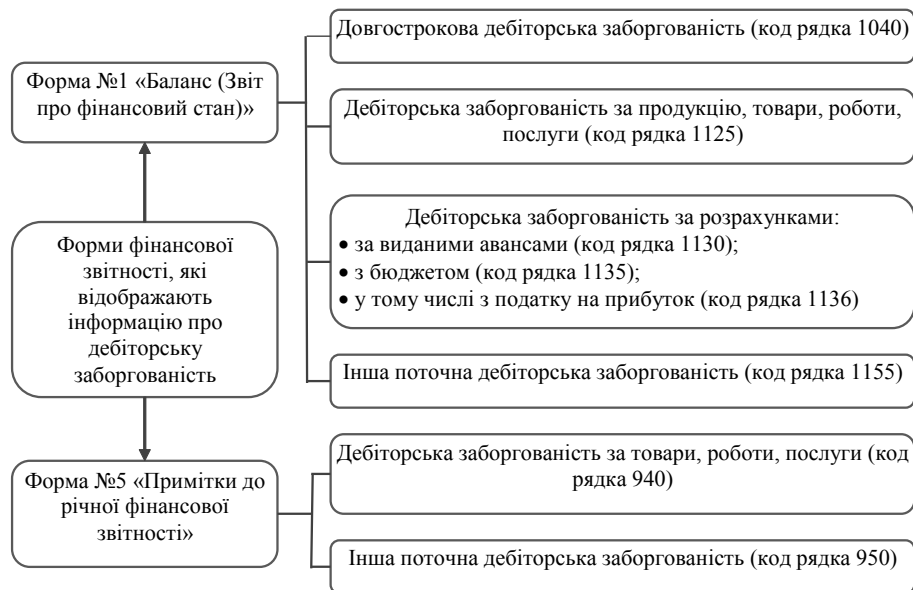

Рис. 1. Форми фінансової звітності, які відображають інформацію про дебіторську заборгованість підприємства

Джерело: сформовано авторами на основі [3].

лікову політику визначають як сукупність принципів, методів і процедур, що використовуються підприємством для складання та подання фінансової звітності [3; 5].

Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 8 "Облікові політики, зміни в облікових оцінках та помилки — ідентифікує облікову політику у якості конкретних принципів, основ, домовленостей, правил та практики, що були застосовані суб'єктом господарювання при складанні та поданні фінансової звітності [4].

Жодне підприємство не може обійтися без бухгалтерського підрозділу. Всі фірми, незалежно від організаційної форми, мають вчасно передавати до контролюючого органу належним чином оформлену звітність. Відділ бухгалтерії має своєчасно відображати господарські операції, забезпечувати вищу управлінську ланку оперативною інформацією, яка необхідна для прийняття рішень. Залучати до роботи потрібно лише висококваліфікованих, компетентних спеціалістів, які беззаперечно розбираються в специфіці діяльності підприємства. Якщо ж взяти на роботу не кваліфікованого працівника, то ціна такого рішення може бути досить високою [7].

Повноваження формування положень облікової політики окремого бізнес-суб'єкта покладається на працівників обліково-фінансової служби (головного бухгалтера, головного економіста тощо), далі керівник (через наказ) затверджує даний документ. Окремо, слід акцентувати увагу, що від їх компетенції, фаховості

та взаємних стосунків залежить результат імплементації розробленого документа у фінансово-економічну діяльність підприємства.

Відповідним чином сформовані положення облікової політики в розрізі окремих компонент (ділянок обліку (необоротні активи, запаси, грошові кошти, дебіторська заборгованість, власний капітал, зобов'язання та ін.)) дозволять якісно організувати ведення бухгалтерського обліку, складання звітних форм власними силами, або через залучення аутсорсингових компаній (використання такої можливості звільняє підприємство від необхідності наймати співробітників, перевіряти їх професійний рівень та компетенцію).

У сучасному економічному просторі будь-яка бізнес-структура при веденні фінансово-господарської діяльності велику увагу приділяє відносинам зі своїми партнерами і контрагентами. В результаті таких відносин часто виникають ситуації, коли одна сторона стає боржником іншої, тобто виникає заборгованість.

Формування підходів щодо обліку дебіторської заборгованості та відображення її у фінансовій звітності виступає важливим елементом облікової політики, що досить суттєво впливає на величину показників фінансового стану та результати діяльності підприємства.

Дебіторська заборгованість, у відповідності до П(С)БО 10 "Дебіторська заборгованість" — сума заборгованості дебіторів підприємству на певну дату [2]. Керуючись вимогами цього положення всі господарюючі суб'єкти (крім бюд-

жетних) у бухгалтерському обліку повинні відображати інформацію про дебіторську заборгованість окремо по двох видах: довгострокову (яка не виникає в ході нормального операційного циклу та буде погашена після дванадцяти місяців з дати балансу) і поточну (яка виникає в ході нормального операційного циклу або буде погашена протягом дванадцяти місяців з дати балансу).

Дебіторами виступають юридичні (фізичні) особи, які мають заборгованість перед підприємством у вигляді грошових коштів (інших активів). За відповідними показниками бухгалтерського обліку існує можливість ідентифікації суми заборгованості на будь-яку дату, але, у переважній більшості випадків, вона визначається на дату балансу.

Дебіторська заборгованість відображається в фінансовій звітності в складі активів підприємства, оскільки являє собою частину його майна, що належить по праву, але знаходиться у інших господарюючих суб'єктів. У майбутньому ця заборгованість має бути сплачена дебіторами грошовими коштами або поставанням товарів (наданням послуг, виконанням робіт).

Причина виникнення цієї заборгованості полягає в тому, що факт поставки товару (виконання робіт, надання послуг) не завжди збігається за часом з надходженням грошових коштів.

Згідно чинної законодавчо-нормативної бази, дебіторська заборгованість відображається у фінансовій звітності: форма 1 "Баланс (Звіт про фінансовий стан)" та форма 5 "Примітки до річної фінансової звітності" (рис. 1).

Окремі показники щодо дебіторської заборгованості, включені у Примітки до фінансової звітності, можуть представлятися у вигляді самостійних форм бухгалтерської звітності або відображатися (деталізуватися) у відповідних розділах пояснювальної записки.

Різноманітність видів, розгалуженість структури дебіторської заборгованості вимагають особливих підходів та деталізації способів її обліку, що мають знайти відображення в обліковій політиці:

— організація документального супроводження дебіторської заборгованості (як окремої компоненти у загальному графіку документообігу);

— терміни, порядок проведення інвентаризації дебіторської заборгованості;

— алгоритми застосування рахунків і регістрів бухгалтерського обліку дебіторської заборгованості;

— інші необхідні розшифровки, пов'язані з відображенням дебіторської заборгованості в обліку.

На рисунку 2 представлено обліково-класифікаційні аспекти щодо дебіторської заборгованості, які мають бути відображеними в обліковій політиці окремого господарюючого суб'єкта.

Бухгалтерський облік та порядок відображення у фінансовій звітності дебіторської заборгованості підприємства має ґрунтуватися на таких принципах:

— своєчасність (оформлення, подання первинних документів, внесення даних про дебіторську заборгованість в реєстри бухгалтерського обліку та звітність);

— повне висвітлення (фінансова звітність має містити всю інформацію про фактичні та потенційні наслідки господарських операцій щодо дебіторської заборгованості, здатних вплинути на рішення, що приймаються на її основі);

— повне висвітлення (фінансова звітність має містити всю інформацію про фактичні та потенційні наслідки господарських операцій щодо дебіторської заборгованості, здатних вплинути на рішення, що приймаються на її основі);

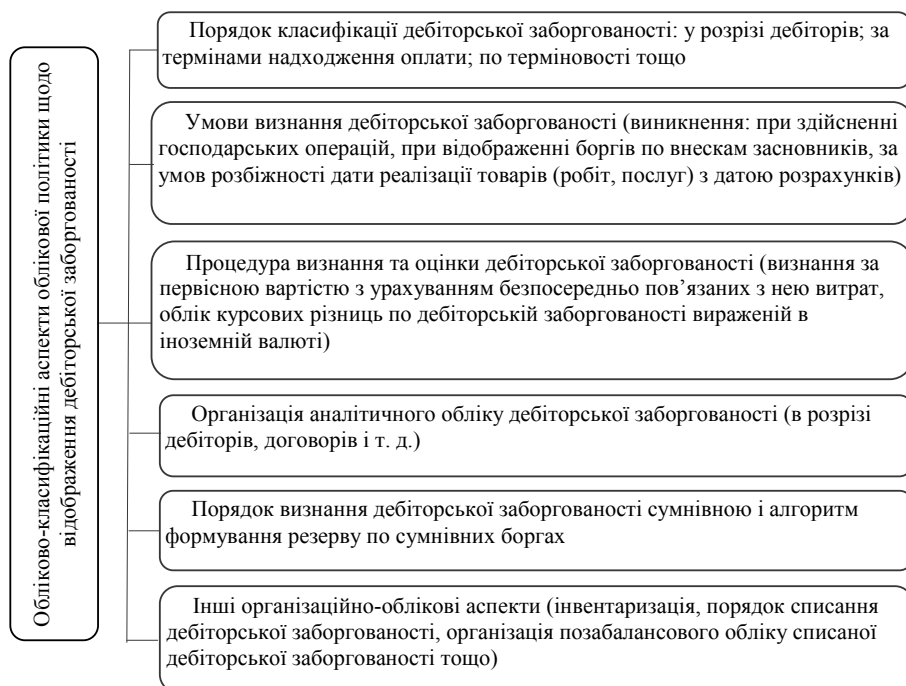

Рис. 2. Обліково-класифікаційні аспекти відображення дебіторської заборгованості в обліковій політиці підприємства

Джерело: узагальнено авторами.

— послідовність (постійне (з року в рік) застосування підприємством обраної облікової політики щодо цієї облікової компонен-

ти (у разі наявності змін, вони повинні бути обґрунтовані та розкриті у фінансовій звітності));

Таблиця 1. Характеристики окремих компонент облікової політики щодо дебіторської заборгованості підприємства

№ з/п	Компонента облікової політики	Характеристики, представлені у науково-методичних джерелах	Характеристики, імплементовані у ТОВ «Хлібодар»
1	Види діяльності підприємства	Слід чітко визначити види діяльності, якими займається суб'єкт господарювання (це матиме вплив на вибір заборгованості на яку буде нараховуватись резерв). Окремо зазначають перелік видів діяльності (операційна, фінансова, інвестиційна)	Основними напрямками діяльності ТОВ «Хлібодар» є вирощування зернових і технічних культур у галузі рослинництва та виробництво молока в галузі тваринництва
2	Визнання та оцінка дебіторської заборгованості	Визнання дебіторської заборгованості у якості активу слід проводити, якщо: існує ймовірність отримання господарюючим суб'єктом майбутніх економічних вигод, а сума дебіторської заборгованості може бути достовірно визначена. Заборгованість покупців та замовників має відповідати ще двом умовам: покупцеві передані ризики й вигоди, пов'язані з правом власності на даний актив; підприємство продавець не проводить надалі управління та контроль за реалізованим активом. Доцільно передбачити додатково умови застосування оцінки заборгованості за справедливою вартістю (що має відповідати вимогам концепції управління вартістю підприємства)	У товаристві визнання та оцінка дебіторської заборгованості здійснюється відповідно до П(С)БО 10 «Дебіторська заборгованість» (дебіторська заборгованість визнається активом, якщо існує ймовірність отримання підприємством майбутніх економічних вигод та може бути достовірно визначена її сума). Для визначення чистої реалізаційної вартості на дату балансу обчислюється величина резерву сумнівних боргів
3	Форма ведення обліку	Ідентифікують форму ведення бухгалтерського обліку, що має безпосередній вплив на сукупність та послідовність використання облікових регістрів. Форма ведення бухгалтерського обліку може бути ручна (меморіально-ордерна, журнально-ордерна та ін.) і комп'ютеризована	Для ведення обліку наявності та руху дебіторської заборгованості підприємство використовує автоматизовану форму обліку
4	Вимоги щодо змісту оформлення первинних документів з продажу продукції	Введення окремої компоненти для обліку господарських договорів «Договори з покупцями та замовниками» (перевірка платоспроможності покупця (замовника) до підписання договору). Ввести в первинні документи, на підставі яких продукція реалізується покупцю обов'язковий реквізит «Критерії якості» (первинним документом, що підтверджує якість тієї чи іншої продукції, є деталізований експертний висновок, який повинен містити розшифровку основних якісних характеристик продукції, визначених вимогами державних стандартів України)	У ТОВ «Хлібодар» перевірку платоспроможності покупців та замовників проводять на підставі відкритих інформаційних джерел. У передбачених законодавством випадках, за вимогою покупців продукція товариства супроводжується сертифікатами якості, сертифікатами відповідності, ветеринарними дозволами (для продукції тваринницького походження) та ін.
5	Класифікація та аналітика дебіторської заборгованості	Необхідно передбачити, закріпити перелік класифікаційних ознак, види на які слід поділяти дебіторську заборгованість для наявних управлінських потреб, визначити, відповідно до обраної класифікації, розрізи аналітики для обліку даного виду заборгованості	У товаристві класифікація дебіторів запроваджена згідно передбачених бухгалтерських рахунків (аналітика ведеться як у розрізі дебіторів, так і у відповідності до сформованих первинних документів)
6	Визнання заборгованості сумнівної	Зазначають критерії визнання дебіторської заборгованості сумнівною та відповідні джерела отримання інформації: прострочення боржником терміну погашення (підтвердженням виступають договори або рахунки); порушення справи про визнання боржника банкрутом (підтвердженням є відповідні постанови судових органів)	На підприємстві визначено критерії визнання дебіторської заборгованості сумнівною і джерела отримання інформації, а саме: прострочення боржником терміну погашення (підтвердженням є договори або рахунки); порушення справи про визнання боржника банкрутом (підтвердженням є наявність відповідної постанови суду)
7	Період та метод нарахування резерву сумнівних боргів	Визначають терміни проведення інвентаризації дебіторської заборгованості для створення резерву сумнівних боргів: на початку чи в кінці року. Наводять метод нарахування резерву, терміни та підстави його нарахування: на підставі платоспроможності окремих дебіторів (вказують перелік документів, за якими визначається ця платоспроможність); на підставі класифікації дебіторської заборгованості за термінами її виникнення (вказують, на які групи за терміном вона розподіляється)	Резерв сумнівних боргів створюється методом застосування абсолютної суми сумнівної заборгованості
8	Визнання заборгованості безнадійною	Визначають критерії віднесення дебіторської заборгованості до безнадійної відповідно до чинного законодавства (бухгалтерського та податкового)	Критерії віднесення дебіторської заборгованості до безнадійної встановлюються відповідно до П(С)БО 10 та пп. 14.1.11 п. 14.1 ст. 14 ПКУ
9	Порядок списання безнадійної заборгованості	Зазначають порядок списання безнадійної заборгованості (закріплюють, що заборгованість списується з балансу підприємства у відповідності до розпорядження керівника на підставі проведеної інвентаризації та наявного письмового обґрунтування доцільності списання)	Безнадійна заборгованість списується з балансу відповідно до наказу керівника товариства на підставі проведеної інвентаризації та письмового обґрунтування доцільності списання. Списання безнадійної заборгованості з позабалансового рахунку здійснюється на підставі наказу керівника товариства та оформлюється бухгалтерською довідкою

№ з/п	Компонента облікової політики	Характеристики, представлені у науково-методичних джерелах	Характеристики, імплементовані у ТОВ «Хлібодар»
10	Організація архіву та строки зберігання документів	Встановити термін зберігання документації, яка стосується зобов'язань або прав (яка може бути використана для відновлення господарських операцій під час проведення перевірок, державного фінансового аудиту, при листуванні з партнерами) – не менше строку позовної давності	У товаристві визначено термін зберігання господарських договорів, іншої документації, яка стосується дебіторської заборгованості (прав підзвітних осіб), може бути використана для відновлення господарських операцій під час проведення зовнішніх перевірок - не нижче строків позовної давності
11	Порядок, строки проведення інвентаризації та її об'єкти	Скласти та затвердити перед початком фінансово-господарського року графік проведення інвентаризації. Визнати розрахунки як об'єкт бухгалтерського обліку, який безпосередньо підлягає інвентаризації	На підприємстві затверджено графік проведення інвентаризації. Інвентаризацію проводять щорічно станом на 1 січня року, що настає за звітним (з урахуванням щоквартального звіряння розрахунків)
12	Організація внутрішнього контролю розрахунків	Для здійснення систематичного спостереження щодо достовірності облікових, звітних даних про наявність та зміни сум дебіторської заборгованості, своєчасності висунення боргових вимог дебіторам проводити внутрішній контроль розрахунків працівниками обліково-фінансової служби, ревізійною комісією	У товаристві внутрішній контроль наявності та змін дебіторської заборгованості здійснюють: керівник, головні спеціалісти, керівники структурних підрозділів, працівники бухгалтерії. Метою функціонування такої складової контролю є формування систематичного спостереження за достовірністю обліково-звітних даних щодо суми дебіторської заборгованості, своєчасності пред'явлення боргових вимог дебіторам

Джерело: сформовано авторами на підставі джерел [2; 6].

— безперервність (оцінка дебіторської заборгованості підприємства проводиться виходячи з припущення, що його діяльність буде тривати й надалі);

— превалювання сутності над формою (операції обліковуються відповідно до їх сутності, а не лише виходячи з юридичної форми);

— єдиний грошовий вимірник (вимірювання та узагальнення всіх господарських операцій щодо дебіторської заборгованості підприємства у його фінансовій звітності проводиться в єдиній грошовій одиниці).

Узагальнивши напрацювання вітчизняних науковців, нами ідентифіковано окремі компоненти (індикатори), за допомогою яких можливе проведення порівняння якості формування, повноти інформаційного наповнення, функціональної відповідності облікової політики щодо дебіторської заборгованості умовам функціонування окремого господарюючого суб'єкта.

На прикладі сільськогосподарського підприємства ТОВ "Хлібодар" Сумського району Сумської області, було досліджено питання формування облікової політики досліджуваного суб'єкта щодо дебіторської заборгованості та визначено ступінь імплементції науково-методичних підходів у діяльність товариства (табл. 1).

Окремо, на нашу думку, слід акцентувати увагу на можливості внесення змін до облікової політики підприємства.

У відповідності до п. 9 П(С)БО 6 "Виправлення помилок і зміни у фінансових звітах" [1], п. 14 МСБО 8 "Облікові політики, зміни в об-

лікових оцінках та помилки" [4], виокремлюють обов'язкові та добровільні зміни облікової політики.

Обов'язкові зміни роблять, якщо змінюються вимоги органу, який затверджує П(С)БО (МСФЗ). Водночас можливі такі ситуації:

— у випадку, коли нормативний акт пропонує використовувати нові альтернативні варіанти окремих компонент облікової політики, то господарюючому суб'єкту потрібно вибрати один із варіантів та закріпити його відповідним положенням у Наказі про облікову політику;

— якщо нормативний акт визначає нові вимоги (принципи, методи, процедури) або виключає раніше визначені, то необхідно скасувати ті, що діяли раніше (якщо, що вони суперечать оновленим вимогам), і затвердити інші.

Відповідно, добровільні зміни можливі в таких випадках:

— змінюються статутні вимоги, що призводить до трансформації (уточнення) елементів облікової політики. Прикладом таких змін може бути зміна власника підприємства, реорганізація тощо;

— зміни забезпечать більш достовірне відображення подій або операцій у фінансовій звітності.

Через розпливчатість цих критеріїв, рішення щодо присутності відповідних умов зміни облікової політики, уповноважені особи господарюючого суб'єкта приймають самостійно, водночас слід мати на увазі, що не вважається зміною: операції, що вперше виникли у діяльності підприємства або відрізняються за змістом від попередніх.

ВИСНОВКИ

Формування облікової політики господарюючого суб'єкта представляє собою непростий процес, який вимагає наявності організаційних, технічних, кадрових можливостей. Він не закінчується після затвердження Положення про облікову політику, а реалізується впродовж всієї діяльності підприємства. Без розуміння методики ведення бухгалтерського обліку неможливо аналізувати показники діяльності за окремий проміжок часу, проводити порівняльний аналіз з результатами діяльності окремих бізнес-суб'єктів.

На сьогодні власники приділяють не достатньо уваги формуванню облікової політики, що носить негативний вплив на обліковий процес, формування внутрішніх та зовнішніх інформаційних потоків, визначення фінансових результатів.

Відповідно, імплементація наведених компонент щодо дебіторської заборгованості до Положення про облікову політику окремого господарюючого суб'єкта, сприятиме вдосконаленню побудови облікового процесу, формуванню звітних показників для задоволення інформаційних потреб різних категорій користувачів відповідної інформації, зростанню ефективності прийняття управлінських рішень.

Література:

1. Виправлення помилок і зміни у фінансових звітах: Положення (Стандарт) бухгалтерського обліку № 6. від 28.05.1999 № 13. База даних "Законодавство України". ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0392-99#Text> (дата звернення 03.06.2021).
2. Дебіторська заборгованість: Положення (Стандарт) бухгалтерського обліку № 10 від 08.10.1999 № 237. База даних "Законодавство України". ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0725-99> (дата звернення 03.06.2021).
3. Загальні вимоги до фінансової звітності: Національне положення (стандарту) бухгалтерського обліку № 1 від 07.02.2013 р. № 73. База даних "Законодавство України". ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13> (дата звернення 02.06.2021).
4. Облікові політики, зміни в облікових оцінках та помилки: Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку № 8 від 01.01.2012. № 929_020. База даних "Законодавство України". ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_020#Text (дата звернення 02.06.2021).

5. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні: Закон України від 16.07.1999 № 996-XIV. База даних "Законодавство України". ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14> (дата звернення 02.06.2021).

6. Цегельник Н.І. Формування облікової політики підприємства щодо обліку дебіторської заборгованості в системі розрахунків з покупцями. Облік і фінанси. 2014. № 4. С. 77—81. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Oif_apk_2014_4_13 (дата звернення 02.06.2021).

7. Nazarenko O. Accounting and economic aspects of the calculation of the integrated assessment index of outsourcing companies. European Science. Scientific journal. 2020. № 1. p. 64—70. URL: <http://www.european-science.sk/storage/journals/essays/1-2020/362.pdf> (дата звернення 03.06.2021).

References:

1. Ministry of Finance of Ukraine (1999), "Regulation (standard) of accounting № 6 "Correction of errors and changes in financial statements", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0392-99#Text> (Accessed 03 June 2021).
 2. Ministry of Finance of Ukraine (1999), "Regulation (standard) of accounting № 10 "Receivables", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0392-99#Text> (Accessed 03 June 2021).
 3. Ministry of Finance of Ukraine (2013), "National provisions (Standard) 1 "General requirements for financial statements", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13> (Accessed 02 June 2021).
 4. Board on International Accounting Standards (2012), "International Accounting Standard (IAS) 8 "Accounting Policies, Changes in Accounting Policies and Errors", available at: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_020 (Accessed 2 June 2021).
 5. The Verkhovna Rada of Ukraine (1999), The Law of Ukraine "On Accounting and Financial Reporting in Ukraine", available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14>. (Accessed 2 June 2021).
 6. Tshelnyk, N.I. (2014), "Formation of the accounting policy of the enterprise on the accounting of receivables in the system of settlements with customers", *Oblik i finansy*, vol. 4, pp. 77—81.
 7. Nazarenko, O. (2020), "Accounting and economic aspects of the calculation of the integrated assessment index of outsourcing companies", *European Science. Scientific journal*, vol. 1, pp. 64—67.
- Стаття надійшла до редакції 11.06.2021 р.*

УДК 339.12: [634/635: 631. 147] (477)

Л. М. Галат,

к. е. н., доцент кафедри менеджменту та інформаційних технологій,

Херсонський державний аграрно-економічний університет, м. Херсон, Україна

ORCID ID: 0000-0003-0075-9730

DOI: 10.32702/2306-6792.2021.12.22

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ОРГАНІЧНОГО ПЛОДОООВОЧЕВОГО РИНКУ УКРАЇНИ У СВІТОВОМУ КОНТЕКСТІ

L. Galat,

PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Management and Information Technologies,

Kherson State Agrarian and Economic University, Kherson, Ukraine

TRENDS OF DEVELOPMENT OF THE ORGANIC FRUIT AND VEGETABLE MARKET OF UKRAINE IN THE WORLD CONTEXT

У статті проведено аналіз сучасного стану розвитку органічного плодощовочевого виробництва та ринку органічної плодощовочної продукції в Україні та визначено його місце і потенціал у контексті сучасних тенденцій зростання світового ринку органічної продукції та експортних реалій і перспектив українського плодощовочевого органічного виробництва.

Розглянуто передумови, переваги та тенденції у формуванні виробництва органічних продуктів харчування в Україні в контексті швидкого зростання попиту на органічну продукцію в світі. Проте питома вага плодощовочної продукції в структурі експорту незначна, внутрішній ринок органічних продуктів не розвинений. Досліджено причини такого стану та тенденції розвитку органічного плодощовочевого сектору.

Розглянуто структуру органічного виробництва фруктів, овочів, ягід за областями України та за видами культур. Проведено порівняльний аналіз площ з органічним статусом земель та чисельністю операторів органічного ринку в Україні та країнах Європи. З'ясовано, що в Україні кількість органічних виробників та органічних земель ще дуже мала.

Проведено аналіз факторів, які позитивно впливають на розвиток ягідництва. Головними чинниками для українських органік-виробників стала світова тенденція зростання попиту на органік-ягоди в країнах ЄС, державна фінансова підтримка галузі садівництва та ягідництва для закладання нових ягідних насаджень, будівництва холодильників, заморожування.

Розглянуто структуру виробництва органічних овочів, в якій переважають гарбузові та бобові культури, що орієнтовані на переробку чи експорт. Обсяги виробництва інших видів овочів не значне, їх сортовий склад та структура з року в рік змінюється. Свіжий ринок органічних овочів орієнтований на внутрішній ринок, де індивідуальне споживання органічної овочевої продукції низьке.

Обґрунтовано шляхи подальшого розвитку органічного плодощовочівництва в Україні спрямованого на збільшення ємності внутрішнього органічного ринку фруктів та овочів і зростання експорту.

The article analyzes the current state of development of organic fruits and vegetables and the market of organic fruits and berries in Ukraine and identifies its place and potential in the context of current growth trends in the world market of organic products and export realities and prospects of Ukrainian fruits and vegetables.

The preconditions, advantages and tendencies in the formation of organic food production in Ukraine in the context of the rapid growth of demand for organic products in the world, especially in the most developed countries. However, the share of fruit and vegetables in the structure of exports is insignificant, the domestic market of organic products is not developed. The reasons for this state and trends in the development of the organic fruit and vegetable sector of agricultural production have been studied.

The structure of organic production of fruits, vegetables, berries by regions of Ukraine and by types of crops is considered. A comparative analysis of areas with organic land status and the number of organic market operators in Ukraine and European countries. It was found that the number of organic producers and organic lands in Ukraine is still very small.

An analysis of the factors that positively affect the development of berry growing, expanding the area of commercial berry plantations, increasing the production and export of organic fresh and frozen berries. The main factors for Ukrainian organic producers were the growing global demand for organic berries in the EU, state financial support for horticulture and berry growing for new berry plantations, construction of refrigerators, sorting lines, freezing.

The structure of organic vegetable production is considered, which is dominated by pumpkin and legumes, which are focused on processing or export. The production of other types of vegetables is not significant, their varietal composition and structure changes from year to year. The fresh market of organic vegetables is focused on the domestic market, where individual consumption of organic vegetables is low.

Ways of further development of organic fruit and vegetable growing in Ukraine aimed at increasing the capacity of the domestic organic market of fruits and vegetables and export growth are substantiated.

Ключові слова: органічне плодощовочівництво, експортний потенціал, сертифікація, ринок органічної продукції, органічні фрукти, органічні овочі, органічні ягоди, оператори органічного ринку.

Key words: organic fruit and vegetable growing, export potential, certification, organic products market, organic fruits, organic vegetables, organic berries, organic market operators.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

У світі спостерігається стабільне зростання площ сільськогосподарських земель, зайнятих під органічним виробництвом. Загалом у 2019 році у світі під органічним виробництвом було зайнято 72,3 млн га, що на 1,1 млн га (або на 1,6%) більше ніж у 2018 році. Найбільші масиви органічних земель розташовані в Австралії (35,7 млн га), у Європі (16,5 млн га), Латинській Америці (8,3 млн га). Товарооборот на світовому ринку органічних харчових продуктів досяг 106 млрд євро у 2019 році. США є провідним ринком з товарооборотом 44,7 млрд євро, на другому місці — Німеччина (12 млрд євро), на третьому Франція (11,3 млрд євро) [1, с. 7]. У світі багато провідних ринків органічної продукції продовжувати інтенсивно зростати.

В останні 20 років обсяги виробництва органічної сільськогосподарської продукції українськими товаровиробниками також зростають. За даними моніторингу, проведеного Мінекономіки, у 2019 році загальна площа сільськогосподарських земель з органічним статусом та перехідного періоду склала близько 468 тис. га (1,1 % від загальної площі земель сільськогосподарського призначення України) [1, с. 9]. Проте в структурі земельних площ з органічним статусом доля земель, де вирощуються овочі, плодові дерева та ягідники, складає лише 0,62%. Водночас, серед 470 сільгоспвиробників органічного виробництва — 116 ви-

рощують плодощовочеву продукції та 109 ягоди [2, с. 28], що свідчить про надзвичайну привабливість та дохідність розвитку такого бізнесу. Основні обсяги виробленої органічної продукції (за оцінками експертів на рівні 80—90%) спрямовуються на експорт. У 2019 році Україна посіла перше місце серед країн Європи з обсягу експорту органічної продукції до країн ЄС та друге місце серед країн світу [1, с. 11],

Внутрішній споживчий ринок органічних продуктів в Україні лише формується, обсяги її в магазинах ледве помітні, органічна продукція потрапляє до споживачів переважно через великі мережі супермаркетів та спеціалізовані органічні магазини, що є у великих містах, інтернет-продажі. Органічні ж свіжі плоди, ягоди та овочі слабо представлені на внутрішньому ринку, в тому числі через те, що основними каналами реалізації свіжих овочів та фруктів в Україні залишаються ринки, низьку купівельну спроможність населення, слабке усвідомлення переважною більшістю населення пріоритетності безпечного органічного харчування, недовіру до якості і безпеки органічної продукції тощо.

Проте Україна за своїм природно-кліматичним і ґрунтовим потенціалом може стати одним з провідних товаровиробників органічної плодощовчевої продукції в Європі, світі та для внутрішнього ринку. За наявності третини світових чорноземів, земельних ділянок, які певний час не використовувалися для сільськогос-

подарського виробництва, сучасний рівень українського внутрішнього ринку та експорту органічних овочів, фруктів, ягід та продукції з них фактично мізерний порівняно з обсягами світового ринку та має значний потенціал.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

В останні роки темі зеленої економіки з її складовими: органічне сільськогосподарське виробництво, тренди у виробництві та споживанні органічних продуктів харчування, географія виробництва окремих видів органік-продуктів їх експорт та імпорт, державна підтримка цього сектору та міжнародне співробітництво в подоланні екологічних проблем, прагнення та пошук шляхів забезпечення населення чистими продуктами харчування, розвитку окремих секторів органічного аграрного виробництва та ін. присвячено чимало досліджень та публікацій вітчизняних, зарубіжних науковців та практиків. З великої кількості вітчизняних науковців слід виділити таких: Г. Антонюк, Р. Безус, В. Грановська, Є. Данкевич, Ю. Кирилов, І. Ковалевська, В. Крикунова, П. Саблук, Ю. Лупенко, О. Маслак, Н. Матвійчук, О. Ходаківська, В. Писаренко, Т. Чайка, О. Скидан, П. Скрипчук, В. Хареба, О. Шкуратов.

Значний внесок у дослідження стану та висвітлення розвитку органічного виробництва аграрного сектору української економіки, вносять громадські і державні інституції та міжнародні проекти, які одночасно надають агровиробникам технічну та інформаційну допомогу. Зокрема, Федерація органічного руху України, ТОВ "Органік-стандарт" — перша в Україні організація з сертифікації органічної продукції, Швейцарсько-український проект "Розвиток торгівлі з вищою доданою вартістю в органічному та молочному секторах України", проект ЄС "Підтримка впровадження сільськогосподарської та продовольчої політики в Україні", проект "Німецько-українська співпраця в галузі органічного землеробства" за підтримки яких видаються посібники ("Органічне сільське господарство. Основні принципи і передовий досвід"), проводяться конференції, виставки-ярмарки та інша організаційна та просвітницька робота у середовищі сільгоспвиробників та споживачів.

Провідні виробники органічної продукції в Україні, дорадники та експерти (В. Білий, М. Дідух, Є. Милованов, В. Лановенко, А. Лівіцька, Т. Ситник, Ю. Савицький, В. Петров, О. Ющенко, Д. Яковенко) висвітлюють напрацьовані практики та сучасні проблеми органічного ви-

робництва, умови розбудови, проблеми і ризики на внутрішньому ринку органічної продукції, просування продукції українських органік-виробників на світові ринки, досвід сертифікації, обмеженні внутрішнього ринку, перспективи і ризики експорту.

Проте дослідженню проблем розвитку окремих секторів органічного сільськогосподарського виробництва в Україні, зокрема, плодово-овочевого сегменту приділяється мало уваги, публікації з цієї теми поодинокі. Хоча цей сегмент аграрного виробництва та переробки плодовоовочевої продукції має чи не найбільший потенціал та перспективи розвитку як для експорту, так і для внутрішнього ринку.

ВИКЛАД ОСНОВНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ

За визначенням Міжнародної федерації органічного сільського господарства (IFOAM) "органічне сільське господарство — виробнича система, яка підтримує здоров'я ґрунтів, екосистем і людей, залежить від екологічних процесів, біологічного різноманіття та природних циклів, характерних для місцевих умов, уникаючи використання не відновлюваних ресурсів. Органічне сільське господарство об'єднує традиції, нововведення й науку, щоб поліпшити стан навколишнього середовища і розвивати взаємини і гідний рівень життя" [3, с. 32]. Органічними вважаються продукти, виготовленні з дотриманням визначених екологічних стандартів на всіх технологічних та реалізаційних етапах. Під час виробництва органічних продуктів застосовують технології максимального збереження поживних речовин. Для цього повністю відмовляються від ароматизаторів, барвників, консервантів та генетично модифікованих організмів. Заборонено рафінування, мінералізація та інші технологічні операції, які зменшують поживні властивості продукту. До того ж матеріали для упакування органічних продуктів виготовляються з натуральної сировини [4, с. 189]. Органічні продукти харчування виробляються з органічної сільськогосподарської продукції. Своєю чергою ведення органічного землеробства базується на застосуванні мінімального обробітку ґрунту та відмови від отрутохімікатів і мінеральних добрив. Такий підхід відновлює баланс поживних речовин у ґрунті, нормалізує роботу живих організмів, збільшує вміст гумусу і, як результат, підвищує врожайність сільськогосподарських культур [4, с. 190].

Органічне сільське господарство набуває популярності в розвинених країнах, через те що

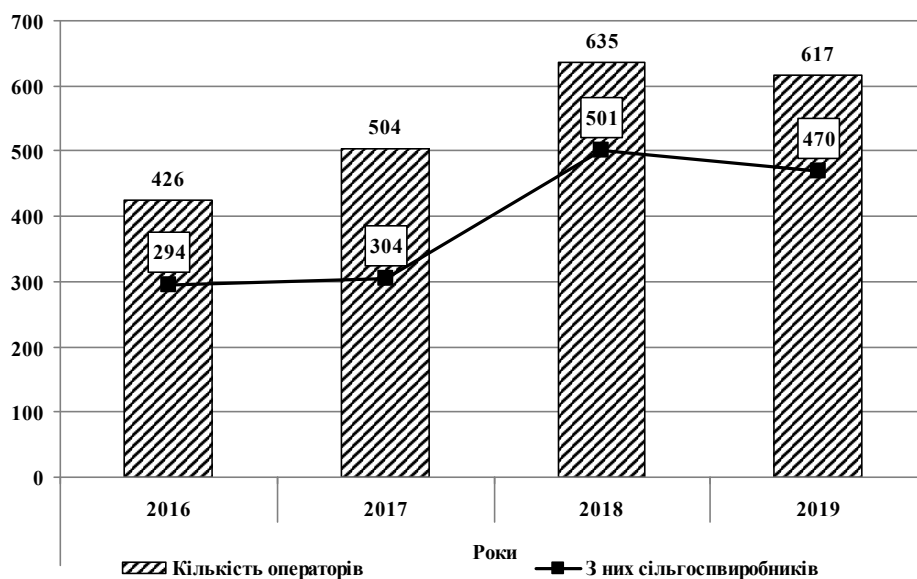

Рис. 1. Кількість операторів органічного ринку в Україні, у т.ч. сільгоспвиробників

Джерело: [1, с. 9].

воно має низку суттєвих переваг для споживачів, виробників та довкілля:

- органічна продукція користується попитом і цей попит зростає навіть не зважаючи на те, що ціни на органічну продукцію значно вищі від цін на продукцію вирощену в умовах інтенсивного сільського господарства;

- органічні сільськогосподарські підприємства в розвинених країнах отримують державне цільове фінансування у вигляді субсидій;

- відмова від хімічних пестицидів призводить до того, що органічні фрукти і овочі показують у середньому в 180 разів нижчий рівень залишкової кількості пестицидів, ніж продукти вирощені неорганічним методом;

- органічне виробництво зберігає довкілля, природне різноманіття рослин і тварин, сприяє поліпшенню якості ґрунтів, через більший вміст у таких ґрунтах гумусу, зміни структури ґрунту, який краще накопичує та зберігає вологу;

- сприятливі політичні передумови заохочення органічних виробників до розширення різноманіття та обсягів виробництва екологічно чистої продукції на тлі кліматичних змін і прийняття світовою спільнотою запобіжних заходів проти прогресуючого потепління, викликаного діяльністю людини, у тому числі у секторі сільського господарства та виготовлення продуктів харчування.

Органічне виробництво стало активніше розвиватися в останнє десятиліття у тому числі завдяки формуванню нормативно-правової бази для діяльності таких суб'єктів господарювання, обігу органічної продукції, напрацюван-

ню практики сертифікації та експорту органічної продукції. Все ж головним мотивуючим чинником підприємців розвивати органічне виробництво аграрної продукції є його майбутня прибутковість. За інформацією комерційної служби Посольства США в Україні, середня рентабельність інвестицій в органічне сільське господарство становить близько 300%, що робить його одним з найпривабливіших напрямів інвестування в українську економіку. Додатковим стимулом є постійне зростання попиту на органічну продукцію в

країнах ЄС, що стимулює експорт [5, с. 22].

В Україні у 2019 році загальна площа сільськогосподарських земель з органічним статусом та перехідного періоду склала близько 468 тис. га (1,1 % від загальної площі земель сільськогосподарського призначення України). При цьому нараховувалось 617 операторів органічного ринку, з них 470 — сільськогосподарські виробники [6].

У довготривалому періоді протягом 20 років спостерігається зростання числа операторів органічного ринку і сільськогосподарських товаровиробників, втім, в останні роки таке зростання нестійке, навіть уповільнилося (рис. 1). З огляду на експортну орієнтованість переважної більшості органічних товаровиробників повільний розвиток відповідного виробництва, переробки, розбудови інфраструктури, сертифікації, супровідних сервісів виступає стримуючим фактором розповсюдження органік орієнтованих моделей бізнесу.

Згідно з Постановою Кабінету Міністрів України від 03 березня 2021 року "Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року" визначено дві мети щодо органічного виробництва та експорту органічної продукції. Згідно з індикаторами стратегії планується досягти показника площі земель з органічним статусом до не менше як 3% загальної площі сільськогосподарських угідь України, що становить приблизно 1,3 млн га. За 10 років дії стратегії зростання площ під органік-виробництвом збільшиться у 3 рази [7].

Плодоовочевий сектор займає чинне місце в органічному виробництві більшості країн, у

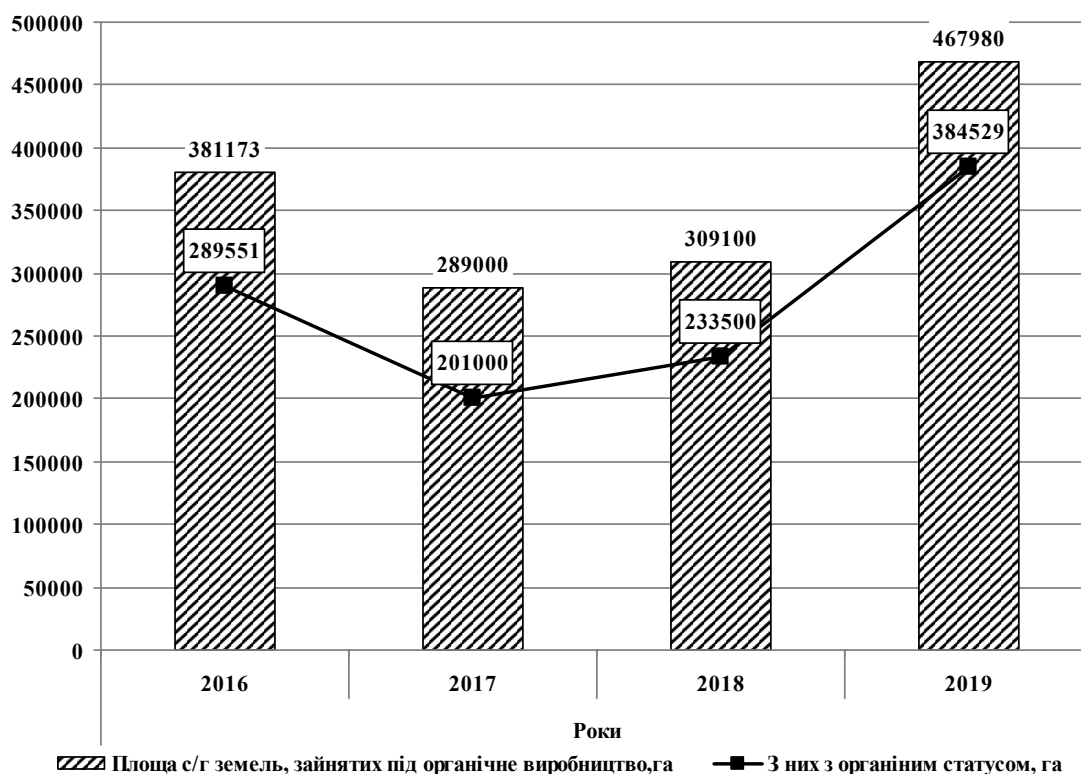

Рис. 2. Площі сільськогосподарських земель, зайнятих під органічним виробництвом в Україні, га

Джерело: [1, с. 9].

тому числі і в Україні. Крім того, він розглядається як важлива соціальна галузь агропромислового комплексу, тому що в усьому ланцюзі постачання овочевої та баштанної продукції задіяна значна кількість працездатного населення України. Споживання лише овочевої та баштанної продукції в домогосподарствах (у перерахунку в первинний продукт) у середньому за місяць у розрахунку на одну особу населення, згідно з даними Держстату, становить 9,3 кілограма, або 16 відсотків продовольчого кошика громадянина. На сьогодні річна потреба в овочевій продукції України становить 7—7,5 млн тонн [8].

В овочівництві склалася нетипова структура виробництва. За даними Держстату, площі вирощування овочів у сільськогосподарських підприємствах у 2015—2019 роках в середньому становлять 34,9 тис. гектарів, а виробництво в незначних кількостях збільшується. Якщо у 2015 році валове виробництво овочів становило 1,18 млн тонн, то у 2016—2019 роках у середньому по 1,35 млн тонн. У господарствах населення також площі їх вирощування збільшувались. Так, у 2015 році вони становили 406 тис. гектарів, у 2016—2019 роках у середньому вже майже 414 тис. гектарів і в результаті збільшувалось їх валове виробництво з 7,44 млн тонн у 2015 році до 8,1 млн тонн у 2016—2019 роках [9].

За останні п'ять років сільськогосподарськими підприємствами в середньому виробляється до 14 відсотків овочів загального виробництва (1,31 млн тонн), а 86 відсотків у господарствах населення (до 8,1 млн тонн).

У структурі сільськогосподарських земель зайнятих під виробництвом овочів, фруктів і ягід органічний сектор складає незначну частину — під овочами 0,45%, під багаторічними насадженнями 3,1% — відповідно.

Водночас у структурі сертифікованих органічних земель у світовому масштабі на багаторічні насадження припадає 8 %. Найбільші їх площі зосереджені в країнах Європи (1,4 млн га), дещо менші — Африки (0,9 млн га) та Латинської Америки (0,8 млн га) (рис. 2) [10, с. 14].

За інформацією О. Ходаківської в Україні сертифіковано 6,1 тис. га багаторічних насаджень, що становить 1,5 % усіх органічних угідь, задіяних в сільському господарстві. Із них близько 39 % становлять фруктові, 10 — ягідники, 6 — горіхові, понад 3% — виноградники і т.д. З кожним роком їх площа поступово зростає. Збільшується і кількість товаровиробників, фермерів та переробних підприємств в органічному секторі [10, с. 5].

За структурою найбільші площі багаторічних насаджень задіяні під вирощування фруктових (2400 га). На ягідники у 2015 р. приходи-

лося 630 га, горіхові — 390, лікарські та ароматичні насадження — 355, виноградники — 210 га, які поступово збільшуються. Так, лише за останні шість років площі під фруктовими насадженнями, сертифікованими як органічні зросли у 6 разів, під виноградниками — 2,5, ягідниками та горіховими у 1,5 рази. У подальші роки площі під органічними багаторічними насадженнями зростали.

Водночас органічні фрукти і овочі продовжують набувати популярності серед європейських споживачів органічної продукції. Зокрема, частка органічних фруктів у загальних обсягах їх продажів у Швеції становить 18,3%, Швейцарії — 11,1, Австрії — 10,7, Німеччині — 7,4% [11, с. 232]. Зростають обсяги споживання органічних ягід та фруктів. Отже, перспективи зростання цього сектору в Україні лише для збільшення експорту фруктів, овочів та ягід сприятливі.

Географічне розміщення виробників органічної плодово-овочевої продукції віддзеркалює тенденцію регіонального розміщення виробництва, яке традиційно склалося переважно з огляду на природно-кліматичні умови вирощування фруктових і овочевих культур та розміщення найбільших ринків збуту: (Київська, Вінницька, Житомирська, Миколаївська, Дніпропетровська, Хмельницька та Херсонська області) (табл. 1).

Порівняльний аналіз площ органічних земель в країнах Європи та в Україні, що використовуються для виробництва фруктів, овочів, полуниці та винограду вказують на те, що Україна за цим показником перевищує лише рівень Греції та Болгарії, та значно відстає від Польщі (в 20 разів), Італії (15 разів), Франції — 8, Іспанії — 7, Німеччини — 5. (табл. 2, 3).

Обсяги виробництва органічної плодово-овочевої продукції в Україні поки що слабо піддаються верифікації, тому що статистичний облік не проводиться, обсяги експорту, які можна відслідкувати, поки що незначні, внутрішній ринок органік-продукції дуже обмежений та такий, який ще важко чітко оцінити. Проте експертні оцінки свідчать про те, що починаючи з 2008 по 2016 р. спостерігалось його стрімке зростання (рис. 3), надалі тенденція до зростан-

Таблиця 1. Сертифіковані площі під органічним плодовоовочівництвом та ягідництвом і кількість операторів органічного виробництва у 2018 році в Україні

Область, Україна	Органічні с/г площі під виробництвом плодовоовочевої продукції, га	Оператори, що займаються органічним плодовоовочівництвом	Органічні с/г площі під виробництвом ягідної продукції, га	Оператори, що займаються органічним вирощуванням ягідної продукції
Вінницька	449,2	19	61,0	14
Волинська	49,8	-	48,8	7
Дніпропетровська	121,5	6	51,8	5
Донецька	-	-	-	1
Житомирська	135,2	-	64,1	8
Закарпатська	13,5	-	13,5	3
Запорізька	13,1	2	-	-
Івано-Франківська	15,1	-	15,1	1
Київська	362,2	35	328,3	28
Кіровоградська	3,4	-	3,4	2
Луганська	-	-	-	-
Львівська	37,4	7	25,5	5
Миколаївська	136,6	3	32,0	1
Одеська	95,0	4	50,0	1
Полтавська	21,8	-	21,8	4
Рівненська	36,7	5	32,7	4
Сумська	13,5	4	13,5	3
Тернопільська	3,5	3	1,1	1
Харківська	76,8	14	36,6	9
Херсонська	143,4	-	4,4	1
Хмельницька	194,3	-	4,5	2
Черкаська	43,8	5	38,2	4
Чернігівська	54,2	7	18,9	5
Чернівецька	2,0	2	-	-
Україна	2021,7	116	865,3	109

Джерело: складено автором за даними "Органік стандарт" [12].

ня внутрішнього ринку органічної продукції зберігається.

В Україні внутрішнє споживання органічної продукції ще відіграє другорядну роль у споживчому кошику населення, про що свідчать актуальні дослідження Федерації органічного руху України. Наразі споживання знаходиться на рівні лише 0,30 євро на душу населення.

Таблиця. 2. Площі органічних земель, у тому числі у стадії переходу в країнах Європи — найбільших товаровиробниках плодовоовочевої продукції, га

Країна	Овочі	Фрукти	Полуниця садова	Виноград
Німеччина	10750	7494	440	6766
Іспанія	13422	4782	155	96591
Франція	16663	12516	157	68579
Італія	29362	18151	124	83643
Польща	40564	30401	1255	278
Голландія	6231	335	13	-
Великобританія	7180	1342	24	91
Туреччина	3283	15755	523	10645
Греція	1719	533	10	5431
Болгарія	1605	5283	243	4199
Інші країни	17975	24753	706	14939
Разом, у країнах Європи	148754	121345	3650	291162

Джерело: [13, с. 74].

Таблиця 3. Валове виробництво органічної плодоовочевої продукції в країнах Європи — найбільших товаровиробниках, т

Країна	Овочі	Фрукти	Полуниця садова	Виноград
Німеччина	253708	-	3000	-
Іспанія	217148	50814	3836	397070
Угорщина	9200	6009	4	3083
Італія	252255	155550	926	410775
Польща	35088	17134	5943	50
Голландія	420841	9765	232	-
Великобританія	43907	15420	241	647
Румунія	3639	6434	23	6405
Греція	63645	7895	708	23915
Болгарія	12112	4889	510	6388
Сербія	3417	7038	143	17
Інші країни	38760	109333	6976	57871
Разом, у країнах Європи	1353720	390281	22542	906221

Джерело: [13, с. 75].

Однак спостерігається тенденція до зростання. Споживання органічної продукції збільшується, особливо у великих містах. У 2008 р. загальне споживання органічних продуктів на внутрішньому ринку України становило близько 500 тис. євро, у той час як до 2014 р. воно зросло до майже 14,5 млн [3, с. 32]. І у 2019 році за оціночними даними реалізовано 7350 тонн органічної продукції на суму близько 575 млн грн (24,3 млн дол. США), у тому числі 990 тонн овочів та фруктів на 35 млн грн та 120 тонн соків, напоїв, пасти на 15 млн грн [1, с. 9].

Проте обсяги внутрішнього українського ринку органічної плодоовочевої продукції (з незначними обсягами експорту) вказують на те, що у порівнянні з країнами Європи та світу (табл. 3) органічний ринок України слабо роз-

винений, представлений не значним асортиментом і обсягами продукції. Високий рівень споживання органічної плодоовочевої продукції забезпечуються передусім внутрішнім виробництвом у країнах Європи з огляду на спеціалізацію, обумовлену природно-кліматичними і локальними умовами виробництва (табл. 3).

Значні обсяги виробництва органічної плодоовочевої продукції, фруктів та ягід у країнах Європи (табл. 3) обумовлено низкою факторів:

— чимало органічних фруктів, овочів, а особливо салатів та ягід мають менший термін збереження якості ніж конвенційні, споживаються у свіжому вигляді і реалізуються переважно на локальних ринках, не транспортуються на далекі відстані;

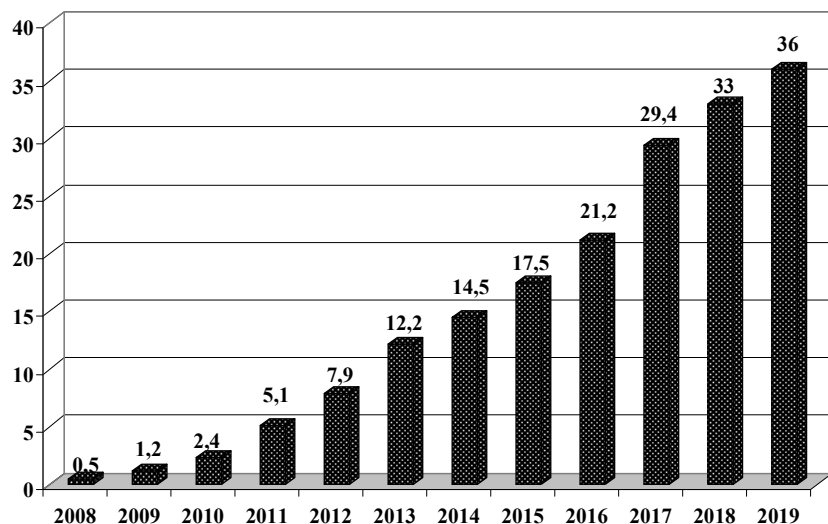
— європейські фермери — виробники органічної продукції отримують різноманітні дотації, що стимулює органічне виробництво, створює умови для контролю за якістю продукції та обліком її обсягів та ін.;

— у країнах ЄС уже тривалий час створена та постійно корегується нормативно-правова база, регламенти, які упорядковують діяльності фермерів, переробників, торгівлі щодо умов та забезпечення якості безпечності, відповідності органічної продукції прийнятим стандартам;

— напрацьована та ефективно функціонує інфраструктура плодоовочевого сектору, що контролює та забезпечує якість продукції на усьому ланцюгу виробництва і руху продукції "з поля до виделки";

— крім того, поширення серед широких верств населення і схвалення "зеленої" філософії, здорового способу життя і здорового харчування на тлі високого рівня доходів населення сприяють зростанню попиту на органічну продукцію рослинного походження, передусім свіжих фруктів, ягід та овочів;

Досліджено, що не зважаючи на те, що обсяг внутрішнього органічного плодоовочевого ринку і експорт цієї продукції з України з року в рік зростають, все ж питома вага органічної продукції в структурі відповідного виробництва та у порівнянні з виробниками в країнах Європи ще мізерна. Так, у структурі земельних площ, на яких вирощують овочі, органічні складають лише 0,04% (таке ж співвідношення і за показником обсягів виробництва). Це в 10 разів менше, ніж самі

■ Обсяги споживчого ринку органічних продуктів в Україні, 2008-2019 рр., млн євро

Рис. 3. Динаміка зростання внутрішнього українського ринку органічної продукції за роками, млн євро

Джерело: [14].

малопотужні органічні виробники овочів в Європі — Греція та Болгарія, у 100 разів менше ніж у Франції, 180 разів — ніж в Італії та у 247 разів — ніж у Польщі.

З огляду на масштаби країни, чисельність населення та світові тенденції раціонального, здорового харчування в Україні виробляється мало органічної плодоовочевої продукції, зокрема і овочів. Лише 50 товаровиробників виробляють органічну овочеву продукцію (табл. 4).

Площа під органічними овочами в Україні за останній рік навіть скоротилась на 15%. Значне коливання площ та обсягів виробництва різних категорій овочевої продукції експерти пояснюють бажанням фермерів перед виходом на ринок спочатку його вивчити, здійснити ніби апробацію. Обсяги виробництва органічних овочів корелювались зі зниженням площ, і відповідно вони зменшились з 3183 т у 2019 році до 2945 т у 2020-му. Але при цьому не змінилась кількість господарств, які займаються органічним овочівництвом, вона залишається стабільною вже два роки на рівні 50 підприємств [15].

Експерти "Органік стандарт" вказують на те, що в 2020 році збільшилися насадження цибулі та часнику до 18 га. Салат і зелень займали 5 га, бобові — 8, томати — 2,4 га, огірки — 4 га. По органічним бобовим, зелені та салатом, томам, коренеплодам у 2020 році спостерігається зниження посівних площ і виробництва. У 2019 році у структурі виробництва органічних овочів значну питому вагу складали гарбузи, кабачки та інші баштанні культури. Їх обсяг склав близько 40% (1260 т) від усього виробництва органічних овочів. На другому місці коренеплоди, які займали 29%. Ці дві групи овочів мають найбільшу частку у структурі площ під виробництвом органічних овочів. Проте овочів, які використовуються для харчування у свіжому вигляді, було вирощено мало. Органічних томатів у 2019 році було зібрано 270 т, огірків — 145 т, салатів і зелені — 362 т, цибулі та часнику — 88,6 т [15].

Структура площ та виробництва органічних овочів (табл. 5) вказує на те, що види овочевих культур, які обирають українські товаровиробники не корелюються зі структурою споживання овочів та зі структурою виробництва овочів конвенційних, де переважають то-

Таблиця 4. Основні показники виробництва органічних овочів в Україні

Показник	2019	2020	2020 р. до 2019 р., %
Кількість підприємств	50	50	100
Площа, га	163,9	133,6	81,52
Обсяги виробництва, т	3183,3	2944,7	92,51

мати, огірки, картопля, цибуля, капуста, буряки. Водночас у структурі органічного виробництва питома вага цих овочів незначна.

Структура та питома вага окремих овочевих культур вказує на те, що:

— переважна частина органічних овочів вирощувалася не для відкритого ринку, а в рамках реалізації певних проектів за договорами, або на замовлення;

— значна частина з представленого у таблиці овочевого набору використовується в інших органічних продуктах (стравах, снеках, соках, пастах та ін.), як необхідні компоненти (томати, цибуля, часник, зелень та ін.);

Таблиця 5. Структура посівних площ та обсягів виробництва органічних овочів у 2020 році

№ п/п	Овочева культура	Площа, га	%, до загальної площі	Структура виробництва, %
1.	Гарбузи, кабачки, баштанні	59,08	44	48
2.	Коренеплоди (морква, буряки, картопля та ін.)	29,0	22	24
3.	Цибуля, часник	18,0	14	10
4.	Бобові	8,0	6	1
5.	Капуста	7,2	5	4
6.	Салати, зелень	5,0	4	2
7.	Огірки	4,0	3	6
8.	Томати	2,4	2	5
	Разом:	133,6	100	100

Джерело: складено автором за даними [15].

Таблиця 6. Основні виробничі показники підприємств-товаровиробників органічних овочів у 2020 р.

Групи підприємств за площею	Кількість підприємств	Середній розмір площ, га	Зібрана площа, га	Обсяг виробництва (загальний по групі), т	Середня урожайність по групі, ц/га
Гарбузи, кабачки інші баштанні культури					
менше 0,1 га	11	0,03	0,61	28,1	461
від 0,1 до 0,5 га	8	0,25	2,54	37,4	147
більше 0,5 га	11	3,69	55,4	1343	242
Коренеплоди					
менше 0,1 га	11	0,02	0,52	13,2	254
від 0,1 до 0,5 га	11	0,21	3,13	120,3	137
більше 0,5 га	6	3,16	25,3	647	256
Томати					
менше 0,1 га	11	0,035	0,43	38,2	888
більше 0,1 га	5	0,4	1,98	120,3	608
Огірки					
менше 0,1 га	11	0,028	0,31	61,7	1990
більше 0,1 га	5	0,74	3,7	124,6	337

Джерело: складено автором за даними [15].

— технологія вирощування гарбузів та інших баштанних культур, відносно проста для забезпечення органічних вимог;

— насіння гарбузів та кавунів вирощують переважно для виробництва органічної олії та на експорт.

Показники виробничої діяльності органік-виробників за групами, свідчить про те, що більшу ефективність показують ті з них, які масштабують виробництво. Високу урожайність на малих площах показують виробники, що працюють у захищеному ґрунті, або використовують змішані технології, поєднують виробництво різних культур на одних ділянках тощо.

Крім того, за інформацією органічних товаровиробників, вони змінюють культури для органік-виробництва, знаходячись у пошуку вигідного інвестування, надійних перспективних каналів збуту, чи експорту.

Сектор органічного плодоовочевого виробництва перебуває в стадії становлення, тому стикається з низкою проблем:

— невідпрацьовані технології органічного виробництва тих чи інших культур у конкретних умовах товаровиробника та за сучасних умовах кліматичних змін;

— обмежений ринок засобів захисту рослин та добрив для органічного виробництва плодів, овочів та ягід;

— не упорядковані поки що канали збуту органічної плодоовочевої продукції, тим більше продукції з коротким терміном зберігання;

— значна частина товаровиробників в Україні ще не мають спеціальних знань та досвіду виробництва органічних овочів та фруктів, набуття його шляхом використання інформаційних ресурсів та навіть семінарів і дистанційного навчання не завжди ефективно;

— чи не найголовнішим стримуючим фактором повільного розвитку органічного плодоовочевого виробництва є слабка обізнаність населення про переваги органічного харчування та низька купівельна спроможність населення, яка стала ще більш відчутною для значних верств людей під час пандемії, викликані Covid-19;

— органічне виробництво витратне на початкових етапах формування бізнесу, у умовах коли немає збуту продукції як органічної і товаровиробники змушені її реалізовувати як конвенційну, за цінами значно нижчими зі значно більшими витратами у порівнянні з індустріальним виробництвом;

— тривалий час переважна більшість земельних угідь в Україні використовувалася для традиційного землеробства, тому перевід таких земель на використання для органічного землеробства буде тривати певний час, а відповідно знизиться віддача від цих земельних ділянок;

— входження на ринок органічної продукції потребує часу, фінансових витрат на сертифікацію, лабораторні перевірки, отримання статусу тощо, що збільшує стартові витрати при незначних початкових доходах;

— можливості збуту органічної продукції на внутрішньому ринку України поки, що обмежені через низький рівень індивідуального споживання органічних продуктів харчування переважною більшістю населення;

— формування експортних партій органічної продукції складна виробнича і логістична задача, через те, що органічним виробникам-початківцям неможливо сформуванати належні партії для просування продукції на світовий ринок [1, с. 9—10].

Проте у плодоовочевому секторі органічне виробництво ягідних культур демонструє стрімкий розвиток і має найбільші перспективи як для внутрішнього ринку, так для експорту. Перш за все тому що світовий ринок органічної плодово-ягідної продукції стабільно зростає протягом останніх 15 років. Серед виробників плодово-ягідної продукції в Україні найбільш поширене виробництво саме органічних ягід. Причин тому кілька: органічна продукція значно дорожча, а отже, сподівання на доходність бізнесу вищі; ягідні плантації починають плодоносити раніше (наприклад, суниця — в перший рік після посадки, малина — на другий), це дає змогу швидше продавати свою продукцію та повертати інвестиції, вкладені в бізнес. Окупності ж фруктових садів слід чекати на восьмий чи дев'ятий рік після їхньої закладки. Для вирощування ягід потрібні менші площі та інвестиції ніж для виробництва фруктів [16].

Темпи нарощування показників українського органічного ягідництва зростають як за кількістю виробників, площею органічних плантацій так і за обсягами врожаїв. Згідно з даними "Органік стандарт", у 2018 році зафіксовано 106 виробників органічної ягідної продукції: 86 з них культивують малину на загальній площі понад 582 гектари, 14 — лошину, на 106 гектарах, 23 господарства відвели 75,5 гектара під суницю, а 22 виробники вирощують інші ягідні культури (агрус, смородину, порічки, жимолость, ягоди годжі) на площі майже 100 гектарів органічних земель 25 опера-

торів ринку одночасно вирощують дві та більше ягідних культур [16, с. 28].

Перші ягідні проекти в Україні з виробництва органічної продукції стартували у 2012 році, а попит на органічну ягоду з'явився лише у 2015 році, передусім — на заморожену малину. Здебільшого її вирощують у Київській області — тут 28 виробників засадили малиною понад 175 га, з яких отримують орієнтовно більш як сім сотень тонн урожаю. На другому місці — Вінницька область (55,7 гектара), де 14 операторів збирають 475 тонн малини. Значні площі під органічну лохину та суницю садову аграрії почали відводити у 2015 році. Лідери з виробництва суниці виробники. Що працюють у — Київській області (253 тонни) Житомирській (175 тонн) та Рівненській області (майже 100 тонн). Що стосується органічної лохини, то її насадження тільки починають вступати в плодоношення: наприклад, на Київщині за сезон збирають 30 тонн лохини, на Харківщині — 4 тонни. Найбільше нішевих ягід вирощують в Одеській області, де на площах у 50 га отримують 127 тонн плодів [16, с. 29].

У плодоовочевому органічному секторі України, ягідне виробництво розвивається найбільш динамічно і результативно. Практично серед органік виробників кожен 4-й це виробник ягід.

На думку експертів, вагомим чинником розвитку, зокрема ягідництва, в тому числі органічного, стала державна фінансова підтримка, яка до 2013 року здійснювалася за рахунок розподілу коштів зі спецфонду сформованого згідно Закону України "Про збір та розвиток виноградарства, садівництва та хмелярства". Починаючи з 2017 року діє програма підтримки галузі садівництва 2801350 "Державна підтримка розвитку хмелярства, закладання молодих садів, виноградників та ягідників і нагляд за ними". Протягом 2017—2019 рр. закладено 13,6 тис. га плодкових та ягідних насаджень. Обсяг фінансування у 2018 р. становив 395 млн грн, у тому числі за двома напрямками: компенсація витрат з придбання садивного матеріалу — 261 та будівництво холодильників — 131 млн грн [17, с. 21]. У 2019 та 2020 роках обсяг фінансової підтримки галузі був на рівні 400 млн грн. З 2020 р. використання коштів спрямовано для компенсації вартості садивного матеріалу плодово-ягідних культур, будівництво холодильників та об'єктів з заморожування плодово-ягідної продукції, придбання ліній товарної обробки, висушування, спорудження шпалер, встановлення краплинного зрошення та придбання необхідних для цього матеріалів,

техніки та обладнання для садових робіт та переробки неукраїнського походження (30%) вартості [16, с. 53].

Якщо механізм державної фінансової підтримки товаровиробників галузі садівництва, виноградарства, ягідництва, та підприємств інфраструктури відпрацьований, та за потреби щороку корегується, пропонуються нові важелі впливу для подальшого розвитку галузі, то стосовно овочівництва виникає більше проблем, обумовлених структурою галузі, характером виробництва, особливостями ринку, що склався та інше.

Головна перешкода для формування індустріального підходу до розвитку галузі є те, що переважну більшість овочів та картоплі виробляють господарства населення. Так, за останні п'ять років сільськогосподарськими підприємствами в середньому вироблялося до 14 відсотків овочів загального виробництва (1,31 млн тонн), а 86 відсотків у господарствах населення (до 8,1 млн тонн) [8].

Експорт свіжої овочевої та баштанної продукції щороку скорочується. Так, у 2019 році експортні поставки ледве досягли 70 тис. тонн. Негативне торговельне сальдо за зовнішньоекономічними операціями із свіжою овочевою продукцією в 2019 році становило майже 100 млн доларів США [8].

Особлива ситуація в галузі овочівництва викликана низкою проблем не сприяє розвитку в тому числі органічного овочівництва. Серед них:

- низьким розвитком овочевої логістики та відсутністю системного підходу до просування на зовнішньому ринку вітчизняної овочевої продукції;

- занепадом вітчизняної галузі насінництва овочевих культур;

- низьким рівнем використання потенціалу меліорованих земель;

- недостатнім рівнем розвитку кооперативних та інших об'єднань сільськогосподарських товаровиробників;

- відсутністю прямої фінансової допомоги галузі овочівництва;

- незадовільним інвестуванням у будівництво овочесховищ та інших об'єктів інфраструктури і, як наслідок, незадовільним станом зберігання (лише до 30 відсотків овочесховищ відповідають сучасним вимогам) та інші [8].

На нашу думку, запропонована державою концепція розбудови галузі овочівництва, яка містить і заходи державної підтримки галузі і ставить у якості амбітних індикаторів збільшити частку органічного овочевого ринку до

10 відсотків загалом стане поштовхом для розвитку виробництва, зберігання, переробки овочів, збільшення ємності овочевого ринку, експорту овочевої продукції, у тому числі органічної.

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

Дослідження тенденцій розвитку в секторі органічного плодоовочівництва Україні та його експортного потенціалу вказує на те, що обсяги виробництва органічних овочів, фруктів, ягід та продукції їх переробки зростають з року в рік. Тенденцію до зростання демонструє як показник експорту органічної плодоовочевої продукції з України переважно до Європи, так і ємність внутрішнього ринку. Проте в загальному обсязі органічної продукції, виробленої в Україні, та тієї, що експортується, питома вага плодоовочевої продукції складає лише п'яту частину, а виробництво та експорт свіжих органічних плодів, овочів, ягід ще менше. Головною продукцією українського органічного плодоовочевого експорту виступають яблука, фруктові та ягідні концентрати, соки, дикорослі ягоди, трави, свіжі та заморожені культивовані ягоди.

У структурі органічного плодоовочевого сектору найбільш динамічний розвиток отримало ягідництво, на яке припадає четверта частина від усіх органічних виробників в Україні. Не стійка тенденція спостерігається у розвитку органічного овочівництва — на ринку представлено лише 50 товаровиробників органічних овочів, обсяги виробництва та перелік культур, що культивуються з року в рік змінюються, що не створює умов стабільності для цього ринку і для експорту.

Стимулюючими чинниками для розширення земель з органічним статусом для виробництва плодоовочевої продукції, збільшення виробництва та експорту органічної плодоовочевої продукції для українських фермерів стали світові тенденції зростання попиту на органічну продукцію переважно у США та ЄС; державна підтримка галузі переважно садівництва протягом останніх 20 років; формування нормативно-правової бази функціонування органік-виробництва; створення та напрацювання практик сертифікації земель з органічним статусом, органічної продукції, формування відповідних інституцій; формування органічного руху в Україні.

Розвитку органічного плодоовочівництва в Україні, збільшенню експорту та зростанню ємності внутрішнього ринку органік-продукції, на нашу думку, буде сприяти:

— подальше удосконалення нормативно-правової бази для функціонування виробників органічної продукції, інших операторів органік-сектору;

— розширення інструментів і масштабів державної політики в сфері органічного виробництва і обігу органічної продукції, включаючи державний контроль за дотриманням законодавства у сфері виробництва і обігу органік-продукції, передусім стосовно захисту прав споживачів;

— розбудова інституцій, громадського професійного середовища та інформаційних платформ для навчання, обміну професійною інформацією операторів органічного ринку та товаровиробників;

— популяризація органічної продукції, здорового способу життя та харчування різноманітними способами — від виставок-ярмарок органічної продукції, органічних технологій до інформаційного супроводу та навчання різних категорій населення;

— залучення органів місцевого самоврядування сільських територіальних громад до органічного руху через підтримку місцевих господарств населення у розвитку дрібних органічних виробництв, формуванні кластерів органічних-товаровиробників з метою подолання сільського безробіття, забезпечення самозайнятості населення та розвитку сільських територій;

Література:

1. Прокопчук Н.І. Органічне сільське господарство — свідомий і правильний вибір сучасного фермера. Тваринництво сьогодні. 2021. № 3. С. 4—12.
2. Органічний ринок ягід: де шукати стабільний попит. Ягідник. 2019. № 4. С. 28—29.
3. Грановська В. Тенденції та перспективи розвитку органічного ринку в Україні. Економіка АПК. 2017. № 4. С. 31—41.
4. Маслак О.М. Формування ринку органічної сільськогосподарської продукції в Україні. Глобальні та національні проблеми економіки. 2016. № 10. URL: <http://global-national.in.ua/archive/10-2016/40.pdf>
5. Кирилов Ю., Грановська В., Крикунова В. Чинники та стимули розвитку органічного виробництва в країнах світу. Економіка АПК. 2018. № 7. С. 16—26.
6. Органічне виробництво в Україні URL: <https://agro.me.gov.ua/ua/napryamki/organichne-virobnictvo/organichne-virobnictvo-v-ukrayini>
7. Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року URL:

http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP210179.html

8. Про схвалення Концепції Державної цільової програми розвитку овочівництва на період до 2025 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21.10. 2020 р. №1333-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-shvallen-pnya-koncepciyi-derzhavno-a1333r> (дата звернення 18.05.2021 р.).

9. Статистична інформація Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 12.05.2021 р.).

10. Ходаківська О.В. Розвиток вітчизняного органічного сектору в умовах глобалізації економіки. Органічне виробництво і продовольча безпека. Житомир: "Полісся". 2013. С. 66—70.

11. Ходаківська О.В. Екологізація аграрного виробництва. К. ННЦ ІАЕ. 2017. 350 с.

12. Український імпорт та експорт органічних продуктів. Інфографіка. Агроіндустрія. 2019. № 4. С. 24—25.

13. Площади органічного плодоовочеводства в Європе, га, Производство органической плодоовощной продукции в Европе, тонн. Агроіндустрія. 2017. № 3. С. 74—75.

14. Органік в Україні. URL: <http://organic.com.ua/organic-v-ukraini/>

15. Втратити інвестиції або заробити: чому органічних овочів стало менше URL: <http://agroportal.ua/ua/publishing/analitika/lishitsya-investitsii-ili-zarobotat-pochemu-organicheskikh-ovoshchei-stalo-menshe/>

16. Галат Л.М. Експортний потенціал та проблеми розвитку галузі ягідництва України. Агровіт. 2021. № 1—2. С. 46—55.

17. Сало А.І. Розвиток ринку плодів та ягід в Україні. Економіка АПК. 2020. № 3. С. 16—23.

References:

1. Prokopchuk, N.I. (2021), "Organic agriculture is a conscious and correct choice of a modern farmer", *Tvarynnystvo s'ohodni*, vol. 3, pp. 4—12.

2. Yahidnyk (2019), "Organic berry market: where to look for stable demand", *Yahidnyk*, vol. 4, pp. 28—29.

3. Hranovs'ka, V. (2017), "Trends and prospects for the development of the organic market in Ukraine", *Ekonomika APK*, vol. 4, pp. 31—41.

4. Maslak, O.M. (2016), "Formation of the market of organic agricultural products in Ukraine", *Hlobal'ni ta natsional'ni problemy ekonomiky*, vol. 10, available at: <http://global-national.in.ua/archive/10-2016/40.pdf> (Accessed 10 June 2021).

5. Kyrylov, Yu. Hranovs'ka, V. and Krykunova, V. (2018), "Factors and incentives for the

development of organic production in the world", *Ekonomika APK*, vol. 7, pp. 16—26.

6. Information and analytical portal of the AIC of Ukraine (2021), "Organic production in Ukraine", *Informatsijno-analitychnyj portal APK Ukrainy*, available at: <https://agro.me.gov.ua/ua/napryamki/organichne-virobnictvo/organichne-virobnictvo-v-ukrayini> (Accessed 10 June 2021).

7. Cabinet of Ministers of Ukraine (2021), Resolution "On approval of the National Economic Strategy for the period up to 2030", available at: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP210179.html (Accessed 10 June 2021).

8. Cabinet of Ministers of Ukraine (2020), Resolution "On approval of the Concept of the State target program of vegetable growing development for the period up to 2025", available at: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-shvallen-pnya-koncepciyi-derzhavno-a1333r> (Accessed 10 June 2021).

9. State Statistics Service of Ukraine (2021), available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 10 June 2021).

10. Khodakivs'ka, O.V. (2013), "Development of the domestic organic sector in the context of economic globalization", *Orhanichne vyrobnytstvo i prodovol'cha bezpeka* [Organic production and food security], Polissia, Zhytomyr, Ukraine, pp. 66—70.

11. Khodakivs'ka, O.V. (2017), *Ekolohizatsiia ahrarnoho vyrobnytstva* [Greening of agricultural production], NNTs IAE, Kyiv, Ukraine.

12. Ahroindustriia (2019), "Ukrainian import and export of organic products. Infographics", *Ahroindustriia*, vol. 4, pp. 24—25.

13. Ahroindustriia (2017), "Areas of organic horticulture in Europe, hectares, Production of organic horticultural products in Europe, tons", *Ahroindustriia*, vol. 3, pp. 74—75.

14. Federatsiia orhanichnoho rukhu Ukrainy (2019), "Organic in Ukraine", available at: <http://organic.com.ua/organic-v-ukraini/> (Accessed 10 June 2021).

15. AgroPortal (2021), "Lose investment or earn: why organic vegetables have become less", available at: <http://agroportal.ua/ua/publishing/analitika/lishitsya-investitsii-ili-zarobotat-pochemu-organicheskikh-ovoshchei-stalo-menshe/> (Accessed 10 June 2021).

16. Galat, L. (2021), "Export potential and problems of development of the berries of Ukraine", *Agrosvit*, vol. 1—2, pp. 46—55.

17. Salo, A.I. (2020), "Development of the fruit and berry market in Ukraine", *Ekonomika APK*, vol. 3, pp. 16—23.

Стаття надійшла до редакції 11.06.2021 р.

УДК 331.5:332 (477)

Л. В. Ярема,

к. е. н., доцент кафедри економіки підприємства,

Відокремлений підрозділ Національного університету біоресурсів

і природокористування України "Бережанський агротехнічний інститут"

ORCID ID: 0000-0003-0987-1227

О. І. Замора,

к. е. н., доцент кафедри економіки підприємства,

Відокремлений підрозділ Національного університету біоресурсів

і природокористування України "Бережанський агротехнічний інститут"

ORCID ID: 0000-0002-6531-2270

DOI: 10.32702/2306-6792.2021.12.34

УПРАВЛІННЯ РИНКОМ ПРАЦІ: РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ

L. Yarema,

PhD in Economics, Associate Professor,

Associate Professor of the Department of Economics of Enterprise,

Separated subdivision of NULES of Ukraine "Bereshany Agrotechnical Institute"

O. Zamora,

PhD in Economics, Associate Professor,

Associate Professor of the Department of Economics of Enterprise,

Separated subdivision of NULES of Ukraine "Bereshany Agrotechnical Institute"

LABOR MARKET AND EMPLOYMENT OF THE POPULATION: REGIONAL ASPECT

У статті розглянуто тенденції на ринку праці та зайнятості населення, досліджено демографічний стан, з'ясовано вплив демографічних чинників на зайнятість населення, проаналізовано динаміку чисельності постійного та зайнятого населення України на підставі порівняння базисних темпів зростання/зменшення, здійснено аналіз структури зайнятого населення.

Розглянуто особливості формування і функціонування ринку праці в умовах карантину. Визначено рівень безробіття та основні чинники, що його посилюють.

Проаналізовано роботу служби зайнятості регіону. Встановлено кількість працевлаштованих за сприяння служби зайнятості Тернопільщини та вказані умови і кількість громадян, які отримали допомогу по безробіттю.

Вказано на необхідність розроблення державної підтримки зайнятості населення в короткостроковій перспективі. Обґрунтовано основні напрями вирішення проблем подолання безробіття і зростання зайнятості населення.

The article, based on the state statistical reporting of Ukraine, considers trends in the labor market, examines the demographic situation in Ukraine, clarifies the impact of demographic factors on employment, analyzes the dynamics of permanent and employed population of Ukraine based on a comparison of basic growth / decrease rates. analysis of the employed population.

An analysis of the dynamics and level of unemployment in Ukraine and the region, the main causes of unemployment, the trends of imbalance between labor supply and demand on the basis of indicators of the workload of the unemployed per vacancy. Equalization of the dynamic number of unemployed is carried out.

The level of unemployment in Ukraine and the region, which began to grow rapidly in April 2020, is described. At the same time, the scale of the impact of the COVID-19 pandemic on the development of the situation on the Ukrainian labor market largely depends on the complexity of various industries and sectors of the economy, their suitability for remote forms of organization of their activities. It has been established which categories of workers have suffered the most from the COVID-19 epidemic.

The work of the employment service of Ternopil region is analyzed and the number of able-bodied population who were employed is revealed. The number of current vacancies that were in the regional labor market is indicated. The number of people who received unemployment benefits in 2020 is also shown.

It is pointed out that it is necessary to develop a state employment policy in the shortest possible time. It is justified that in order to solve the problem of unemployment, the state can stimulate private business and state-owned companies so that they do not cut people or even expand the recruitment of labor and expand employment opportunities. The implementation of this policy depends on the amount of funds needed by the economy to go to the infrastructure projects sector, the public finance sector and public procurement. Thus, the state can stimulate demand. There is nothing in the world but to stimulate consumption and economic growth. It is these tools that promote employment.

Ключові слова: ринок праці, управління, зайнятість населення, робоча сила, рівень безробіття, служба зайнятості, допомога по безробіттю та інші.

Key words: labor market, management, employment, labor force, unemployment rate, employment service, unemployment benefits and others.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Ринок праці і зайнятість населення займають особливе місце в системі ринкових відносин. Більшість економічних, соціальних, демографічних явищ, що протікають у ринковій економіці, прямо або побічно, повністю або частково відображають процеси, що відбуваються на ринку праці. Будучи невід'ємною ланкою сучасної економіки, ринок праці виконує важливу роль у системі відтворення. Зайнятість належить до найважливіших характеристик використання працездатного населення, вона виступає одним з головних індикаторів трансформаційних процесів в економіці, що протягом останнього десятиліття призвели до суттєвого скорочення попиту на робочу силу.

Показники змін зайнятості на регіональному рівні зумовлюються територіальними особливостями області, які мають забезпечувати: співвідношення між працездатною і непрацездатною чисельністю населення; розвиненість і структуру сфери прикладання праці в цій місцевості; об'єднання об'єктів місцевого господарства між собою та кожного з них у складну мережу територіальних товарних ринків тощо.

Протягом останніх років в економіці та політичному житті України відбулися трансформаційні процеси, які відзначилися також на ринку праці та у сфері зайнятості населення. Значними є прояви професійно-кваліфікаційного дисбалансу попиту та пропозиції на національному ринку праці, збільшення навантаження на регіональні ринки праці, зростання рівня безробіття та соціальної напруги в країні. Структурні зрушення на ринку праці обумовлені трансформацією суспільних і економічних відносин у сучасному глобалізованому світі. Посилення конкуренції, розвиток економіки знань, інформаційних технологій, зміни в змісті і формах праці потребують оновлення системи

регулювання ринку праці. Для України та її регіонів також актуальними є внутрішні чинники соціально-економічної нестабільності, пов'язані із посиленням соціальної напруги в суспільстві на фоні зниження рівня життя, погіршенням умов зайнятості, територіальними та професійно-кваліфікаційними диспропорціями між попитом та пропозицією на ринку праці, загостренням ситуації на локальних ринках праці пандемією Covid-19.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблеми розвитку ринку праці України, різноманітні аспекти зайнятості населення, удосконалення механізму її державного регулювання та діяльність державної служби зайнятості є об'єктом наукових досліджень вітчизняних вчених, зокрема С. Бандура, Д. Богині, І. Бондар, О. Грішнєвої, Л. Мармуть, Ю. Маршавіна, А. Казановського, С. Калініна, А. Колом, Е. Лібанової, В. Петюха, Л. Фокас.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є аналіз сучасного стану й тенденцій на ринку праці регіону та виявлення проблем зайнятості населення і зростання безробіття.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Досліджуючи питання зайнятості населення та ринку праці, слід володіти повною інформацією про особливості формування працездатного населення регіону і його розподіл за сферами зайнятості.

Структура і зайнятість працездатного населення області формувалася під впливом великої кількості взаємопов'язаних і взаємозалежних чинників, інтенсивність дії яких обу-

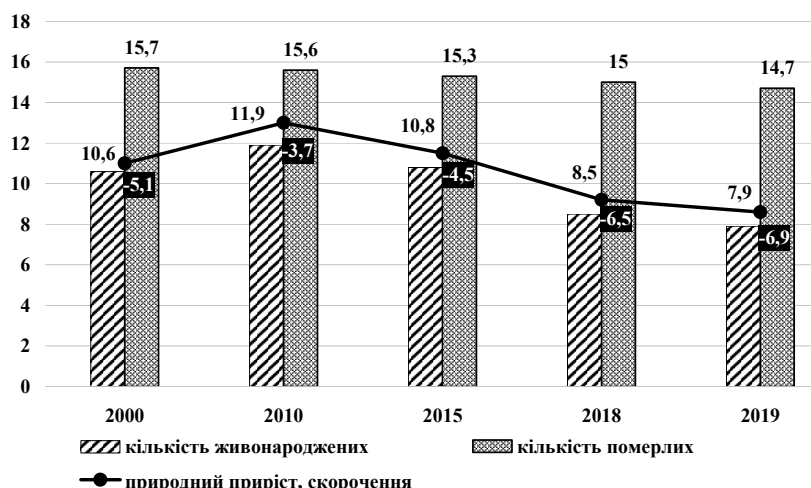

Рис. 1. Природне скорочення населення по Тернопільській області, тис. осіб

Джерело: [2].

мовлено часом. Це зокрема, природні умови, географічне положення, історичні процеси, економіко-географічні особливості розвитку, які істотно вплинули на сучасну спеціалізацію регіону.

Тернопільська область є однією із середньозаселених українських областей. За кількістю жителів область займає 20 місце серед регіонів України, випереджаючи Чернівецьку, Кіровоградську, Волинську, Чернігівську та Херсонську області. Щільність населення області складає 75,66 чол./кв. км (по Україні — 74,12 чол./кв. км). Серед областей Західного регіону за показником щільності населення область займає 5 місце і поступається Львівській (115,51 чол./кв. км), Чернівецькій (111,69 чол./кв. км), Закарпатській (98,36 чол./кв. км) та Івано-Франківській (98,6 чол./кв. км) областям. За даними останнього перепису 2001 року, на території Тернопільської області нараховувалося 1142 тис. осіб, а станом на 1 січня 2020 року — 1038,7 тис. осіб. В області впродовж останніх 20 років спостерігається тенденція до спаду чисельності постійного та наявного населення. Якщо у 2000 році чисельність наявного населення становила 1156,9 тис. осіб, то у 2010 році — 1088,9 тис. осіб, у 2015 році — 1069,9 тис. осіб, у 2019 році — 1042,3 тис. осіб. Загалом за період з 1991 по 2018 рр. цей показник по Тернопільській області скоротився на 104,6 тис. осіб. Впродовж 2019 року чисельність населення Тернопільщини зменшилася на 7184 особи. Зменшення чисельності відбулося за рахунок як природного скорочення — 6858 осіб, так і міграційного — 326 осіб. Відбулося скорочення чисельності як міського, так і сільського населення. Чисельність міського населення скоротилась на 1,0 тис. осіб, а сільського — на 7,4 тис. осіб [1].

Станом на 1 січня 2021 р. чисельність наявного населення в області становила 1030,6 тис. осіб. Упродовж 2020 р. чисельність населення зменшилася на 8,1 тис. осіб, що в розрахунку на 1000 осіб наявного населення становило 7,9 особи.

Загальне скорочення населення області в 2020 р. відбулося за рахунок як природного скорочення — 7983 особи, так і міграційного — 150 осіб. Головний чинник формування чисельності населення — природний приріст (скорочення) населення. У 2020 р. природне скорочення населення спостерігалось як у міській місцевості (2100 осіб), так і в сільській місцевості (5883 особи). Значно менший вплив на формування чисельності населення області має міграційний приріст (скорочення) населення. У 2020 р. міграційне скорочення населення області відбулося за рахунок міграційного скорочення в сільській місцевості — 1063 особи, водночас у міській місцевості зафіксовано міграційний приріст населення — 913 осіб.

Третій фактор, що змінює чисельність населення — адміністративно-територіальні перетворення, які спричиняють зміни в кількості міського та сільського населення області та районів. У 2020 р. такі перетворення в Тернопільській області не проводилися.

Крім того, сьогодні формування працездатного населення відбувається в умовах карантину. Міжнародна організація праці представила невтішні дані: пандемія коронавірусу може спричинити гірші наслідки для світового ринку праці, ніж фінансова криза 2008—2009 років [3]. Аналіз кризових явищ на ринку праці України слід провести через аналіз безробіття як показника, який найбільш яскраво проявляється під час економічної кризи і впливає як на соціально-економічний розвиток країни, так і на рівень життя її населення.

Рівень безробіття в Україні стрімко почав зростати у квітні 2020 року. Водночас масштаби впливу пандемії COVID-19 на розвиток ситуації на українському ринку праці значною мірою залежать і від трудомісткості різних галузей та секторів економіки, їх придатності до дистанційних форм організації своєї діяльності. Саме тому найбільш постраждали від епідемії COVID-19 в Україні працівники сфери послуг [4].

Регіональний ринок праці теж зазнав значного навантаження. Значне скорочення зайня-

тості населення за роками одночасно засвідчує зростання безробіття (рис. 2).

Роботу втратили тисячі громадян працездатного віку: як представників інтелектуальної праці, так і найпростіших професій. Протягом квітня-вересня 2020 року падіння попиту спостерігалось в усіх секторах економічної діяльності. Активність пошукачів роботи була незмінною. Станом на 1 вересня 2020 року на обліку в обласній службі зайнятості перебувало 11740 безробітних, що на 50,3% більше, ніж на 31 серпня 2019 року. Із них 56% — жінки. За 8 місяців 2020 року послугами служби зайнятості області скористались 36,1 тис. осіб, з них 24,4 тис. отримали статус безробітного, що на 21,3% більше, ніж за відповідний період 2019 року. 10,6 тис. безробітних були зареєстровані у період карантину з 12 березня по 31 серпня ц.р.

За сприяння служби зайнятості Тернопільщини цьогоріч було працевлаштовано майже 13 тис. осіб. До участі в громадських та інших роботах тимчасового характеру залучено 1355 краян, після їх завершення 489 — отримали постійні місця праці, повідомляє відділ інформаційної роботи Тернопільського обласного центру зайнятості. Кожен четвертий зареєстрований безробітний належить до соціально вразливих категорій населення, більшість з них особи передпенсійного віку. 57,5% безробітних, зареєстрованих в обласній службі зайнятості, працювали на робочих місцях, які не потребували спеціальної підготовки. Послуг служби зайнятості найбільше потребували краян, які раніше були зайняті у сфері торгівлі — 18%, у державному управлінні й обороні — 16%, у переробній промисловості — 14%. Більшість клієнтів місцевих підрозділів служби зайнятості втратили роботу у період запровадження карантину (з 12 березня по 31 серпня ц.р. зареєстровано 10617 безробітних). Станом на 1 вересня 2020 року на обліку в обласній службі зайнятості перебувало 11740 безробітних, що на 50,3% більше, ніж на 31 серпня 2019 року. Серед них 47% проживають у сільській місцевості, 56% — жінки, більше третини — молодь віком до 35 років, кожен четвертий — має додаткові гарантії щодо сприяння у працевлаштуванні, 54,3% з вищою освітою. Допомогу по безробіттю отримували 9982 безробітних, її середній розмір у серпні 2020 року — 3146 грн

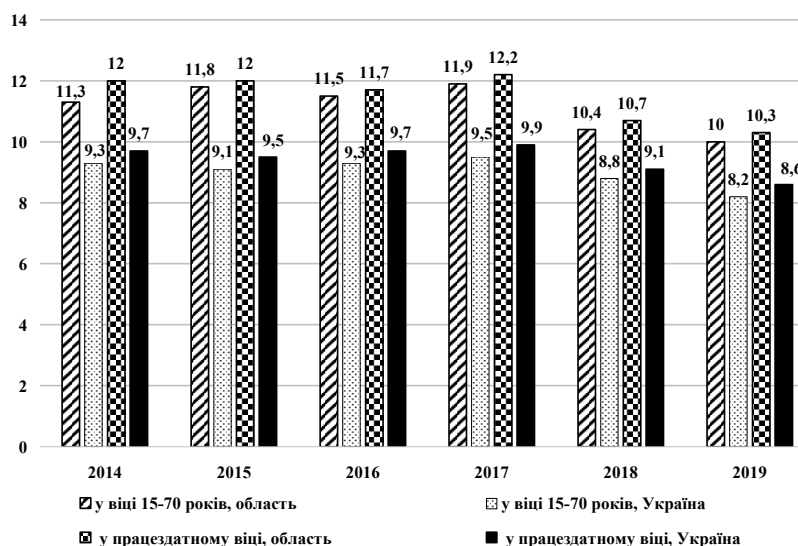

Рис. 2. Рівень безробіття (за методологією МОП), відсотків

Джерело: [2].

Актуальними були 1084 вакансії, що у 2,3 рази менше, ніж було у відповідному періоді 2019 року. Найбільшу потребу роботодавці мають у вчителів, продавців, водіях, кухарів, поліцейських (інспекторах) патрульної поліції, підсобниках, водіях тролейбуса, медсестрах, офіціантах, лікарях. З метою збереження робочих місць, підтримки малого і середнього бізнесу фахівці служби зайнятості Тернопільщини у квітні-серпні 2020 року розглянули 7855 пакетів документів для отримання допомоги по частковому безробіттю на період карантину. Профінансовано 63 млн 27 тис. грн. Такі виплати дозволили зберегти 10 тис. 334 робочих місць, з них 6087 підприємців без найманих працівників [5].

Офіційні дані ринку праці України демонструють не тільки зростання безробіття в другому кварталі 2020 року, а й різке скорочення числа економічно активних громадян. В умовах карантину економічно неактивними були, наприклад, самозайняті та підприємці, діяльність яких була обмежена, та які зайняли вибірковою позицію, щоб після зняття обмежень цю діяльність відновити.

Також це люди, які не просто втратили роботу, а й припинили її пошуки в силу таких чинників, як відсутність транспорту, щоб до неї дістатися, або проблеми через закриття освітніх установ (ті, кому не було з ким залишити дітей). Сюди ж можна віднести ту частину заробітчан, які повернувшись в Україну в березні, чекали відкриття кордонів з ЄС після локдауну, а тому не поповнили лави безробітних.

Загалом кількість зайнятих скоротилася на 1,2 млн осіб, що повністю відповідає нашій по-

передній оцінці. Згідно з даними, на рівні економіки, ситуація в приблизно рівній мірі вдала як по чоловіках, так і по жінках.

ВИСНОВКИ

Подолання незадекларованої праці та деініцізації заробітної плати є одним із пріоритетних напрямів діяльності Держпраці та її територіальних органів. Адже через тіньовий ринок зайнятості держава втрачає мільйони гривень несплачених податків, а громадяни позбавляються законних соціальних гарантій.

Для того, щоб вирішувати питання безробіття в коротко-, середньо- і довгостроковій перспективі, потребує реформування Служба зайнятості населення, вирішення питань, пов'язаних із професійною орієнтацією людей і надання інформації. Оскільки сьогодні, щоб влаштуватися на роботу, потрібно мати інформацію, яку можна збирати інтернеті. Але ясно, що тут велику роль має відігравати держава.

Для вирішення проблеми поточного безробіття, то тут держава може організовувати громадські роботи. Вона також може стимулювати приватний бізнес та державні компанії, щоб вони не скорочували людей чи навіть розширювали набір робочої сили і розширювали можливості для зайнятості. Проведення цієї політики залежить від пріоритетів, які стоять перед країною в соціально-економічному розвитку поточному етапі і в перспективі, і від її фінансових і інституційних можливостей [6].

Економіка потребує коштів для того, щоб вони пішли у сектор інфраструктурних проєктів, сектор публічних фінансів і державних закупівель. Таким чином держава може стимулювати попит. У світі нічого іншого не роблять, окрім стимулювання споживання та економічного зростання. Саме ці інструменти сприяють зайнятості.

Література:

1. Стратегія розвитку Тернопільської області на 2021—2027 роки. Міністерство розвитку громад та територій України. URL: <https://www.minregion.gov.ua/napryamki-diyalnosti/derzhavna-rehional-na-polityka/strategichne-planuvannya-regionalnogo-rozvitku/regionalni-strategiyi-rozvytku-na-period-do-2027-roku/strategiya-rozvytku-ternopilskoyi-oblasti-na-2021-2027-roky/> (дата звернення: 5.06.2021).

2. Статистичний щорічник Тернопільської області за 2019 рік. Головне управління статистики у Тернопільській області. URL: http://www.te.ukrstat.gov.ua/files/Bul/ks_z1_2019.pdf (дата звернення: 5.06.2021).

3. Баришнікова О.Є. Ринок праці в Україні: сучасний стан та проблеми розвитку. Ринок праці та зайнятість населення. 2018. № 4 (57). С. 5—9.

4. Як пандемія COVID-19 змінила ринок праці в Україні. Укрінформ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3104312-ak-pandemia-covid19-zminila-rinok-praci-v-ukraini.html> (дата звернення: 5.06.2021).

5. На Тернопільщині в 2020 році безробітних на "біржі" стало на 50% більше, ніж торік. Терміново. URL: <https://terminovo.te.ua/news/37453/> (дата звернення: 6.06.2021).

6. Як подолати безробіття в Україні? Експертне опитування. Еспресо. URL: https://espresso.tv/article/2020/07/29/yak_podolaty_bezrobittya_v_ukrayini_ekspertne_opytuvannya (дата звернення: 6.06.2021).

References:

1. Ministry for Communities and Territories Development of Ukraine (2021), "Development strategy of Ternopil region for 2021-2027", [Online], available at: <https://www.minregion.gov.ua/napryamki-diyalnosti/derzhavna-rehional-na-polityka/strategichne-planuvannya-regionalnogo-rozvitku/regionalni-strategiyi-rozvytku-na-period-do-2027-roku/strategiya-rozvytku-ternopilskoyi-oblasti-na-2021-2027-roky/> (Accessed 5.06.2021).

2. Holovne upravlinnya statystyky u Ternopilskiy oblasti (2020), "Statistical Yearbook of Ternopil region for 2019", [Online], available at: http://www.te.ukrstat.gov.ua/files/Bul/ks_z1_2019.pdf (Accessed 5.06.2021).

3. Baryshnikova, O.E. (2018), "Labor market in Ukraine: current state and development problems", *Rynok pratsi ta zaynyatist naseleennya*, vol. 4 (57), pp. 5—9.

4. Ukrinform (2021), "How the COVID-19 pandemic changed the labor market in kraine", [Online], available at: <https://www.ua/rubric-society/3104312-ak-pandemia-covid19-zminila-rinok-praci-v-ukraini.html> (Accessed 5.06.2021).

5. Terminovo (2020), "In the Ternopil region in 2020, the number of unemployed on the "stock exchange" increased by 50% compared to last year", [Online], available at: <https://terminovo.te.ua/news/37453/> (Accessed 6.06.2021).

6. Espresso (2020), "How to overcome unemployment in Ukraine? Expert survey", [Online], available at: https://espresso.tv/article/2020/07/29/yak_podolaty_bezrobittya_v_ukrayini_ekspertne_opytuvannya (Accessed 6.06.2021).

Стаття надійшла до редакції 11.06.2021 р.

УДК 323.321

Ю. Г. Неустроєв,
к. е. н., доцент кафедри економічної теорії та фінансово-економічної безпеки
Одеська національна академія харчових технологій
ORCID ID: 0000-0002-1998-2564

DOI: 10.32702/2306-6792.2021.12.39

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ РЕГІОНУ

Y. Neustroiev,
PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Economic Theory
and Financial and Economic Security, Odessa National Academy of Food Technologies

ENSURING THE ECONOMIC SECURITY OF THE REGION

Статтю присвячено проблемі забезпечення економічної безпеки регіону. Вона привертає значну увагу в останні роки, бо українська економіка розвивається під тиском серйозних криз. Розглянуто основні передумови, що зумовили актуалізацію звернення до питань розвитку регіонів. Серед них зазначено, що успіх проведення економічних реформ в Україні багато в чому залежить від того, які пріоритети довгострокової стратегії будуть реалізовані у реальному секторі економіки. Велике значення, на думку автора, також має оздоровлення економіки та продумана соціальна політика. Неабияку роль у цих умовах набуває управління регіональною економікою у зв'язку з поступовою децентралізацією. Проаналізовано наукову літературу з обраної теми. Відмічено, що більшість дослідників підтримує тезу про те, що існує чітка закономірність у тому, що ефективна економічна система дозволяє досягти більш високого рівня економічної безпеки. Здійснено аналіз проблеми локалізації розвитку регіонів. Відзначено, що не всі регіони однаково здатні досягти успіху в глобальному конкурентному середовищі. Насправді знання та інноваційна діяльність вимагають сприятливого середовища, щоб зробити можливим позитивний зворотний зв'язок та взаємодію бізнесу із органами влади. Досліджено досвід регіонального планування. Доведено, що воно є напрочуд ефективним інструментом, котрий може надати чітке і практичне бачення розвитку регіону, включаючи узгодження пріоритетів зацікавлених сторін, що сприяє розширенню співпраці у досягненні цілей. Планування забезпечує зв'язок між можливостями регіону та розробкою рішень для встановлення шляху до стратегічних цілей. У висновках обґрунтовано тезу, що основою регіонального розвитку є 5 основних рушіїв: 1) людський капітал; 2) економічно стійкі громади та приріст населення; 3) доступ до міжнародних, національних та регіональних ринків; 4) порівняльні переваги та конкурентоспроможність бізнесу; 5) ефективне міжгалузеве та міжурядове партнерство. Автор висловив думку, що для реалізації принципів регіонального планування розвитку регіонів необхідно вивчити наявні проблеми, адекватно оцінити можливості того чи іншого регіону. Можливості подібного аналізу можуть стати предметом майбутніх наукових розвідок.

The article is devoted to the problem of ensuring the economic security of the region. It has attracted considerable attention in recent years, as the Ukrainian economy is developing under the pressure of serious crises. The main preconditions that led to the actualization of the appeal to the issues of regional development are considered. Among them, it is noted that the success of economic reforms in Ukraine largely depends on what priorities of the long-term strategy will be implemented in the real sector of the economy. According to the author, economic recovery and well-thought-out social policy are also important. In these conditions, the management of the regional economy plays an important role in connection with the gradual decentralization. The scientific literature on the chosen topic is analyzed. It is noted that most researchers support the thesis that there is a clear pattern that an effective economic system allows to achieve a higher level of economic security. The analysis of the problem of localization of regional development is carried out. It is noted that not all regions are equally capable of success in a globally competitive environment. In fact, knowledge and innovation require a supportive environment to enable positive feedback and business interaction with government. The experience of regional planning is studied. It has been proven to be a surprisingly effective tool that can provide a clear and practical vision of the region's development, including the coordination of stakeholder priorities, which contributes to enhanced cooperation in achieving goals. Planning provides a link between the region's capabilities and the development of solutions to pave the way for strategic goals. The conclusions substantiate the thesis that the basis of regional development are 5 main drivers: 1) human capital; 2) economically stable communities and population

growth; 3) access to international, national and regional markets; 4) comparative advantages and competitiveness of business; 5) effective intersectoral and intergovernmental partnership. The author expressed the opinion that in order to implement the principles of regional planning of regional development it is necessary to study the existing problems, to adequately assess the capabilities of a particular region. The possibilities of such an analysis may be the subject of future scientific research.

Ключові слова: економічна безпека, регіональний розвиток, регіон, інновації.

Key words: economic security, regional development, region, innovations.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ

Успіх проведення економічних реформ в Україні багато в чому залежить від того, які пріоритети довгострокової стратегії будуть реалізовані у реальному секторі економіки. Велике значення також має оздоровлення економіки та продумана соціальна політика. Неабияку роль у цих умовах набуває управління економікою, а у зв'язку з поступовою децентралізацією, комплекс теоретичних та практичних питань управління економікою регіонів уявляється досить актуальною проблемою. Особливо важливим і необхідним є пошук таких методів управління економікою регіону, котрі сприяють підвищенню рівня економічної безпеки регіону, створенню інноваційного механізму розвитку, а також успіху малого та середнього бізнесу.

Складне економічне становище України та її регіонів настійно вимагає створення ефективної системи економічної безпеки, а також відповідних механізмів розробки управлінських рішень на достатньому аналітичному рівні для проведення оперативного моніторингу за поточним станом мінливої економічної ситуації у регіонах. Ефективним інструментом збільшення економічної активності в Україні може стати формування економічних кластерів. Їх створення передбачає концентрацію ресурсів держави щодо підтримки як окремих підприємств у рамках галузей, так і галузевих кластерів загалом. Очевидно, що для реалізації подібних задач потрібна участь органів державної влади усіх рівнів, органів місцевого самоврядування та місцевого бізнесу. Таким чином, дослідження обраної теми є напроцуд актуальним та злободенним.

ОГЛЯД НАУКОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ

У різні роки дослідженню проблем регіональної економіки були присвячені роботи багатьох зарубіжних та вітчизняних учених, а саме: А. Вебера, Т. Паландера, Г. Хортеллінга, В. Кристаллера, А. Льоша, А. Куклінські, Г. Річардсона, В.Ф. Павленко, М. Некрасова, А.

Паламарчука, В. Якобчука, О. Маліновського, О. Ольшанської, А. Буряченко, Д. Стеченко, Л. Федулова, В. Чужиков З. Тітенко, О. Топчієва та ін. У західних країнах проблема економічної безпеки привернула увагу багатьох дослідників. Серед них можна назвати А. Кейса, Р. Тімошуніне, Г. Андрусеака, М. Кахлера, Б. Бузана, Д. Болдвіна, Б. Буотіна.

Теоретичні та деякі практичні аспекти економічної безпеки України дослідили Л. Абалкін, І. Бінько, В. Богомолів, З. Варналій, О. Власюк, В. Геєць, О. Царенко. У вивчення компонентів економічної безпеки зробили внесок такі українські вчені: Р. Дацків, В. Косевцова, Ю. Макогон, С. Мочерний, С. Пирожков, В. Шлемко, З. Варналій, Т. Васильців, О. Власюк, Е. Лібанова, Г. Пастернак-Таранушенко, А. Сухоруків, В. Мартинюк, Ю. Лаврова та ін.

Л. Панкова висловила думку, що найбільш адекватним підходом до стимулювання ефективних структурних реформ та інноваційного розвитку регіонів є реалізація кластерного підходу. При цьому вона відмітила, що ключові інтереси використання потенціалу кластерної політики та процеси їх гармонізації і консолідації слабо досліджені у науковій літературі. Дослідниця вважає, що вирішення даної проблеми можливе у парадигмі відносин "влада — населення — бізнес" [1, с. 34].

Р. Лукиша довела, що державна політика "соціально-економічного регіонального розвитку має реалізовуватися за допомогою системи управління ризиками. Відповідно до неї суб'єкт управління повинен прагнути досягнення мети — мінімізації та/або нейтралізації дії ризику мезосередовища (регіону), а також факторів їх виникнення, що заважають соціально-економічному розвитку регіону, шляхом реалізації низки повноважень і заходів" [2, с. 201].

К. Бойко подав ґрунтовний аналіз ролі держави у інноваційному розвитку регіонів: "Державне регулювання інноваційного процесу на сучасному етапі є однією із головних умов розвитку економіки. Необхідність державного регулювання інноваційних процесів зумовлена передусім масштабами фінансових витрат на

проведення досліджень та реалізацію їх результатів, реалізацію нововведень, значними капіталовкладеннями на технічне переоснащення виробництва тощо. Існують інноваційні процеси, які взагалі не можуть здійснюватися на комерційних засадах (фундаментальні наукові дослідження, результати яких не можуть бути комерціалізовані та ін.)" [3, с. 15].

Дослідник проблем фінансової системи А. Скогорева висловила думку, що є певна закономірність у тому, що ефективна економічна система дозволяє досягти більш високого рівня економічної безпеки: "...На сьогоднішній день у світовій економіці ми спостерігаємо уповільнення темпів економічного зростання, погіршення ключових макроекономічних показників провідних країн, а також загострення геополітичних конфліктів та торгівельних війн" [4, с. 38]. Позицію А. Скогоревої розділяє більшість українських вчених.

Експерт з міжнародної безпеки М. Дудін вказав, що глобальні геополітичні зміни негативно позначилися на світовій та регіональній економіці, котра нині перебуває у кризовому стані. На доказ цієї тези дослідник навів дані про падіння цін на нафту, стрімке зниження обсягів торгівлі, потужні зовнішньоекономічні потрясіння, зниження економічної продуктивності. Це призвело до репродуктивних колапсів, ліквідація котрих вимагає переходу до конструктивно нової економічної політики. Згадані тенденції формують виклики економічної безпеки держави, вимагають своєчасного та відповідного реагування. Отже, в умовах економічної кризи для забезпечення економічної безпеки необхідні зміни, що будуть стосуватися різних галузей державного управління економічною моделлю і, безперечно, мати системний характер [5, с. 466—467].

МЕТА СТАТТІ

Мета статті — дослідити проблему забезпечення економічної безпеки регіону.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Проблема економічної безпеки регіонів України впродовж багатьох років залишається надзвичайно важливою, передусім, з точки зору забезпечення стійкого та збалансованого розвитку країни у довгостроковій перспективі. Динамічна зміна умов функціонування сучасної економіки, здатність до забезпечення безпеки регіонів визначає рівень конкурентоспроможності країни та динаміку соціально-економічного розвитку. У свою чергу забезпечення інтересів країни базується на стійкому розвит-

ку регіонів, коли реалізація цілей і завдань у сфері регіональної політики відображає формування можливостей системи цілеспрямованих дій у відповідь на загрози регіонального рівня. Аналізуючи цю проблему слід враховувати регіональні відмінності рівня економічної безпеки, що визначаються нерівномірністю соціального розвитку, особливостями розвитку економіки та розміщення продуктивних сил, ступенем динамізму інноваційних перетворень, якістю людського потенціалу, інвестиційним кліматом і багатьма іншими чинниками.

В. Криленко вказав, що управління економічною безпекою регіону являє собою взаємозв'язану послідовність дій державних органів, спрямованих на забезпечення економічної безпеки. Для розробки стратегії економічної безпеки, об'єктивної оцінки її реалізації потрібна організація всебічного моніторингу економіки та суспільства для визначення системи внутрішніх та зовнішніх чинників, що впливають на стан економічної безпеки регіону та мають можливість трансформуватись у загрозу безпеки. Завданням системи моніторингу стану економічної безпеки є періодичний збір, обробка й аналіз інформації; оцінка та прогнозування соціально-економічної ситуації; передача об'єктивної і достовірної інформації про стан об'єктів безпеки та його можливі відхилення до органів управління. Дані моніторингу є підґрунтям для ефективної реалізації стратегії економічної безпеки через прийняття відповідних рішень і дій регулювання найважливіших економічних процесів для підтримки стану економіки на безпечному рівні. Саме завдяки постійному моніторингу стану економічної безпеки регіону система управління здатна гнучко реагувати на економічні, соціальні та політичні загрози як зовнішнього, так і внутрішнього характеру [6].

О. Бондаревська виділила детально дослідила рівні економічної безпеки регіону: 1. Глобальний рівень — сукупність заходів, спрямованих на забезпечення сталого світового економічного розвитку, метою якого є досягнення максимальної безпеки та високого рівня життя для кожної особистості незалежно від нації або національності. 2. Наднаціональний (міжнародний) рівень — стан світової економіки, за якого забезпечуються взаємовигідне співробітництво країн у вирішенні національних і глобальних проблем людства, вільний вибір і здійснення ними незалежної стратегії соціально-економічного розвитку за активної участі в міжнародному поділі праці. 3. Макро-економічний рівень (економічна безпека краї-

ни) — сукупність умов і чинників, які забезпечують незалежність національної економіки, її стабільність і стійкість, здатність до розвитку. У процесі інтернаціоналізації виробництва, включення національної економіки у світове господарство економічна безпека країни інтегрується з міжнародною економічною безпекою. 4. Регіональний рівень — здатність регіональної влади забезпечити конкурентоспроможність, стабільність, стійкість економіки території, органічно інтегрованої в економіку країни. 5. Мікроекономічний рівень (економічна безпека підприємства) — стан найбільш ефективного використання його ресурсів для запобігання загрозам і забезпечення стабільного функціонування. 6. Особистісний рівень — стан життєдіяльності людини, за якого забезпечується правовий та економічний захист життєвих інтересів, дотримання конституційних прав та обов'язків [7, с. 54—55].

А. Скогорева відмітила, що для дослідження розвитку регіону необхідно визначити його зміст з позиції руху на шляху до такого стану, який відповідає самій меті руху. У такому аспекті ефективний розвиток регіону залежить від успішної реалізації економічних інтересів регіону. Саме економічні інтереси є гарантом, базою для розвитку, оскільки тільки їх реалізація дає можливість вирішити завдання активізації економічної діяльності. Водночас результати подібних досягнень виражаються якісними та кількісними вимірами. Отже, економічна безпека на регіональному рівні може розглядатися як стан економіки регіону у певний момент часу та як сукупність таких властивостей регіональної економічної системи, які забезпечують сталий економічний розвиток та досягнення інтересів регіону в межах національної економіки [3].

О. Преображенська обґрунтувала ідею, що методика оцінки економічної безпеки регіонів включає у себе такі складові: макроекономічну, фінансову, виробничу, інвестиційну, науково-технологічну, енергетичну, зовнішньоекономічну, соціальну, демографічну і продовольчу. Кожна з перелічених складових може бути оцінена за низкою показників, що являють собою кількісні виміри, для яких характерні межі припустимих значень [8, с. 242].

На думку Г. Сукрушевої, регіон виступає складовим елементом економічної системи, у складі якої представлені основні показники соціально-економічної структури виробництва, для якої властива присутність певних природних і ресурсних факторів, процеси управ-

ління котрою реалізують регіональні органи влади [9, с. 234].

Д. Повзун вказав, що "сутність економічної безпеки можна визначити як такий стан економіки та інститутів влади, за якого забезпечуються гарантований захист національних інтересів, незалежність обраного економічного курсу, соціальна спрямованість економічних реформ, достатній оборонний потенціал навіть за несприятливих умов розвитку внутрішніх і зовнішніх процесів" [10, с. 92—93].

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Процеси економічного розвитку дуже локалізовані, не всі регіони однаково здатні досягти успіху в глобальному конкурентному середовищі. Насправді знання та інноваційна діяльність вимагають сприятливого оточення, щоб зробити можливим позитивний зворотний зв'язок та взаємодію бізнесу із органами влади. Отже, відмінності у місцевих соціальних, політичних та інституційних умовах визначають різну взаємодію між місцевими економічними агентами, знаннями та інноваційною діяльністю. Такий механізм перетворює економічне життя регіонів на низку можливостей для запуску процесів економічного розвитку. Іншими словами, фізична близькість та спільне розташування між економічними агентами не є достатньою умовою для ефективного використання поширення знань та здійснення інновацій. Когнітивна близькість надає організаціям та підприємствам необхідну здатність пришвидшувати обмін знаннями та робить їх економічно корисними. Цей вимір близькості видається надзвичайно важливим, оскільки він лежить в основі конкретного та продуктивного обміну знаннями між економічними агентами, роблячи зовнішні ефекти та розповсюдження знань ефективними. Організаційна близькість також сприяє інноваціям та інтерактивному навчанню, забезпечуючи агентів загальними механізмами та механізмами подолання невизначеності. Соціальна близькість відображає вбудованість фірм та працівників у неформальні соціальні відносини та мережі, які засновані на міжособистісній довірі. Це сприяє розповсюдженню знань та навчанню через комунікативний контекст, усуваючи протиріччя та труднощі, пов'язані з ринковими обмінами. Нарешті, інституційна близькість відноситься до механізмів координації економіки, починаючи від правової та регуляторної системи та закінчуючи неформальними культурними нормами та звичками. У цьому відношенні успішним

інноваціям та економічним показникам сприяють надійні інституційні механізми та спільні культурні норми, які надзвичайно активізують ринкові механізми. Таким чином, місцевий економічний розвиток може заохочуватися реалізацією регіональної конкурентної переваги, що базується на конкретних та спеціалізованих можливостях та компетенціях, вихованих соціально-інституційними та культурними структурами. Оскільки такі умови специфічні для контексту, їх надзвичайно складно відтворити у різних умовах, і кожен регіон має формувати власну конкурентну перевагу на основі функціональної та ефективної взаємодії між місцевими економічними агентами та соціально-інституційними силами. Саме існування адекватних формальних (суспільних) та неформальних (комунітарних) інститутів, що сприяють колективним діям та координації між місцевими суб'єктами, забезпечує належне середовище для регіонального економічного розвитку [11, с. 7—8].

Виділяються 5 ключових детермінант, котрі сприяють підвищенню економічної безпеки регіону: 1) людський капітал, зокрема освіта та навички, котрий уявляє собою запас знань та здібностей населення; 2) економічно, екологічно та соціально стійкі громади та приріст населення; 3) доступ до міжнародних, національних та регіональних ринків, тобто можливість торгівлі товарами та послугами на глобальному ринку; 4) порівняльна перевага та конкурентоспроможність бізнесу, яка з'являється у регіону, коли він може виробляти товар чи послугу за нижчими альтернативними витратами, ніж інші регіони; 5) ефективне міжгалузеве та міжурядове партнерство (у тому числі за допомогою підходів, що базуються на місцях) та інтегроване регіональне планування [12, с. 8].

Регіональне планування є напроцуд ефективним інструментом, котрий може надати чітке і практичне бачення розвитку регіону, включаючи узгодження пріоритетів зацікавлених сторін, що сприяє розширенню співпраці у досягненні цілей. Планування забезпечує зв'язок між можливостями регіону та розробкою рішень для встановлення шляху до стратегічних цілей. Успіх регіону багато в чому залежить від ролі місцевого керівництва у підтримці економічного, соціального та екологічно стійкого зростання. Регіональне керівництво відіграє життєво важливу роль у стимулюванні економічного розвитку шляхом встановлення місцевої підтримки, адаптації ініціатив до місцевих обставин та заохочення співпраці між регіональними зацікавленими сторонами. Органи

місцевого самоврядування, окремі лідери та установи мають досвід, розуміння та зв'язки, які допомагають зрозуміти, де зараз знаходиться регіон і де він повинен бути в майбутньому. Розвиток горизонтальних мереж шляхом залучення все більшої кількості економічних агентів також надає важливі переваги та забезпечує обмін знаннями, які допомагають регіональному розвитку. Відповідаючи потребам розвитку, регіональні пріоритети повинні розроблятися на надійному базисі — базі даних про економічний розвиток регіону та обґрунтовуватися дослідженнями, що визначають заходи, які можуть мати тривалий вплив на економічні показники регіону [12, с. 9].

ВИСНОВКИ

На соціально-економічний розвиток регіонів та їх економічну безпеку впливають різні умови (керовані і некеровані самим регіоном), причому на різні регіони вони діють по-різному. Під час прогнозування майбутнього розвитку регіону ці умови треба враховувати, але встановити їх ступінь впливу досить важко. Тому для обліку найбільш істотних умов пропонується спиратися на 5 основних рушіїв регіонального розвитку: 1) людський капітал; 2) економічно стійкі громади та приріст населення; 3) доступ до міжнародних, національних та регіональних ринків; 4) порівняльні переваги та конкурентоспроможність бізнесу; 5) ефективне міжгалузеве та міжурядове партнерство.

Для реалізації принципів регіонального планування розвитку регіонів необхідно вивчити наявні проблеми, адекватно оцінити можливості того чи іншого регіону. Метою цього процесу є виділення найбільш пріоритетних напрямків, розвиток яких максимально прискорить регіональну економіку при наявних обмежених можливостях. На соціально-економічний розвиток регіону впливає безліч умов зовнішнього і внутрішнього плану, які під час прогнозування необхідно прораховувати. Можливості подібного прогнозування можуть стати предметом майбутніх наукових розвідок.

Література:

1. Панкова Л.І. Гармонізація та консолідація економічних інтересів використання потенціалу кластерної політики регіонів. Бізнес-навігатор. 2019. Вип. 5-2. С. 33—39.
2. Лукиша Р.Т. Соціально-економічний розвиток регіонів в умовах ризиків як об'єкт державного управління. Вісник Національного університету цивільного захисту України. 2015. Вип. 2. С. 197—201.

3. Бойко К.К. Теоретичні основи механізму інноваційного розвитку підприємств регіону. Вісник соціально-економічних досліджень. 2013. Вип. 2 (1). С. 14—18.

4. Скогорева А. В. Призрак бродит по миру — призрак нового кризиса? Национальный банковский журнал. 2016. № 4 (145). С. 112—115.

5. Dudin M., Fedorova I., Ploticina L., Tokmurzin T., Belyaeva M., Ilyin A. Practices to improve economic security. European Research Studies Journal. 2018. vol. 11 (1). P. 459—467.

6. Криленко В. Економічна безпека регіону як складова забезпечення національної економічної безпеки. Ефективна економіка. 2013. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1779> (Дата звернення: 30.05.2021 року).

7. Бондаревська О.М. Економічна безпека регіонів у системі економічної безпеки держави. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. 2017. Вип. 24 (2). С. 54—57.

8. Преображенська О.С. Методичне забезпечення аналізу безпеки розвитку регіону. Проблеми економіки. 2014. № 4. С. 241—248.

9. Сукрушева Г.О. Теоретичні аспекти поняття "економічна безпека регіону". Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. 2015. № 3. С. 231—238.

10. Повзун Д. Економічна безпека регіону як складова національної безпеки України. Економіка та держава. 2020. № 8. С. 89—94.

11. Ascani A. Regional Economic Development: A Review. Brussels: European research area. 2012. 27 p.

12. Regional Economic Development Guide. Canberra City: Department of Regional Australia, Local Government, Arts and Sport. 2013. 74 p.

References:

1. Pankova, L. I. (2019), "Harmonization and consolidation of economic interests of using the potential of cluster policy of regions", *Biznes-navigator*, vol. 5 (2), pp. 33—39.

2. Lukysha, R. T. (2015), "Socio-economic development of regions in terms of risks as an object of public administration", *Visnyk Natsionalnoho universytetu tsyvilnoho zakhystu Ukrainy*, vol. 2, pp. 197—201.

3. Boiko, K. K. (2013), "Theoretical bases of the mechanism of innovative development of the enterprises of the region", *Visnyk sotsialno-ekonomichnykh doslidzhen*, vol. 2 (1), pp. 14—18.

4. Skogoreva, A. V. (2016), "A ghost haunting the world — the ghost of a new crisis?", *Natsionalnyi bankovskiy zhurnal*, vol. 4 (145), pp. 112—115.

5. Dudin, M. Fedorova, I. Ploticina, L. Tokmurzin, T. Belyaeva, M. and Ilyin, A. (2018), "Practices to improve economic security", *European Research Studies Journal*, vol. 11 (1), pp. 459—467.

6. Krylenko, V. (2013), "Economic security of the region as a component of ensuring national economic security", *Efektivna ekonomika*, [Online], available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1779> (Accessed 30 May 2021).

7. Bondarevska, O. M. (2017), "Economic security of regions in the system of economic security of the state", *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*, vol. 24 (2), pp. 54—57.

8. Preobrazhenska, O. S. (2014), "Methodical support of the analysis of security of development of the region", *Problemy ekonomiky*, vol. 4, pp. 241—248.

9. Sukrusheva, H. O. (2015), "Theoretical aspects of the concept of economic security of the region", *Zovnishnia torhivlia: ekonomika, finansy, pravo*, vol. 3, pp. 231—238.

10. Povzun, D. (2020), "Economic security of the region as a component of national security of Ukraine", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 8, pp. 89—94.

11. Ascani, A. (2012), *Regional Economic Development: A Review*, European research area, Brussels, Belgium.

12. Canberra City: Department of Regional Australia, Local Government (2013), *Regional Economic Development Guide*, Arts and Sport, Canberra, Australia.

Стаття надійшла до редакції 13.06.2021 р.

www.economy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

**Ефективна
ЕКОНОМІКА**

Виходить 12 разів на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

УДК 330:865

М. Я. Височанська,
к. е. н., Інститут агроєкології і природокористування НААН
ORCID ID: 0000-0003-2116-9991

DOI: 10.32702/2306-6792.2021.12.45

ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНІ ТА СОЦІАЛЬНІ РИЗИКИ РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРУ У КОНТЕКСТІ ТРАНСКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА

М. Vysochanska,
PhD in Economics, Institute of Agroecology and Environmental Management of NAAS, Kyiv, Ukraine

ENVIRONMENTAL AND ECONOMIC AND SOCIAL RISKS OF AGRICULTURAL SECTOR DEVELOPMENT IN THE CONTEXT OF CROSS-BORDER COOPERATION

У статті визначено та проаналізовано головні ризики соціально-економічні та екологічні ризики розвитку аграрного сектору у контексті транскордонного співробітництва. Сформовано основні важелі аграрної галузі в умовах транскордонного співробітництва та побудовано розгорнуто модель потенційних загроз та ризиків. Проведено аналіз сильних та слабких сторін, можливостей та загроз, які представлені методом SWOT-аналізу. Запропоновано аспекти врегулювання та застереження можливих ризиків та недоліків у аграрному секторі в умовах транскордонного співробітництва. Доведено, що аграрний сектор України, розміщений на прикордонних територіях, є потужним стратегічним напрямом української національної економіки та інструментом розвитку зовнішніх еколого-економічних процесів. Подальша консолідація до міжнародного економічного сектору, посилення процесів глобалізації, лібералізації торгівлі вимагають адаптації до нових та постійно змінних умов, а відповідно — подальшого удосконалення аграрної політики. Визначено, що фундаментальними складовими виступають економічний, соціальний та екологічний важелі, які безпосередньо формують залежність один від одного і створюють необхідні умови для підвищення еколого-економічного забезпечення аграрного сектору та сталого розвитку прикордонних регіонів і мають формувати спільну мету. Адже створення спільної транспортно-логістичної інфраструктури для спрощування перевезень агропродукції в межах усього транскордонного простору має бути зорієнтовано на обслуговування загальноєвропейських, міждержавних транскордонних завдань. Також мають бути завдання в залученні науково-технічних обґрунтувань та розробок з обох сторін країн учасників транскордонного співробітництва. Визначено, що концентрація складових структур економік аграрного сектору прикордонних регіонів України потребують розвитку диверсифікації виробництва. Впровадження нових інноваційних засад надасть можливості створення нових спільних підходів у вдосконаленні агропромислової галузі України та країн транскордонного співробітництва.

The article identifies and analyzes the main risks of socio-economic and environmental risks of the agricultural sector in the context of cross-border cooperation. The main levers of the agricultural industry in the conditions of cross-border cooperation have been formed and a model of potential threats and risks has been developed. An analysis of strengths and weaknesses, opportunities and threats, which are represented by the method of SWOT-analysis. Aspects of settlement and prevention of possible risks and shortcomings in the agricultural sector in the conditions of cross-border cooperation are offered. It is proved that the agricultural sector of Ukraine is located in the border areas, is a powerful strategic direction of the Ukrainian national economy and a tool for the development of external environmental and economic processes. Further consolidation into the international economic sector, intensification of globalization processes, trade liberalization require adaptation to new and constantly changing conditions, and accordingly — further improvement of agricultural policy. It is determined that the fundamental components are economic, social and environmental levers, which directly form dependence on each other and create the necessary conditions for improving the environmental and economic security of the agricultural sector and sustainable development of border regions and should form a common goal. After all, the creation of a common transport and logistics infrastructure to simplify the transportation of agricultural products within the entire cross-border area should be focused on servicing European, cross-border tasks.

Also, there should be tasks to involve scientific and technical substantiations and developments from both sides of the countries participating in cross-border cooperation. It is determined that the concentration of the constituent structures of the economies of the agricultural sector of the border regions of Ukraine require the development of diversification of production. The introduction of new innovative principles will provide opportunities to create new common approaches to improving the agro-industrial sector of Ukraine and cross-border cooperation countries.

Ключові слова: транскордонна співпраця, прикордонні регіони, агропромислова галузь, еколого-економічні ризики.

Key words: cross-border cooperation, border regions, agro-industrial branch, ecological and economic risks.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Аналізуючи вектори розвитку транскордонного співробітництва, що закладені в Державній програмі на 2021—2027 роки [1], необхідно відмітити, що розвиток аграрного сектору не був включений до переліку головних завдань на найближчий період. Це в свою чергу демонструє або недбалість, або приховування певних інтересів. Адже аграрний сектор є досить потужним важелем у процесі розвитку транскордонного співробітництва та європейської інтеграції.

Така галузь економіки завжди відкрита до вдосконалення, розвитку, залучення інвестицій, але є певний ряд перешкод та економічних, екологічних й соціальних чинників, які на сьогодні гальмують процес створення нових можливостей в аграрній галузі.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Вивченням процесів транскордонного співробітництва та регіональними перспективами на прикордонних територіях приділяли увагу досить багато вітчизняних вчених, а саме: В. Борщевський, М. Долішний, П. Беленький, В. Волошин, З. Герасимчук, С. Злупко, В. Ляшенко, Н. Мікула та інші. Розглядали питання аграрного сектору на окремому регіональному рівні: В. Волошин, Н. Цимбаліста.

Проте комплексного аналізу проблемних питань, що з кожним роком виникають в аграрній сфері на прикордонних територіях, досі не представлено. А це в подальшому має стати підґрунтям для формування концепцій та стратегій вдосконалення транскордонної співпраці.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Динаміка розвитку транскордонного співробітництва України вказує на те, що реалізація стратегії інтеграційних процесів на регіональному рівні займає чільне місце у процесі формування і становлення нової системи взає-

мовідносин з сусідніми державами в умовах формування і функціонування комплексних взаємовідносин в прикордонних регіонах.

Аграрний сектор України, розміщений на прикордонних територіях є потужним стратегічним напрямом української національної економіки та інструментом розвитку зовнішніх економічних процесів. Подальша консолідація до міжнародного економічного сектору, посилення процесів глобалізації, лібералізації торгівлі вимагають адаптації до нових та постійно змінних умов, а відповідно — подальшого удосконалення аграрної політики.

Український аграрний сектор з потенціалом виробництва, що значно перевищує потреби внутрішнього ринку, є ланкою, що, з одного боку, може стати рушієм розвитку національної економіки та її ефективної інтеграції в світовий економічний простір, а з іншого боку, зростання доходів, задіяного в аграрній економіці сільського населення, що складає понад третину всього населення країни, дати перспективу у розвитку інших галузей національної економіки [2].

Для прогнозування нових шляхів розвитку аграрного сектору, передусім, необхідно визначити основні ризики та перешкоди, що нині стають на заваді для побудови цілісної системи транскордонного співробітництва в аграрній сфері.

Недосконалість підходів та механізмів координації взаємозв'язків секторів аграрної економіки сусідніх держав зменшують еколого-економічні показники сільськогосподарської діяльності, пригнічують перспективи виробничого та торгівельного співробітництва (рис. 1).

Досі не приділено достатньої уваги формуванню інформаційного забезпечення, для подальшої комунікації та побудові стратегічних партнерських відносин у різних сферах спільного аграрного сектору.

Передусім активного розвитку в аграрній сфері та спільної співпраці має набути транс-

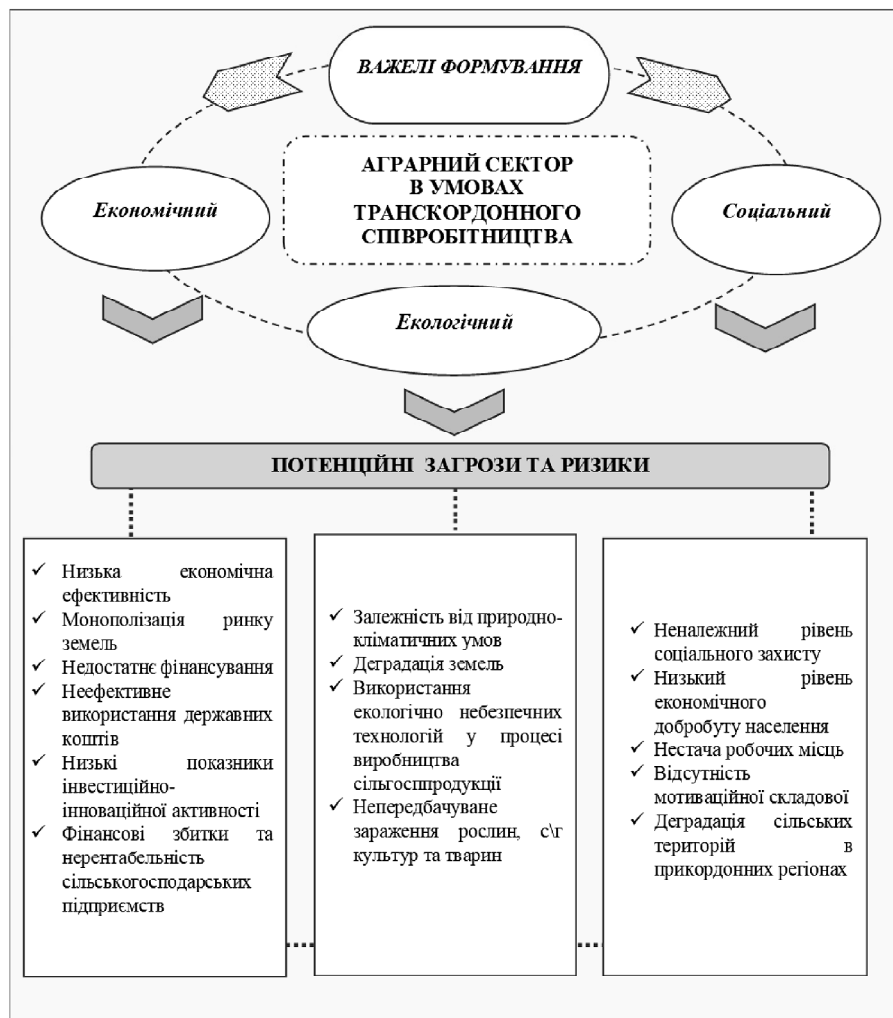

Рис. 1. Модель формування основних важелів аграрного сектора в умовах транскордонного співробітництва

Джерело: розроблено автором.

кордонне співробітництво. Для скоординованої і узгодженої діяльності більш дієво використовується природний потенціал аграрної сфери, матеріальні та трудові ресурси, а також фінансовий капітал учасників інтеграційних процесів.

Тому має бути сформульована спільна мета для забезпечення доходів сільськогосподарських виробників та стабілізації ринку аграрної продукції. Також підпадає під увагу сфера модернізації сільського господарства та диверсифікації виробництва, розвитку людських ресурсів аграрного населення, структурного перетворення сільського господарства та розвитку самої сільської місцевості на прикордонних територіях [3].

У дослідженні питання, що саме виступає перешкодами у формування міцного та довгострокового співробітництва аграрної сфери, було визначено важелі формування аграрного сектора в умовах транскордонного співробіт-

ництва та потенційні загрози і ризики.

Фундаментальними складовими виступають економічний, соціальний та екологічний важелі, що безпосередньо формують залежність один від одного і створюють необхідні умови для підвищення економічного забезпечення аграрного сектора та сталого розвитку прикордонних регіонів, що мають формувати спільну мету.

Потенційні загрози та ризики, які нині гостро постають в аграрній галузі, мають бути чітко визначені. Визначаючи проблему, ми ставимо на меті завдання та знаходимо цільове вирішення в майбутньому.

Соціальні проблеми мешканців прикордонних регіонів України, низький рівень соціального забезпечення та зниження товарності аграрного виробництва, з кожним роком зумовлюють міграцію трудових ресурсів. Це зумовлює деградацію людського капіталу прикордонних тери-

торій та впливає на рівень сільськогосподарської діяльності. Недостатньо є також, кваліфікація кадрів для аграрного сектора та для роботи у сфері сільської економіки загалом.

Великий вплив мають потужні агрохолдинги, які придушують локальні підприємства, які б могли вести транскордонну співпрацю на вигідних умовах та залучати інвестиції та обмінюватись досвідом. Істотно відображаються процеси придушення місцевих підприємств і на соціальну інфраструктуру територій та якість соціального капіталу більшості сіл та містечок у кожному з прикордонних регіонів України [4].

Ризики економічного важеля відображаються в загальній низькій ефективності та недостатнього державного фінансування. Недостатня інвестиційна привабливість й нерентабельність сільськогосподарських підприємств зменшує експортний потенціал аграрного сектора економіки України.

Таблиця 1. SWOT-аналіз розвитку аграрного сектору у контексті транскордонного співробітництва

Сильні сторони	Слабкі сторони
<ul style="list-style-type: none"> ➤ Природно-ресурсний потенціал, географічне розміщення та родючість ґрунтів. ➤ Підвищений внутрішній та зовнішній попит на продукції аграрного сектору. ➤ Розвиток інноваційної політики та впровадження нових технологій. ➤ Розширений сегмент сільськогосподарської продукції 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Нерозвиненість інфраструктури АПК, що призводить до збільшення вартості виробництва, значних втрат продукції під час її транспортування та зберігання. ➤ Недостатня гармонізація українських стандартів якості із міжнародними. ➤ Низька капіталізація вітчизняних сільськогосподарських підприємств, яка обмежує їхні можливості щодо залучення додаткових коштів для розвитку бізнесу. ➤ Недостатність державного цільового фінансування науково-прикладних розробок в аграрному секторі, що зумовлює незадовільну якість насіннєвого та племінного матеріалу, обмежує продуктивність сільськогосподарського виробництва. ➤ Недостатня активність державної політики щодо підтримки родючості ґрунтів, яка призводить до збільшення частки ґрунтів, непридатних для ведення сільського господарства. ➤ Занепад вітчизняної машинобудівної галузі та обмеженість фінансових можливостей сільськогосподарських виробників
Можливості	Загрози
<ul style="list-style-type: none"> ✓ Залучення та партнерство з країнами транскордонного співробітництва. ✓ Отримання додаткового кредитування на вигідних умовах для розвитку АПК прикордонних територій. ✓ Збільшення обсягів та виду експорту сільськогосподарських товарів та техніки. ✓ Обмін та отримання нового досвіду в залученні міжнародного, транскордонного партнерства. ✓ Підвищення конкурентоспроможності прикордонного регіону. ✓ Забезпечення податкових стимулів місцевими органами виконавчої влади для взаємодії у аграрній сфері. ✓ Створення умов для вільного переміщення через кордон осіб, задіяних в аграрній сфері. ✓ Підвищення транзитних можливостей прикордонних територій для експорту. ✓ Забезпечення контролю за екологічною ситуацією і збалансованим використанням природних ресурсів. ✓ Розробка нових проєктів транскордонного співробітництва у аграрній сфері із залученням третіх країн 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Недосконалість в інституційно-правовому забезпеченні розвитку прикордонних регіонів України. ✓ Негативний вплив інституційно-психологічного компоненту на економіку прикордонних територій, низьку продуктивність праці в аграрному секторі. ✓ Деградація людського капіталу прикордонних територій

Джерело: сформовано автором на основі [6; 7].

Питання недостатньої конкурентоспроможності аграрної продукції, слабка інтеграція аграрного сектора економіки в систему міжнародних господарських зв'язків на світовому ринку продовольства, низькі темпи адаптації вітчизняних стандартів якості та безпеки аграрної продукції до міжнародних вимог, нерозвиненість транскордонних транспортно-комунікаційних взаємозв'язків все це стає наріжним каменем спотикання в аграрній економіці.

Прикордонні території також накопичили достатні негативні чинники, у вигляді корупційних впливів на митниці, наявності внутрішніх

бюрократичних перешкод стримування експорту аграрної продукції, реалізація країнами-партнерами політики протекціонізму в аграрній сфері з метою лобіювання та захисту інтересів їхнього внутрішнього сільськогосподарського виробника, недостатньо вдосконалений процес регулювання експортних операцій та ускладнений доступ до їх здійснення малих і дрібних виробників.

Представлена ситуація зумовлює формування необґрунтованої моделі функціонування вітчизняного сільського господарства, поглиблення проблеми неефективного використання природно-ресурсного потенціалу аграрного сектора, недоотримання значних обсягів прибутку суб'єктами господарювання аграрного сектора економіки, стримування параметрів зростання аграрного сектора, обмеження обсягів знаходження валютної виручки в Україну, що в сукупності ускладнює реалізацію галузево-функціональних інструментів зміцнення зовнішньоекономічної безпеки держави [5].

Екологічні ризики зумовлені природно-кліматичними процесами та нераціональним використанням земельними ресурсами, неконтрольованим внесенням мінеральних добрив та недопустимим поводженням з відходами тваринного походження, що в окремих випадках слугує екологічною катастрофою. Знову ж таки, для виявлення ризиків природного характеру, має бути розвинене потужне інформаційне партнерство з регіонами транскордонного співробітництва, для їх виявлення та змоги вчасного реагування, для подальшого покращення екологічної ситуації в аграрному секторі. Зокрема варто запропонувати основні

перспективні напрями щодо збереження охорони навколишнього природного середовища: боротьба із забрудненням навколишнього середовища; створення екологобезпечних технологій, раціональне використання природних ресурсів, а також покращення інформаційної складової транскордонного співробітництва в контексті екологічної безпеки.

Для повноцінного розгляду не тільки ризиків та недоліків, а й можливостей, було проведено SWOT-аналіз розвитку аграрного сектору у контексті транскордонного співробітництва, що дозволяє надати комплексне підґрунтя для об'єктивної оцінки напрямку вдосконалення економічних, екологічних та соціальних процесів аграрного сектору в умовах транскордонного співробітництва (табл. 1).

Варто зазначити, що аграрний сектор як складна виробнича система вимагає створення ефективного організаційно-економічного та еколого-орієнтованого механізму формування та реалізації пріоритетних економічних, соціальних, управлінських, інвестиційно-інноваційних рішень, що особливо впливають на функціонування і розвиток аграрного сектору економіки. В основу еколого-економічної безпеки пропонується закласти можливу концепцію еколого-соціально-економічного розвитку та приділити увагу транскордонним відносинам, надавши комплексну оцінку аграрному сектору економіки [8].

Також доцільно розглянути важливість еколого-економічної безпеки як складової розвитку аграрного сектору та прикордонних територій зокрема. Передусім, якщо ми демонструємо аграрну галузь, необхідно включати продовольчо-екологічну безпеку, що вже має безпосередній вплив на зміни в структурі харчування і якості продовольчого забезпечення, а для сільськогосподарської діяльності необхідні умови без втрати компонентів природного середовища, що використовуються у процесі суспільного виробництва для задоволення потреб у сільськогосподарській продукції.

Розвиток аграрного сектору в умовах транскордонного співробітництва має на меті впровадження основ ведення господарської діяльності з урахуванням екологічних обмежень.

Екологізація аграрної галузі має включати у собі скоординовану та узгоджену співпрацю з країнами-партнерами, для зменшення діючих негативних факторів, та забезпечувати:

— базові вихідні положення організації виробничого процесу відповідно до законів функціонування і розвитку природи та суспільства

на території країн транскордонного співробітництва;

— створювати інформаційну політику в межах агропромислової галузі з урахуванням екологоорієнтованого світогляду;

— внутрішні переконання всіх суб'єктів економічних відносин, що визначають норми і правила їх виробничої і господарської діяльності;

— основні особливості побудови ієрархії управлінських і регулятивних впливів на процес екологоорієнтованого функціонування аграрного сектору економіки.

Гострим питанням створення міжнародних зв'язків та потенціалу транскордонного співробітництва є нерозвинена інфраструктура аграрного ринку. Вона визначає ефективність інтеграції та регіональної спеціалізації економіки. Саме показники розвитку аграрної інфраструктури вказують на орієнтацію сільськогосподарського виробництва на ринки збуту, та на природно-кліматичні умови, які найкраще йому відповідають. Завдяки цьому можна одержувати максимальну кількість високоякісної продукції за мінімальних витрат та експортувати не тільки сільськогосподарську сировину, а готову продукцію, яка буде мати вищу економічну цінність [9].

Концентрація складових структур економік аграрного сектору прикордонних регіонів України потребують розвитку диверсифікації виробництва. Також має бути завдання в залученні науково-технічних обґрунтувань та розробок з обох сторони країн учасників транскордонного співробітництва.

Створення спільної транспортно-логістичної інфраструктури для спрощування перевезень агропродукції в межах усього транскордонного простору має бути зорієнтовано на обслуговування загальноєвропейських, міждержавних транскордонних завдань. Впровадження нових інноваційних засад надасть можливості створення нових спільних підходів у вдосконаленні агропромислової галузі України та країн транскордонного співробітництва.

ВИСНОВОК

Отже, аналізуючи вищезазначене, можна стверджувати що Україна у контексті транскордонного співробітництва має низку не вирішених значних питань та проблем в аграрному секторі. Проаналізувавши потенційні ризики та загрози та виділивши основні в економічній, екологічній та соціальних сферах, в подальшому варто розглянути створення концепції перспектив та механізмів вдосконалення транскордонного співробітництва разом з

врахуванням зацікавлених сторін в аграрному секторі та їх пропозиціями.

Література:

1. Про затвердження Державної програми розвитку транскордонного співробітництва на 2021—2027 роки: Постанова КМУ від 14 квітня 2021 р. № 408. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/408-2021-%D0%BF#Text> (дата звернення: 31.05.2021).

2. Михайлов А.П. Сучасний стан та перспективи розвитку аграрного сектору економіки України. Науковий вісник УМО. Економіка та управління. 2016. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvumo_2016_1_9

3. Мікула Н.А., Толкованов В.В. Транскордонне співробітництво: посібник. Київ, Крамар. 2011, 259 с. URL: http://www.slg-coe.org.ua/wpcontent/uploads/2012/10/Book_Trnskordonne_final_14-Aprill11.pdf (дата звернення: 2.06.2021).

4. Щодо інституційних чинників підвищення ефективності використання потенціалу розвитку прикордонних сільських територій західних регіонів України. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/regionalniy-rozvitok/schodo-instituciynikh-chinnikiv-pidvischennya-efektivnosti> (дата звернення: 2.06.2021).

5. Урба С.І. Пріоритети та інструменти розвитку аграрного сектора в системі забезпечення економічної безпеки України: дис.... д-ра екон. наук: 08.00.03 Львів, 2019. 562 с. URL: https://lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/01/dis_urba.pdf (дата звернення: 2.06.2021).

6. Павлік І.Є. Транскордонне співробітництво України і Польщі в аграрній сфері: проблеми та перспективи. Тернопільський національний економічний університет; редкол.: О.В. Ярошук та ін. Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету "Економічна думка", 2017. № 3. С. 62—70.

7. Кірова Л.Л. Шляхи удосконалення транскордонної співпраці в агропродовольчому секторі України. Вісник Донецького національного університету. Серія В: економіка і право. 2011. 1 (2011): 127—131.

8. Лутковська С.М. Сутність системи екологічної безпеки сталого розвитку в умовах глобальної економіки. Ефективна економіка. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua.pdf>. (дата звернення: 2.06.2021).

9. Куліш Т.В. Розвиток інфраструктури аграрного ринку України. Мелітополь: ТДАТУ. URL: http://elar.tsatu.edu.ua/bitstream/123456789/5333/1/ilovepdf_com-130-132.pdf

References:

1. Cabinet of Ministers of Ukraine (2021), Resolution "On approval of the State Program for the Development of Cross-Border Cooperation for 2021—2027", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/408-2021-%D0%BF#Text> (Accessed 31 May 2021).

2. Mykhajlov, A.P. (2016), "Current state and prospects of agricultural economy of Ukrainian", *Naukovyj visnyk UMO. Ekonomika ta upravlinnia*, [Online], vol. 1, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvumo_2016_1_9 (Accessed 1 June 2021).

3. Mikula, N.A. and Tolkovanov, V.V. (2011), *Trnskordonne spivrobitnytstvo: posibnyk* [Cross-border cooperation: manual], Kramar, Kyiv, Ukraine, available at: http://www.slg-coe.org.ua/wpcontent/uploads/2012/10/Book_Trnskordonne_final_14-Aprill11.pdf (Accessed 2 June 2021).

4. The official site of NIIS (2014), "Regarding institutional factors to increase the efficiency of using the development potential of border rural areas of the western regions of Ukraine", available at: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/regionalniy-rozvitok/schodo-instituciynikh-chinnikiv-pidvischennya-efektivnosti> (Accessed 2 June 2021).

5. Urba, S.I. (2019), "Priorities and tools for the development of the agricultural sector in the system of economic security of Ukraine", Abstract of Ph.D. dissertation, Economics and management of the national economy, Lviv, Ukraine, available at: https://lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/01/dis_urba.pdf (Accessed 2 June 2021).

6. Pavlik, I. Ye. (2017), "Cross-border cooperation between Ukraine and Poland in the agricultural sector: problems and prospects", *Zbirnyk naukovykh prats' "Ekonomichnyj analiz"*, vol. 3, pp. 62—70.

7. Kirova, L.L. (2011), "Ways to improve cross-border cooperation in the agri-food sector of Ukraine", *Visnyk Donets'koho natsional'noho universytetu. Ekonomika i pravo*, vol. 1, pp. 127—131.

8. Lutkovs'ka, S.M. (2020), "The essence of the system of ecological security of sustainable development in the global economy", *Efektivna ekonomika*, [Online], vol. 4, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua> (Accessed 2 June 2021).

9. Kulish, T.V. (2015), "Development of the infrastructure of the agricultural market of Ukraine", *Materialy mizhnarodkoi naukovo-praktychnoi konferentsii* [Proceedings of the international scientific-practical conference], TDAU, Melitopol', Ukraine, pp. 130—132.

Стаття надійшла до редакції 15.06.2021 р.

УДК 336.143

В. В. Коровій,
к. е. н., доцент, докторант кафедри фінансів,
Київський національний торговельно-економічний університет, м. Київ
ORCID ID: 0000-0002-0625-6547

DOI: 10.32702/2306-6792.2021.12.51

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ДЕРЖАВНОЇ ФІНАНСОВОЇ ПОЛІТИКИ

V. Koroviy,
PhD in Economics, Associate Professor, Doctoral student of the Department of Finance,
Kyiv National University of Trade and Economics, Kyiv

THE MAIN DIRECTIONS OF PUBLIC FINANCIAL POLICY

У статті розкрито основні напрями державної політики. Визначено, що вагомим є проведення інституційних змін податкової системи, проведення структурної оптимізації видаткової частини бюджету, зниження фіскального дефіциту, реструктуризація боргу, активізація співпраці з міжнародними фінансовими інституціями з приводу фінансової підтримки у період проведення зазначених структурних змін. Розробка та законодавче схвалення бюджету на трирічній основі із визначенням обсягів видатків, доходів, дефіциту, державного боргу дозволяє понизити флуктуацію значень цих показників відносно прогнозованого валового внутрішнього продукту в період стійкого економічного розвитку та підвищити стійкість публічних фінансів до умов циклічного спаду. Розглянуто питання накладення інституційних обмежень на розробку і здійснення заходів бюджетно-податкової та монетарної політики. Основними напрямками державної політики в контексті зростання фіскальної значимості податків є елімінація можливостей ухилення від сплати податку на додану вартість, збільшення ставок акцизу на пальне, спирт, удосконалення механізму адміністрування податків і зборів, збільшення ставок майнового оподаткування, активізація міждержавної кооперації в сфері протидії розмиванню податкової бази, посилення дієвості податкового контролю і аудиту. В сучасних умовах механізм державного замовлення викликатиме мультиплікативний попит, що посилить економічну активність у галузях економіки, насамперед промисловості. Механізм державних закупівель має ґрунтуватись на принципах транспарентності, ефективності та підконтрольності. Важливим завданням фінансової політики держави є адаптація до змін структури фінансових відносин, впливу зовнішніх економічних факторів, перетворень економічної системи. Під час формування фінансової політики на середньострокову перспективу необхідним є врахування впливу факторів на економічну систему: зовнішніх та внутрішніх, які визначають тенденції соціально-економічного розвитку. Адаптивний розвиток системи управління фінансово-бюджетними взаємовідносинами, спрямований на задоволення консенсусних інтересів суспільства щодо виробництва суспільних благ і послуг, підвищення ефективності використання фінансових ресурсів, забезпечення соціального та економічного розвитку країни. Показано, що розробка державних цільових і бюджетних програм на середньостроковий період надає змогу більш раціонально розподілити обмежені фінансові ресурси для досягнення поставлених завдань в економіці та соціальній сфері.

The article reveals the main directions of public policy. It is determined that it is important to carry out institutional changes in the tax system, structural optimization of the budget, reducing the fiscal deficit, debt restructuring, intensification of cooperation with international financial institutions for financial support during these structural changes. Development and legislative approval of the budget on a three-year basis with determination of expenditures, revenues, deficit, public debt can reduce the fluctuation of these indicators relative to projected gross domestic product in a period of sustainable economic development and increase the resilience of public finances to cyclical downturns. The issue of imposing institutional restrictions on the development and implementation of fiscal and monetary policy measures is considered. The main directions of state policy in the context of increasing the fiscal importance of taxes are the elimination of opportunities to

evade value added tax, increase excise rates on fuel, alcohol, improve the mechanism of administration of taxes and fees, increase property tax rates, intensify interstate cooperation in combating tax erosion., strengthening the effectiveness of tax control and audit. In modern conditions, the mechanism of public procurement will cause multiplier demand, which will increase economic activity in the economy, especially industry. The public procurement mechanism should be based on the principles of transparency, efficiency and controllability. An important task of the financial policy of the state is to adapt to changes in the structure of financial relations, the influence of external economic factors, transformations of the economic system. When formulating financial policy for the medium term, it is necessary to take into account the impact of factors on the economic system: external and internal, which determine the trends of socio-economic development. Adaptive development of the management system of financial and budgetary relations, aimed at satisfying the consensus interests of society in the production of public goods and services, improving the efficiency of financial resources, ensuring social and economic development of the country. It is shown that the development of state target and budget programs for the medium term allows for a more rational allocation of limited financial resources to achieve the objectives in the economy and social sphere.

Ключові слова: державні фінанси, державна фінансова політика, бюджетна політика, соціально-економічний розвиток країни.

Key words: public finance, public financial policy, budget policy, socio-economic development of the country.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

В умовах світової глобалізації, удосконалення національної моделі економічного розвитку має супроводжуватись з урахуванням комплексу інституційних особливостей розвитку економіки, пошуком балансу між державним та саморегульованими механізмами регулювання економічної динаміки, узгодженням концепції фіскальної політики з нормами соціального захисту та соціального забезпечення населення. З урахуванням циклічності економіки та значного впливу екзогенних факторів на стан вітчизняної економіки доцільним є формування та реалізація державної фінансової стратегії. Вдосконалення фінансово-бюджетної політики необхідно здійснювати з урахуванням соціально-економічних потреб суспільства, тенденцій економічного зростання, посиленням дієвості механізму міжбюджетного регулювання, покращення якісного рівня макроекономічного прогнозування, підвищенням рівня обґрунтованості рішень щодо координації бюджетно-податкової та грошово-кредитної політики, що сприятиме збалансованому розвитку держави та її адміністративно-територіальних одиниць. Система регулювання повинна мати межі впливу на суб'єкти фінансових відносин не знижуючи дієвість їх взаємодії. Одним із важливих аспектів функціонування системи інститутів є необхідність поступового підвищення рівня їх ефективності. Від якісного рівня

реалізації інституційних механізмів фінансової політики в достатній мірі залежить динамічність економічної системи країни.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Серед вагомих наукових досліджень зарубіжних вчених у сфері публічних фінансів можна назвати праці Ш. Бланкарта, Дж. Делонга, В. Нордхауса [2], П. Самуельсона [2], Дж. Стігліца, В. Танзі. Питання державної фінансової політики досліджуються у працях вітчизняних вчених: О. Василика, Т. Канєвої [1; 7], Л. Козарезенко [4], А. Лисяк, А. Мазаракі, В. Макогон [3; 8—10], І. Луніної, М. Пасічного [1; 7], О. Самошкіної [6], В. Федосова, І. Чугунова [1; 3—10], С. Юрія та інших.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою дослідження є розкриття основних напрямів державної фінансової політики соціально-економічного розвитку країни.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Система встановлених фінансово-економічних інститутів є результатом розвитку та постійного вдосконалення відповідних взаємовідносин у процесі формування, регулювання та використання валового внутрішнього продукту відповідно до основних завдань соціаль-

но-економічного розвитку країни. Водночас система фінансово-економічних інститутів є інституційною складовою фінансової архітектури. Основними функціями цих інститутів є створення належних умов для розвитку інвестиційних, виробничих, розподільчих процесів, зниження рівня економічних ризиків та трансакційних витрат фінансового механізму, забезпечення перерозподілу ліквідності від фінансово надлишкових до економічних суб'єктів із дефіцитом фінансових ресурсів, підвищення рівня захисту прав інвестора та власника, трансформація заощаджень у дієві фінансові інструменти, координація взаємозв'язків між суб'єктами фінансово-економічних відносин. Ступінь розвитку національної фінансової системи, сукупність фінансових інституцій та інструментів, що ними використовуються у діяльності значним чином визначають інституційні обмеження соціального-економічного розвитку країни. Таким чином, фінансовим інститутам належить вагома роль у реалізації політики економічного зростання. Розробка заходів фінансової політики залежить від поставлених завдань, які потребують вирішення на певному етапі розвитку. Глобалізація сприяє посиленню результативності фінансово-бюджетної політики адже надає змогу враховувати ретроспективний досвід реалізації заходів фіскальної та монетарної політики в країнах із розвинутою та трансформаційною економікою, враховуючи доцільність їх конвергенції та адаптації до національної інституційної моделі економічного розвитку. Використання дефіцитного фінансування економіки в США, Японії, Великобританії в умовах рецесії та пост стабілізаційного розвитку було дієвим заходом фінансової політики, однак обмеженим для використання країнами з трансформаційною економікою. Країни Балтії, Польща, Чехія, Словаччина, Болгарія, Румунія поступово впроваджували в своє законодавство стандарти ЄС стосовно державного управління, податкового адміністрування, митного регулювання, пруденційної політики, середньострокового бюджетного планування.

Важливо створювати базис для структурних перетворень у бюджетній та монетарній сфері. Збільшення видатків на інфраструктуру із забезпеченням їх цільового та ефективного використання, оцінки якості виконаних робіт, прозорих конкурсів надасть позитивного ефекту, видатки на інфраструктуру відносять до продуктивних державних видатків. Зниження податкового навантаження призведе до залучення іноземних інвестицій, якщо функціону-

ватиме дієва система захисту майнових прав інвесторів. Концентрація бюджетних коштів на стратегічних напрямках, координація зусиль держави та підприємництва в сфері реалізації інвестиційних проєктів формує сприятливі умови для технологічної модернізації економіки. Актуальним є питання накладення інституційних обмежень на розробку і здійснення заходів бюджетно-податкової та монетарної політики. За сучасних умов відбувається підвищення незалежності центральних банків, що обмежує вплив виконавчої і законодавчої влади на ухвалення рішень, що можуть порушити фінансову стабільність та призвести до зростання рівня економічної невизначеності. Пріоритетом залишається збереження високого рівня транспарентності центробанків і обмеження втручання інших державних органів у його діяльність. Стосовно фіскальної політики слід зазначити, що вона є більш волатильною у порівнянні з монетарною. Задля уникнення надмірної волатильності бюджетної політики застосовується інструментарій довгострокового та середньострокового бюджетного планування. Розробка та законодавче схвалення бюджету на трирічній основі із визначенням обсягів видатків, доходів, дефіциту, державного боргу дозволяє понизити флуктуацію значень даних показників відносно прогнозованого валового внутрішнього продукту в період стійкого економічного розвитку та підвищити стійкість публічних фінансів до умов циклічного спаду. Розробка державних цільових і бюджетних програм на середньостроковий період надає змогу більш раціонально розподілити обмежені фінансові ресурси для досягнення поставлених завдань в економіці та соціальній сфері. Бюджетна стратегія та перспективне планування чітко детермінують терміни та обсяги проведення дискреційних заходів фіскальної політики, інформують суспільство про орієнтовні результати, що сприяє зростанню довіри економічних агентів до здійснюваної політики та рівня її обґрунтованості [1; 4].

Основними напрямками державної політики у контексті зростання фіскальної значимості податків є елімінація можливостей ухилення від сплати податку на додану вартість, збільшення ставок акцизу на пальне, спирт, удосконалення механізму адміністрування податків і зборів, збільшення ставок майнового оподаткування, активізація міждержавної кооперації у сфері протидії розмиванню податкової бази, посилення дієвості податкового контролю і аудиту. До змін інституційного характеру відносять зміцнення бюджетних інститутів, роз-

робка довгострокових бюджетних прогнозів, удосконалення інструментарію перспективного бюджетного планування, розбудова фіскальних правил і визначення індикативів основних вагових показників бюджету. Держава є одним із значних споживачів та замовників товарів та послуг, використання сучасних форм державних закупівель стимулює розвиток економіки за умови раціонального використання бюджетних коштів та розвитку підприємницького середовища. В сучасних умовах механізм державного замовлення викликати мультіплікативний попит, що посилить економічну активність у галузях економіки, насамперед промисловості. На етапі економічних трансформацій, важливим є реформування податкової системи країни в частині її переорієнтації з виконання виключно фіскальної функції на функцію забезпечення зростання конкурентоспроможності вітчизняної промисловості та розробку дієвих заходів податкового регулювання для розширення експорту високотехнологічної промислової продукції.

Вагомою особливістю розвитку фінансових систем у країнах з розвинутою та трансформаційною економікою є систематичне інвестування ресурсів, у тому числі й економічних у накопиченні системи знань, що в свою чергу сприяє підвищенню адаптивної ефективності. В умовах постійного вдосконалення знань, врахування недоліків суб'єктами реалізації фінансових взаємовідносин відбуватиметься посилення результативності фінансової політики, зміцнення фінансової системи. Важливу роль в економічному розвитку країни відіграють інститути, макроекономічне середовище, інновації, інфраструктура, людський капітал, екологічне середовище, ефективність ринку праці та технологічне забезпечення. У фінансовій системі містяться інститути, які регулюють рівень ефективності функціонування цієї системи як інструмента соціально-економічного розвитку країни, тому важливою є оцінка фінансових інституцій з цього питання, визначення інституційного залишку, який має суттєвий вплив на ступінь спроможності державної фінансової політики. За сучасних умов визначену стійку тенденцію до зростання ролі державних фінансів у сфері регулювання соціальних та економічних процесів. Досягнення поставлених цілей соціально-економічного розвитку потребує розробки методологічних підходів до розвитку державної фінансової політики. В умовах економічних перетворень суспільний розвиток потребує забезпечення змін у країні, які мають забезпечити підвищення ефективності

функціонування економічної системи, зокрема податкової системи, що створить передумови для покращення соціального добробуту.

Особливістю країн з трансформаційною економікою на сучасному етапі розвитку є постійне проходження інституційних змін фінансової політики, що направлені на посилення її дієвості та адаптації до сучасних тенденцій розвитку світової економіки. Під фінансовою глобалізацією слід розуміти доступ до належного обсягу інформації та світової фінансової системи, її окремих складових. На сучасному етапі економічного розвитку, національні фінансові системи є частиною єдиної інтегрованої фінансової системи, що в свою чергу має свої переваги та недоліки. Фінансова глобалізація є динамічним процесом, який супроводжується дерегуляцією, лібералізацією ринків та значними інституційними змінами. Інститути фінансової політики при цьому є результатом інтеграційного розвитку фінансової системи. Інститут фінансового регулювання створений відповідно до потреб розвитку інвестиційного процесу, у якому держава відіграє значну роль. Важливим є забезпечення координації податкової політики із бюджетною, борговою, митною, інвестиційною та грошово-кредитною політикою, взаємопогодження дій їх регулюючих суб'єктів на всіх рівнях державної політики з метою зменшення негативного впливу на платників податків і зборів. Саме недостатній рівень координації регулюючих інституцій, стали заходи із зниження сукупного попиту, коли економіці країни на початковому етапі була притаманна інфляція попиту. Важливо будувати податкову політику на основі оптимальної моделі перерозподілу фінансових ресурсів платників податків і зборів, з метою забезпечення випереджаючого зростання виробництва й добробуту громадян [3; 10].

Важливим завданням фінансової політики держави є її адаптація до змін структури фінансових відносин, впливу зовнішніх економічних факторів, якісних перетворень фінансової системи. Під час формування фінансової політики на середньострокову перспективу необхідним є врахування впливу факторів на економічну систему: зовнішніх та внутрішніх, які визначають тенденції соціально-економічного розвитку. До внутрішніх економічних факторів належить частка перерозподілу валового внутрішнього продукту через бюджет та державні фонди соціального страхування, обсяг бюджетних доходів та видатків, дефіциту бюджету, обсяг прямого та гарантованого державного боргу, показник співвідношення заощад-

жень та інвестицій в економіку. Інституційні перетворення системи фінансово-економічних взаємовідносин направлені на формування відповідних адаптивних очікувань економічних суб'єктів, які посилюють тенденцію сталого економічного зростання країни на середньо- та довгострокову перспективу.

Процес розробки фінансової політики потребує забезпечення послідовності заходів державних інституцій щодо формулювання її мети, основних цілей і завдань із конкретизацією термінів їх реалізації та зазначенням індикативних показників вимірності; визначення відповідальних виконавців, результативних показників їх діяльності з урахуванням ступеню досягнення соціально-економічних ефектів; композиційної структури інструментів реалізації завдань фінансової політики з огляду на макроекономічну динаміку та глобальні тенденції. Адаптивність фінансової політики полягає в перманентному перегляді та актуалізації цілей і завдань політики залежно від динамічних змін ендогенних і екзогенних факторів, циклічності економічного розвитку, структурних перетворень фінансового сектора, трансформації інституційного середовища. Враховуючи багатогранність інструментарію фінансової політики для виконання стратегічних завдань щодо підтримки стійких темпів економічного зростання, покращення добробуту населення важливо застосовувати такі інструменти і важелі, що не перешкоджають досягненню фінансової стабільності. Реалізація зазначеного потребує належної координації між її основними складовими та врахування різних за часовою протяжністю лагових ефектів у реалізації податкових, бюджетних регулятивних заходів. Врахування цього принципу обумовлює потребу створення інституційної основи для експертного обговорення напрямів державної фінансової політики, здійснення прогностичної оцінки ризиків зниження фінансової стабільності внаслідок реалізації відповідних управлінських рішень у бюджетній та грошово-кредитній сфері. Крім того, доцільним є налагодження комунікаційної політики владних інституцій, відповідальних за розробку фінансової політики із громадянським суспільством. Реалізація зазначеного сприятиме зміцненню довіри економічних суб'єктів до таких фінансових органів, що надасть можливість підвищити дієвість їх вербальних інтервенцій для упередження потенційно негативних ситуацій на ринку. Координація діяльності фіскальних і монетарних інституцій може здійснюватися шляхом їх операційної співпраці при розробці та досягненні

конкретних завдань фінансової політики, створення і дотримання системи фундаментальних правил такої взаємодії.

Сучасна податкова система повинна використовуватися для досягнення соціально-економічних цілей на шляху розвитку країни, усувати та мінімізувати постійно виникаючі диспропорції у економічній системі. Індикаторами таких диспропорцій є дефіцит бюджету, інфляція, безробіття. У процесі розробки та реалізації заходів фінансової політики країни мають враховуватись стратегічні пріоритети розвитку економіки та умови функціонування фінансової системи в суспільстві. Інституційна трансформація системи формування фінансової політики передбачає накладення обмежень при розробці її параметрів відповідно до рівня розвитку країни або ж фази економічного циклу. В процесі формування бюджетної політики актуальним та доцільним є врахування граничних значень показників боргової стійкості, що потребує проведення компаративної оцінки поточних і прогнозних вагових показників дефіциту бюджету і державного боргу з їх нормативними значеннями. Передусім необхідно враховувати інституційні обмеження, що запровадженні діючим законодавством у сфері забезпечення збалансованості бюджету і боргової стійкості.

Механізм формування фінансової політики включає такі важливі складові, як інформаційне забезпечення, прогнозування, планування, аналіз, моніторинг і контроль. Інформаційне забезпечення передбачає проведення комплексної, цілеспрямованої діяльності уповноважених інституцій щодо формування системи значущих соціально-економічних показників для одержання найбільш достовірної інформації при формулюванні напрямів фінансової політики країни. Певний інтерес становить емпіричний досвід проведення структурних перетворень у фінансовій системі, що мали позитивний ефект у зарубіжних країнах, що також виступає предметом інформаційного забезпечення фінансової політики країни. Необхідна ідентифікація факторів впливу на розробку моделі фіскальної і монетарної політики, ранжування їх значимості за ступенем впливу, часової ймовірності прояву, тривалості дії з урахуванням лагів. Невідповідність податкової політики реаліям соціального і економічного розвитку країни, як наслідок, створює: значний податковий тиск на платників податків, що є причиною існування значного рівня тіньової економіки; виникнення значних сум переоплат по податках, необгрунтоване збільшення фіскальної

функції податків, що призводить до посилення фіскального тиску на сумлінних платників податків і зборів, не забезпечує збалансованого з реальними можливостями суб'єктів господарювання податкового навантаження; надмірну централізацію податкових надходжень у державному бюджеті, що не сприяє розвитку ефективного і фінансово автономного місцевого самоврядування; незбалансованість відносин між фіскальними органами і платниками податків і зборів, яка стає причиною негативного ставлення до інституту оподаткування з боку суспільства; несприяттє досягненню стратегічних завдань в процесі розвитку країни. Низька довіра до фіскальних органів сприяє проявам опортуністичної поведінки платників податків, а тому знижує фіскальні можливості надавати якісні державні послуги, що, негативно впливає на довіру. Така інституційна проблема має бути ліквідована шляхом удосконалення державного інституційного механізму. Податкова політика є сукупністю правових норм, методів управління та інституційних організацій, які у сукупності забезпечують досягнення цілей соціально-економічного розвитку країни за рахунок податкового впливу на економічну поведінку платників податків і зборів у процесі здійснення регуляторної політики при формуванні дохідної частини бюджету країни, з урахуванням пріоритетів її економічної та соціальної політики. В основі механізму податкової політики має бути покладена комплексна взаємодія інструментів оподаткування, що дозволить забезпечувати оптимальні параметри суспільного розвитку.

ВИСНОВКИ

Фіскальна політика має сприяти досягненню макроекономічної стабілізації за рахунок зниження резервів з метою підтримки рівня видаткової частини бюджету на докризовому рівні, адже бюджетні зобов'язання, в тому числі щодо обслуговування державного боргу та виконання інших функцій державою є менш еластичними ніж обсяг зниження податкових надходжень у період рецесії, що супроводжується зниженням активності економіки. За рахунок активного використання дефіциту бюджету використовуючи інструменти боргового фінансування економіки відбувається посилення внутрішнього попиту на товари та послуги. Вагомим є проведення інституційних змін податкової системи, проведення структурної оптимізації видаткової частини бюджету, зниження фіскального дефіциту, рест-

руктуризація боргу, активізація співпраці з міжнародними фінансовими інституціями з приводу фінансової підтримки у період проведення зазначених структурних змін. Виходячи з того, що рівень резервів є недостатнім, боргове фінансування економіки здійснювалось в період рецесії та зумовило суттєве накопичення державного боргу та зростання боргового навантаження на бюджет. В умовах економічних перетворень важливим є вдосконалення інституційних фінансових механізмів для забезпечення економічного розвитку, шляхом зміни податкового навантаження, регулюючи таким чином сектори економіки, приватні та державні інвестиції, співвідношення між витратами, заощадженнями, доходами; адаптації фінансової політики до циклічних коливань; повної зайнятості населення, регулюючи ефективний попит на товари і послуги; зменшення нерівності в доходах, майні в суспільстві; стабільність цін на товари та послуги шляхом впливу на інфляцію. Адаптивний розвиток системи управління фінансово-бюджетними взаємовідносинами, яка спрямована передусім на задоволення консенсусних інтересів суспільства щодо виробництва суспільних благ і послуг, підвищення ефективності використання фінансових ресурсів надає змогу зазначити, що бюджет є інструментом забезпечення як соціального, так і економічного розвитку країни. Значення цього інституту зумовлене регулюванням економічних відносин, що обумовлює форму використання бюджетних відносин через основний фінансовий документ держави, та дозволяє використовувати бюджет в якості важливого економічного важеля впливу на виробництво суспільних благ та послуг.

Література:

1. Бюджетно-податкова політика у системі регулювання економіки: монографія / І.Я. Чугунов, Т.В. Канєва, М.Д. Пасічний та ін.; за заг. ред. І.Я. Чугунова. К.: Глобус-Пресс, 2018. 354 с.
2. Самуельсон Пол Э., Нордхаус Вільям Д. Економіка. 19-е изд.: пер. с англ. М.: Вільямс, 2015. 1360 с.
3. Чугунов І.Я., Макогон В.Д. Бюджетна стратегія в умовах економічних перетворень. Вісник КНТЕУ. 2018. № 5. С. 5—18.
4. Чугунов І.Я., Козарезенко Л.В. Державне фінансове регулювання розвитку людсь-

кого потенціалу. Вісник КНТЕУ. 2017. № 3. С. 116—132.

5. Чугунов І.Я. Бюджетна стратегія суспільного розвитку. К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2021. 532 с.

6. Чугунов І.Я., Самошкіна О.А. Видатки бюджету в системі державного регулювання соціально-економічного розвитку країни. Вісник КНТЕУ. 2019. № 2. С. 103—121.

7. Budget policy of social development. Chugunov I., Kaneva T., Pasichnyi M. and other. General editorship Chugunov I. Scientific Route. Tallinn, Estonia. 2018. 348 p.

8. Chugunov Igor, Makohon Valentyna, Markuts Yuliya. Budgetary policy of the emerging countries in conditions of institutional transformations. Problems and Perspectives in Management. 2019. Volume 17, Issue № 4, pp. 252—261.

9. Chugunov I., Makohon V., Krykun T. Budget strategy in the conditions of economic globalization. Problems and Perspectives in Management. 2019. Vol. 17, Issue 3, pp. 101—110.

10. Chugunov I., Makohon V. Budgetary projection in the system of financial and economic regulation of social processes. Baltic Journal of Economic Studies. Vol. 6. 2020. № 1. Pp. 130—135.

References:

1. Chuhunov, I.Ya. Kanieva, T.V. and Pasichnyj, M.D. (2018), Biudzhethno-podatкова polityka u systemi rehuliuвання ekonomiky [Fiscal policy in the system of regulation of the economy], Hlobus-Press, Kyiv, Ukraine.

2. Samujel'son, P. Je. and Nordhaus, V.D. (2015), Jekonomika [Economics], Vil'jams, Moscow, Russia.

3. Chuhunov, I.Ya. and Makohon, V.D. (2018), "Budget strategy in the context of economic transformation", Visnyk KNTEU, vol. 5, pp. 5—18.

4. Chuhunov, I.Ya. and Kozarezenko, L.V. (2017), "State financial regulation of human potential development", Visnyk KNTEU, vol. 3, pp. 116—132.

5. Chuhunov, I.Ya. (2021), Biudzhethna stratehiia suspil'noho rozvytku [Budget strategy of social development], Kyiv.nats.torh.-ekon. un-t, Kyiv, Ukraine.

6. Chuhunov, I.Ya. and Samoshkina, O.A. (2019), "Budget expenditures in the system of state regulation of socio-economic development of the country", Visnyk KNTEU, vol. 2, pp. 103—121.

7. Chugunov, I. Kaneva, T. and Pasichnyi, M. (2018), Budget policy of social development. and other, Scientific Route, Tallinn, Estonia.

8. Chugunov, I. Makohon, V. and Markuts, Y. (2019), "Budgetary policy of the emerging count-

ries in conditions of institutional transformations", Problems and Perspectives in Management, Volume 17, Issue 4, pp. 252—261.

9. Chugunov, I. Makohon, V. and Krykun, T. (2019), "Budget strategy in the conditions of economic globalization", Problems and Perspectives in Management, Vol.17, no. 3, pp. 101—110.

10. Chugunov, I. and Makohon, V. (2020), "Budgetary projection in the system of financial and economic regulation of social processes", Baltic Journal of Economic Studies, Vol. 6, no. 1, pp. 130—135.

Стаття надійшла до редакції 17.06.2021 р.

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України (Категорія «Б») з

ЕКОНОМІЧНИХ НАУК та ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

(Наказ Міністерства освіти і науки України № 886 від 02.07.2020)

Спеціальності - 051, 071, 072, 073, 075, 076, 281, 292

УДК 330.131.5:620.925:58

Н. В. Пришляк,

к. е. н., доцент, Вінницький національний аграрний університет, м. Вінниця

ORCID ID: 0000-0002-0544-1441

DOI: 10.32702/2306-6792.2021.12.58

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИРОБНИЦТВА БІОПАЛИВ ІЗ АГРОБІОМАСИ

N. Pryshliak,

PhD in Economics, Associate Professor, Vinnytsia National Agrarian University, Vinnytsya

METHODICAL APPROACHES TO DETERMINING THE ECOLOGICAL AND ECONOMIC EFFICIENCY OF BIOFUEL PRODUCTION FROM AGROBIOMASS

Статтю присвячено визначенню методичних підходів до встановлення еколого-економічної ефективності виробництва біопалив із агробіомаси. У статті подано класифікацію видів ефективності. Подано власне визначення еколого-економічної ефективності виробництва біопалива, що трактується як комплекс матеріальних (економічних) та нематеріальних (екологічних, природо-кліматичних, соціальних) ефектів, отриманих внаслідок використання біосировини як джерела енергії. Визначено складові системи еколого-економічної ефективності отримання біопалива з агробіомаси, серед яких економічні, екологічні, соціальні, енергетичні, політичні та природо-кліматичні. Узагальнено три основні види потенціалу біомаси: теоретично можливий (теоретичний), технічно доступний (технічний) та економічно доцільний (економічний). Запропоновано основні етапи та характеристика методики економічної ефективності використання агробіомаси на виробництво біопалива на рівні держави. Визначено етапи підготовки до реалізації біоенергетичного проєкту. Запропоновано етапи визначення еколого-економічної ефективності використання агробіомаси на виробництво біопалив.

With the beginning of the active spread of the latest technologies and the increase in the use of energy resources, humanity has faced an urgent problem of energy security of its own existence. Most of Ukraine's industry is unprofitable, characterized by a structural crisis, outdated equipment and significant energy dependence of industrial facilities. To solve the problems of the industry it is necessary to make changes in many areas: political, economic and social. In modern economic conditions, economic and environmental components of activity occupy a leading place. The analysis and evaluation of ecological and economic efficiency as an integral indicator of activity in the conditions of transition to sustainable development remains important. Given the growth of the world's population and the depletion of fossil fuels, the question arises which way to choose to provide mankind with energy resources. In addition, the significant cost of fossil energy resources leads to an increase in the cost of food products obtained in agricultural production. These problems can be largely solved by the use of agricultural biomass as biofuel. The article is devoted to the definition of methodological approaches to establishing the ecological and economic efficiency of biofuel production from agrobiomass. The article presents a classification of types of efficiency. The own definition of ecological and economic efficiency of biofuel production is given, which is interpreted as a complex of material (economic) and intangible (ecological, climatic, social) effects obtained due to the use of biomass materials as energy sources. The components of the system of ecological and economic efficiency of biofuel production from agrobiomass, including economic, ecological, social, energy, political and climatic, are determined. Three main types of biomass potential are generalized: theoretically possible (theoretical), technically available (technical) and economically feasible (economic). The main stages and characteristics of the methodology of economic efficiency of agrobiomass use for biofuel production at the state level are proposed. The stages of preparation for the implementation of the bioenergy project are determined. The stages of determining the ecological and economic efficiency of the use of agrobiomass for the production of biofuels are proposed.

Ключові слова: методика, еколого-економічна ефективність, біопалива, агробіомаса.

Key words: methods, ecological and economic efficiency, biofuels, agrobiomass.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

З початком активного поширення новітніх технологій та збільшення обсягів використання енергоресурсів перед людством постала на-

гальна проблема енергозабезпеченості власного існування. Більша частина промисловості України збиткова, її ознаками стали структурна криза, застаріле обладнання та значна енер-

гозалежність промислових об'єктів. Для вирішення проблем галузі необхідно провести зміни у багатьох сферах: політичній, економічній і соціальній. У сучасних умовах господарювання економічна та екологічна складові діяльності займають провідне місце. Важливим залишається аналіз та оцінювання еколого-економічної ефективності як інтегрального показника діяльності в умовах переходу до сталої розвинутої.

За останніх 100 років кількість населення у світі зросло з 2,0 млрд осіб у 1927 р., до 7,8 млрд осіб у 2020 р. [21]. Водночас відбувається стрімке зниження біорізноманіття, виробування тропічних лісів та танення льодовиків. Зважаючи на зростання населення на земній кулі та вичерпання викопних видів палива, постає питання: який шлях обрати задля забезпечення людства енергетичними ресурсами. Окрім того, значна вартість викопних енергоресурсів призводить до зростання вартості продуктів харчування, отриманих в аграрному виробництві. Ці проблеми у значній мірі може вирішити використання біомаси аграрного походження в якості біопалива. У цьому випадку аграрне виробництво буде вирішувати потрійну задачу:

1. Виробництво продовольчої продукції.
2. Виробництво енергетичних ресурсів.
3. Збереження довкілля та біорізноманіття.

Водночас комплексне вирішення цієї задачі неможливе без підвищення енергетичної та екологічної ефективності технічних та технологічних процесів отримання енергії з біомаси. У теперішній час зацікавленість у альтернативних джерелах енергії зростає пропорційно цінам на традиційні види палива, газова криза і боротьба з парниковим ефектом значною мірою посприяли тому, що розвиток біоенергетики став складовою частиною політичних і економічних планів багатьох країн.

Україна, попри досить високий енергетичний потенціал біомаси, відстає від лідируючих позицій у напрямі розвитку біоенергетики. Причиною повільного розвитку біоенергетики нашої країни є недосконалість нормативно-правового регулювання, відсутність підтримки держави у розвитку інновацій у сфері біоенергетики, мала обізнаність та поінформованість населення, а також несприятливий інвестиційний клімат.

Варто зазначити, що аграрні підприємства можуть виробляти рідкі палива — дизельне біопаливо та біоетанол; газоподібні види палива — біогаз, біометан, генераторний та піролізний газ; тверді палива — паливні гранули, брике-

ти та пелети. Біопалива можуть бути використані як для виробництва електричної, так і для виробництва теплової енергії.

Оскільки нині сучасне суспільство все більше використовує "зелені" технології, питання ефективного використання агробіомаси та повторне використання відходів розглядається науковцями як із позиції екології, так і з економічної точки зору [2].

Економіка виробництва біопалива в групах економічних наук належить до галузевої або вертикальної економіки. Її розвиток в більшій мірі базується саме на галузевих економічних чинниках і меншою мірою торкається теоретичного обґрунтування, особливо у частині екологічної та економічної ефективності [7].

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Економічним питанням виробництва біопалива з агробіомаси приділено достатньо уваги українськими та зарубіжними вченими і практиками, зокрема, ці питання досліджуються у роботах Калетніка Г.М. [18], Гелетуки Г.Г. [1; 2], Коляденко С.В. [7], Токарчк Д.М. [12; 20], Березюка С.В. [13], Романчука С.В. [14], Денисенка В.О. [4] та інших, де запропоновані різні підходи вивчення ефективності виробництва біопалива, проте меншою мірою звертається увага на синергетичний ефект еколого-економічної ефективності.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

У класичному підході ефективність розглядають як здатність приносити ефект, результативність процесу, проекту тощо, які визначаються як відношення ефекту, результату до витрат, що забезпечили цей результат.

Економічна наука розрізняє декілька видів ефективності за наслідками одержаного результату, зокрема: економічна, екологічна, соціальна, економіко-соціальна, технологічна [7]. Приведемо найбільш поширені їх визначення (рис. 1).

Як видно з рисунка 1, усі означені види ефективності тісно взаємопов'язані між собою і часто є причинами та наслідками один одного.

Як зазначає Мочерний С.В., у широкому розумінні еколого-економічна ефективність — це відношення сумарних економічних та екологічних витрат до інтегрального еколого-економічного ефекту, комплексна оцінка в просторі та часі взаємодії економічної діяльності й навколишнього середовища [9].

Оцінка результатів еколого-економічної ефективності є доволі складною. Світова спільнота лише нещодавно почала оцінювати економічний ефект від соціальних, психологічних та екологічних наслідків шкоди, заподіяної господарською діяльністю навколишньому середовищу. Еколого-економічна оцінка ефективності виробництва характеризується тим, що до безпосередньо економічного ефекту додається прогнозований тривалий ефект, який враховує економічні наслідки від зміни навколишнього середовища в найближчому майбутньому. Складнощі економічної адекватної оцінки природних ресурсів і збитків, заподіяних господарською діяльністю навколишньому середовищу і людству, при-

Рис. 1. Класифікація видів ефективності

Джерело: сформовано автором за даними [5; 7; 8; 19; 22].

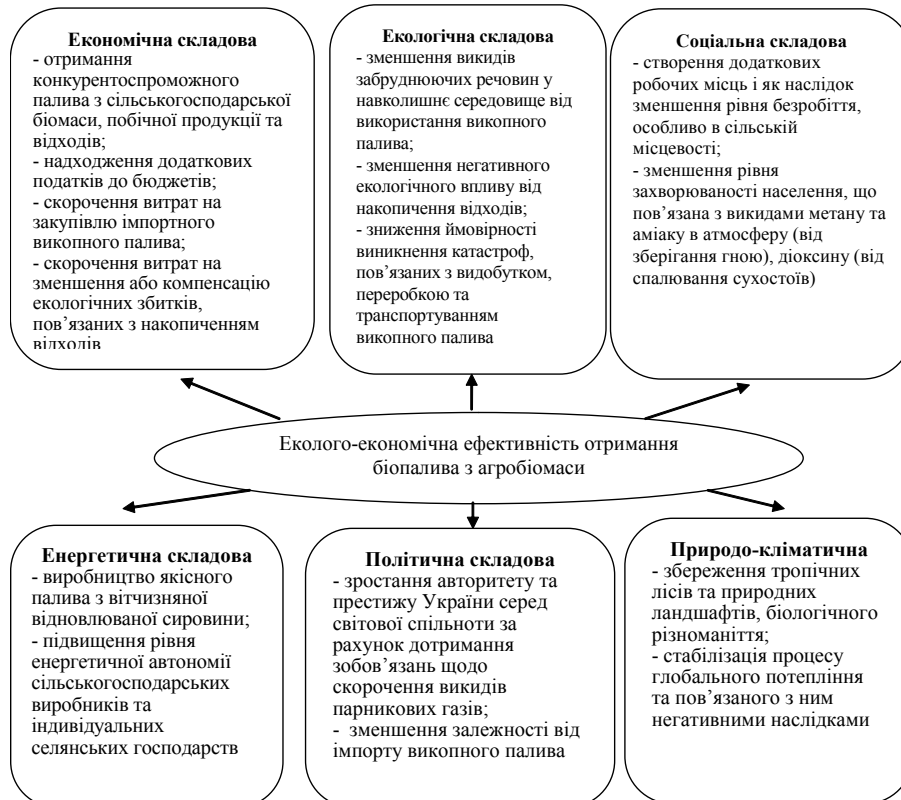

Рис. 2. Складові системи еколого-економічної ефективності отримання біопалива з агробіомаси

Джерело: доповнено автором на основі опрацьованої літератури [15; 17].

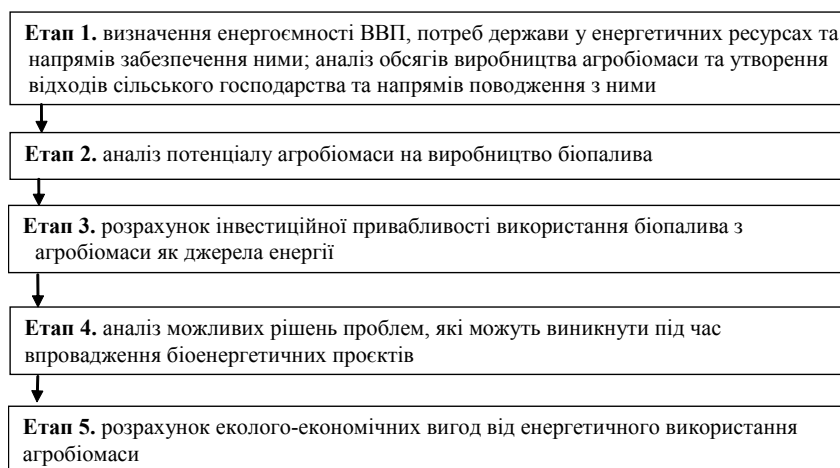

Рис. 3. Основні етапи та характеристика методики економічної ефективності використання агробіомаси на виробництво біопалива на рівні держави

Джерело: сформовано автором на основі опрацьованої літератури [14; 20].

звели до того, що часто еколого-економічну ефективність визначають як співвідношення витрат на охорону навколишнього середовища і традиційного економічного ефекту [7; 9].

Таким чином, у сучасній економічній літературі поняття еколого-економічної ефективності трактується неоднозначно і розкрито не повністю. Як правило, еколого-економічну ефективність розраховують за допомогою відповідного показника (Е) за формулою (1) [15]:

$$E = E_0 - (A + B + C) \quad (1),$$

де E_0 — загальноекономічний ефект суб'єкта господарювання;

A — вартість природоохоронних заходів;

B — втрати від пошкодження природного середовища;

C — вартість природних ресурсів.

Цей показник є не повним та враховує лише два критерії еколого-економічної ефективності, а саме: економічний та екологічний. Але слід не забувати про нематеріальні ефекти (соціальна складова, втрата біорізноманіття, погіршення якості водних ресурсів та повітря), які не завжди можливо представити у грошовому вираженні.

На нашу думку, еколого-економічна ефективність виробництва біопалива — це комплекс матеріальних (економічних) та нематеріальних (екологічних, природо-кліматичних, соціальних) ефектів, отриманих внаслідок використання біосировини як джерела енергії.

Під час оцінювання еколого-економічної ефективності виробництва біопалива з агробіомаси, необхідно враховувати комплекс складових, серед яких економічні, екологічні, соціальні, енергетичні, політичні та природо-кліматичні (рис. 2).

Екологічно незбалансоване ведення господарської діяльності, недосконалість законодавчої природоохоронної системи, ігнорування деякими принципами екологічної економіки призводить до таких проблем, як зменшення запасів відновлювальних і невідновлювальних ресурсів, погіршення глобального стану навколишнього середовища, погіршення здоров'я населення. Використовуючи один із методів цифрової економіки - системний підхід можливо покращити стан та рівень ефективності еколого-економічних систем, застосувавши принципи синергетичності, в результаті чого має з'явитися позитивний синергетичний ефект [7].

Як свідчать результати досліджень Дегтярьова І.Б., Мельник О.І., Бондар А.В. [3] значення синергетичного феномену полягає у підвищенні інформаційного статусу кожного елемента системи (тобто кількості інформації, яку він несе). Учені зосереджують увагу на тій інформації, яка стосується результатів та характеру майбутньої взаємодії екологічних та економічних систем, тобто синергетичний феномен забезпечує процес розвитку складних еколого-економічних систем, якими є галузь виробництва біопалив.

Економіка світу все частіше потрапляє в кризи різних рівнів — локальні, регіональні, світові. Одним із джерел таких криз є додаткове витрачання значної суми коштів на боротьбу із наслідками забруднення навколишнього середовища. Водночас відходи агробіомаси доцільно перетворити із забруднювачів навколишнього середовища в енергетичний потенціал.

Переробка відходів має подвійну мету: з одного боку, зменшує екологічний тиск на довкілля, з іншого — позитивно впливає на фінан-

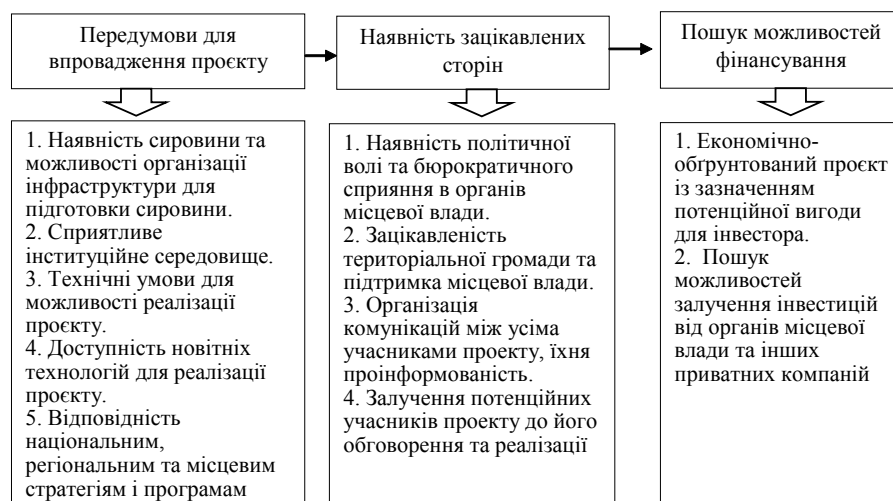

Рис. 4. Підготовка до реалізації біоенергетичного проєкту

Джерело: удосконалено автором за даними [16].

совий стан підприємства, тому мова йде про еколого-економічну ефективність.

Логіка оцінювання еколого-економічної ефективності переробки відходів на біопалива полягає у дослідженні питання у двох площинах: на рівні держави і на рівні окремого суб'єкта виробничої діяльності.

Переробка відходів виробництва як функціональна ознака підвищення ефективності виробництва в ЄС посідає особливе місце за обсягами діяльності і соціально-економічному значенню в системі економічного розвитку. Таким чином, відходи виробництва набувають статусу побічної продукції з можливістю подальшого використання (натомість утилізації), а їх втрата стає прямим чинником зниження ефективності виробництва на підприємстві чи галузі загалом [14].

Зокрема, використання відходів сільськогосподарства сприятиме підвищенню енергетичної автономності виробників сільськогосподарської продукції. Водночас частина виробленої енергії може бути направлена на реалізацію стороннім споживачам, що сприятиме зменшенню викидів парникових газів в атмосферу та посиленню енергетичної незалежності держави. Проте ефективне використання біопалива для отримання енергії в умовах аграрного виробництва, а особливо з відходів сільськогосподарства потребує оптимізації технічних та технологічних процесів отримання та використання біопалива та наукового-технічного обґрунтування раціональних параметрів машин та обладнання, що використовується для виробництва біопалива та отримання енергії на його основі. Відповідно існує потреба у розробці методики обрахунку економічної ефективності ви-

користання біомаси на виробництво біопалива [20].

Методика визначення економічної ефективності використання агробіомаси на виробництво біопалива на рівні держави передбачає виконання наступних етапів (рис 3).

Вибір виду біомаси як палива для використання на будь-якому енергетичному об'єкті має базуватись на аналізі ряду конкретних для кожного індивідуального проєкту факторів.

Висновки щодо доступного енергетичного потенціалу біомаси можуть ґрунтуватися на теоретичній оцінці, виходячи зі статистичних даних по рівню сільськогосподарського виробництва (урожайності основних культур, структури сільського господарства, коефіцієнту утворюваних відходів), рівню лісистості регіону, величини рубок головного користування та відходів деревини, що утворюються на деревообробних підприємствах, рівню заготівлі дров уданому регіоні та загальній потужності виробників біопалива рослинного походження (гранул, брикетів), деревообробних та переробних підприємств та інших підприємств, що використовують біомасу, в т. ч. для енергетичних потреб.

Перш ніж розглянути перспективи залучення інвестицій в проєкти, що пов'язанні з використанням агробіомаси на виробництво біопалива, необхідно розглянути основні передумови, що мають вагомий вплив на прийняття рішень потенційних інвесторів. Особливості планування процесу реалізації біоенергетичного проєкту з виробництва біопалива з агробіомаси наведено на рисунку 4.

Таким чином, розроблення плану з підготовки та реалізації біоенергетичного проєкту складається з таких основних етапів:

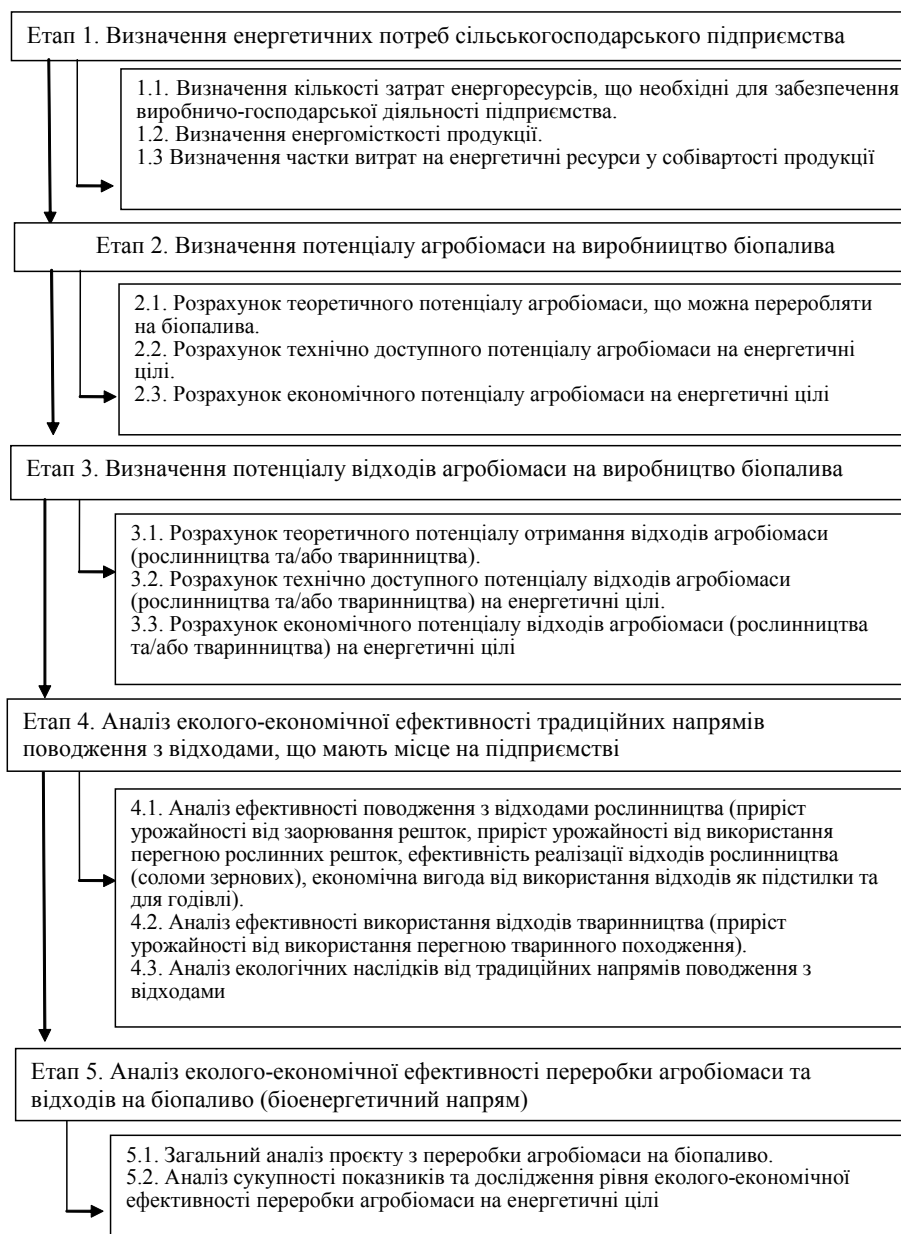

Рис. 5. Етапи визначення еколого-економічної ефективності використання агробіомаси на виробництво біопалив

Джерело: удосконалено автором на основі опрацьованої літератури [14; 20].

1. Визначення концепції проєкту та залучення зацікавлених осіб.
2. Аналіз базових умов, у яких буде реалізовуватись проєкт (країни та ринку).
3. Створення інфраструктури для отримання і зберігання сировини.
4. Визначення технологій та необхідних умов для їхньої реалізації.
5. Визначення місця впровадження проєкту та оформлення відповідних документів.
6. Визначення потреб у закупках обладнання та сировини.
7. Визначення потреб у персоналі і його робочому часі.

8. Розрахунок витрат доходів.
 9. Аналіз можливих варіантів фінансування та переліку потенційних інвесторів.
 10. Підготовка техніко-економічного обґрунтування.
 11. Підготовка бізнес-плану.
 12. Упровадження та моніторинг проєкту.
- Важливим етапом реалізації біоенергетичних проєктів виробництва біопалива з агробіомаси є визначення їх ефективності як з економічної, так з екологічної точки зору. На рисунку 5 запропоновано методику розрахунку еколого-економічної ефективності використання агробіомаси на виробництво біопалива на рівні

окремого сільськогосподарського підприємства, що складається з алгоритму послідовних етапів.

Перший етап передбачає аналіз енергозатрат сільськогосподарського підприємства та визначення потреби в енергії. Повна енергоемність виробництва продукції, робіт та послуг у сільському господарстві має такі складові [14; 20]:

- прямі витрати палива і електроенергії;
- енергоемність використання сільськогосподарської техніки;
- витрати енергії на вихідні технологічні матеріали (насіння, добрива, пестициди, корми, підстилка та інше);
- енергоемність основних засобів виробництва;
- витрати енергії на відновлення родючості ґрунту.

Про ефективність використання енергетичних ресурсів можна робити висновки з показника енергомісткості виробництва продукції [11], який розраховується за формулою (2):

$$e = E/Q \quad (2),$$

де e — енергомісткість виробництва продукції;

E — обсяг спожитих енергоресурсів;

Q — обсяг виробленої продукції.

Важливою передумовою успішного використання відходів сільського господарства для енергетичних потреб є правильне оцінювання його потенціалу.

Розрізняють три основні види потенціалу біомаси: теоретично можливий (теоретичний), технічно доступний (технічний) та економічно доцільний (економічний) [1].

Теоретичний потенціал — загальний максимальний обсяг наземної біомаси, теоретично доступної для виробництва енергії у фундаментальних біофізичних межах [10]. Коли йдеться про біомасу сільськогосподарських, енергетичних культур і лісів, він являє собою максимальну продуктивність при теоретично оптимальному менеджменті з урахуванням обмежень, що впливають із температури, сонячної радіації та опадів. У випадку відходів і залишків різного виду такий потенціал дорівнює їхньому максимально утвореному обсягу [6].

Технічний потенціал — частка теоретичного потенціалу, доступна за певних технічно-структурних умов і поточних технологічних можливостей. Водночас враховуються просторові обмеження, що зумовлені конкуренцією між різними користувачами землі, а також деякі екологічні та інші нетехнічні обмеження [6].

Економічний потенціал — частка технічного потенціалу, що задовольняє критеріям економічної доцільності за наявних умов [1].

Загальна формула для оцінки економічного потенціалу відходів виробництва сільськогосподарської культури [6]. має вигляд (3):

$$P_e = c_r \cdot k_r \cdot k_t \cdot k_e \cdot k_{ce} \quad (3),$$

де: P_e — економічно доцільний потенціал, тис. т у.п.;

c_r — валовий збір сільськогосподарської культури, тис. т;

k_r — коефіцієнт відходів, що є різним для кожного виду рослин;

k_t — коефіцієнт технічної доступності відходів сільськогосподарських рослин, який характеризує кількість соломи, що може бути отримана за наявної технології збирання. Коефіцієнт технічної досяжності для всіх видів сільськогосподарських рослин прийнятий рівним 0,8;

k_e — коефіцієнт енергетичного використання відходів, що характеризує частину відходів (соломи), яку можна використати з метою отримання енергії;

k_{ce} — коефіцієнт перерахунку в умовне паливо.

Критерієм ефективності впровадження заходів із енергозбереження є приріст прибутку, що залишається в розпорядженні підприємства. Зміна показника прибутку, що залишається в розпорядженні підприємства в 1-му розрахунковому періоді в результаті впровадження інноваційних заходів із енергозбереження, визначається за виразом, що враховує зміну витрат за окремими статтями [14]. (4):

$$\Delta\P = \Delta\text{ХАЦП} + \Delta\text{АЦП} + \Delta\text{АЦ} + \Delta\text{АЦ} + (\Delta E/eK) \quad (4),$$

Π — кількість видів палива, що використовуються на підприємстві;

ХАЦП — зміна вартості і— го виду спожитого палива;

АЦП — зміна вартості купленої теплової енергії;

АЦ — зміна вартості спожитої електроенергії;

АЦЕ — зміна суми платежів за забруднення довкілля;

ΔE — зміна експлуатаційних витрат на обслуговування технологічного устаткування;

e — внутрішня норма ефективності;

K — капітальні витрати, пов'язані з реалізацією інноваційних заходів енергозбереження.

Представлена модель повністю характеризує як економічну, так і екологічну складову цього показника. Розглядаючи по блокам, можна зазначити, що економічна ефективність пе-

переробки відходів — це досить вагомий показник, адже ефективність без прямого впливу на фінансовий результат не може бути порахована. Будь-який проєкт може бути впроваджений, якщо існує висока ймовірність отримання майбутніх вигод, які повинні бути більшими за альтернативні вкладення за такого ж ризику інвестування.

Таким чином, економічна складова ефективності є вираженням додаткових благ при вкладенні певного капіталу у переробку відходів. Для еколого-економічної ефективності переробки відходів її економічна складова — це фактична економія засобів на енергоресурсах, отриманих шляхом переробки власних відходів. Тобто під час визначення цієї складової можна зазначити, що різниця в ціні на природний газ та собівартість виробництва власного біогазу є зменшенням прямих матеріальних витрат в структурі собівартості основної продукції. Собівартість виробництва власного біогазу є складною категорією та потребує детального аналізу [14].

Отже, складовими собівартості переробки відходів з метою виробництва біопалива є:

- витрати на збір на накопичення сировини (логістичні витрати);
- витрати на переробку;
- витрати на обслуговування та ремонт обладнання, амортизаційні відрахування;
- заробітна плата;
- витрати на допоміжні матеріали, послуги власних та сторонніх допоміжних виробництв;
- загальновиробничі витрати тощо.

Методичні підходи до поняття еколого-економічної ефективності залишаються не визначені до кінця, тому Романчук С.В. пропонує застосовувати загальний підхід до методики визначення еколого-економічної ефективності, який всебічно охопить проблему підвищення еколого-економічної ефективності переробки відходів [14] (5):

$$EE = a * ((P - CB) * ZC) + (b * EK) + (c * ZB) / TC * 100\% \quad (5),$$

де а, b, с — вагові коефіцієнти для показника;

Р — ціна реалізації природного газу на цукровому заводі з врахуванням усіх податків та зборів, транспортування тощо, грн/1 тис. м³;

CB — собівартість виробництва власного біогазу з урахуванням операційних та капітальних витрат на його виробництво, грн/1 тис. м³;

ZC — загальне споживання газу, необхідне для функціонування заводу, тис. м³;

TC — загальні витрати на виробництво реалізованої продукції, грн;

EK — економія коштів на зберігання, транспортування та утилізацію відходів, грн;

ZB — зменшення викидів вуглекислого газу у зв'язку з використанням біогазу, недопущені витрати, зменшення штрафів та сплати екологічних податків, грн.

Таким чином, потенціал виробництва біопалива на сільськогосподарському підприємстві доречно встановити виходячи із потреби в ньому. Відповідно до потреб слід розрахувати економічний потенціал виробництва біопалива з агробіомаси та за необхідності спланувати структуру посівних площ, забезпечивши відповідну площу вирощування енергетичних культур. Потреби у біопаливі можна визначити виходячи із питомих витрат відповідних видів палива на окремі види робіт в аграрному виробництві.

ВИСНОВКИ

Таким чином, у результаті проведеного аналізу встановлено, що для розрахунку еколого-економічної ефективності отримання біопалива з агробіомаси необхідно враховувати економічну, екологічну, соціальну, енергетичну, політичну та природо-кліматичну складові. Цей перелік включає весь комплекс ефектів — від ефективного виробництва агробіомаси та організації виробництва біопалива, до використання кінцевого продукту. Запропонована методика оцінки еколого-економічної ефективності використання агробіомаси на виробництво біопалива є комплексною і враховує усі різнонаправлені ефекти.

Література:

1. Гелетука Г.Г., Железна Т.А., Жовмір М.М., Матвеев Ю.Б., Дроздова О.І. Оцінка енергетичного потенціалу біомаси в Україні. Частина 1. Відходи сільського господарства та деревна біомаса. Промышленная теплотехника. 2010. Т. 32. № 6. С. 58—65.
2. Гелетука Г., Драгнєв С., Кучерук П., Матвеев Ю. Практичний посібник з використання біомаси в якості палива у муніципальному секторі України (для представників агропромислового комплексу). 2017. URL: <https://www.ua.undp.org/content/ukraine/en/home/> (дата звернення 14.05.2021).
3. Дегтярьова І.Б., Мельник О.І., Бондар А.В. Синергетичні ефекти еколого-економічних систем в умовах інформаційної економіки. Механізм регулювання економіки. 2013. № 3. С. 30—37.
4. Денисенко В.О. Оцінка потенціалу біомаси в Україні. Агросвіт. 2019. № 24. С. 84—89.

5. Дучинська Н.І., Бондаренко Н.М., Лядова К.А. Ефективність сільськогосподарського виробництва: сутність та шляхи підвищення. Вісник Дніпропетровського університету. Сер.: Економіка. 2013. № 21. Вип. 7 (2). С. 123—127.

6. Звіт "Енергетичний потенціал Миргородського району та оцінка наявних методик розрахунку". URL: <http://myrgorod.pl.ua/files/images/Madem/2.pdf> (дата звернення 14.05.2021).

7. Коляденко С.В. Теоретичні аспекти еколого-економічної ефективності виробництва біопалива. Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики. 2016. № 11. С. 31—39.

8. Макконнелл К.Р., Брю С.А. Экономикс: принципы, проблемы и политика: В 2-х т. — М.: Республика, 1992. Т. 2. 399 с.

9. Мочерний С.В. Економічна енциклопедія. К.: Видавничий центр "Академія". 2000. 864 с.

10. Неміш П.Д. Потенціал біомаси як фактор зниження енергетичної залежності регіону. Інноваційна економіка. 2013. № 6. С. 148—153.

11. Перебийніс В.І., Федірець О.В. Енергетичний фактор забезпечення конкурентоспроможності продукції: монографія. Полтава: ПУЕТ, 2012. 190 с.

12. Пришляк Н.В., Токарчук Д.М., Паламаренко Я.В. Забезпечення енергетичної та екологічної безпеки держави за рахунок біопалива з біоенергетичних культур і відходів: монографія. Вінниця: Консоль, 2019. 336 с.

13. Пришляк Н.В., Паламаренко Я.В., Березюк С.В. Стратегічне управління інноваційним розвитком взаємопов'язаних галузей з виробництва біопалива: монографія. Вінниця: Друк, 2020. 404 с.

14. Романчук С.В. Методичні підходи до оцінки екологічної та економічної ефективності переробки відходів. Економіка природокористування та охорони навколишнього середовища. 2015. Т. 5 (167). С. 321—327.

15. Товстуха І.О. Складники еколого-економічної ефективності отримання біопалива з біомаси. Проблеми системного підходу в економіці. 2017. № 5 (61). С. 166—171.

16. Тормосов Р.Ю. Біоенергетичні проекти: від ідеї до втілення. Практичний посібник. К.: ТОВ "Поліграф плюс". 2015. 208 с.

17. Шпичак О.М., Боднар О.В., Пашко С.О. Виробництво біопалива в Україні у контексті оптимального вирішення енергетичної проблеми. Економіка АПК. 2019. № 3. С. 13—27.

18. Kaletnik H., Pryshliak V., Pryshliak N. Public Policy and Biofuels: Energy, Environment and Food Trilemma. Journal of Environmental

Management & Tourism. 2019. Т. 10. № 2 (24). С. 479—487.

19. Kulyk M., Kalynychenko V., Pryshliak N., Pryshliak, V. Efficiency of Using Biomass from Energy Crops for Sustainable Bioenergy Development. Journal of Environmental Management and Tourism. 2020. Volume XI, Fall, 5(45). P. 1040—1053. DOI:10.14505/jemt.v11.5(45).02

20. Tokarchuk D., Pryshliak N., Palamarenko Y. Methodology for calculating the economic efficiency of waste use for the production of biofuels in comparison with their traditional use. Slovak international scientific journal. 2020. № 47. Vol. 3. P. 24—34.

21. World Population by Year. URL: <https://www.worldometers.info/world-population/world-population-by-year/> (дата звернення 12.05.2021).

22. Zulauf C., Prutska O., Kirieieva E. and Pryshliak N. Assessment of the potential for a biofuels industry in Ukraine. Problems and Perspectives in Management. 2018. 16(4): 83—90. DOI: [http://dx.doi.org/10.21511/ppm.16\(4\).2018.08](http://dx.doi.org/10.21511/ppm.16(4).2018.08)

References:

1. Heletukha, H.H. Zheliezna, T.A. Zhovmir, M.M. Matvieiev, Yu.B. and Drozdova, O.I. (2010), "Assessment of biomass energy potential in Ukraine. Part 1. Agricultural waste and wood biomass", Promyslova teplotekhnika. Industrial heat engineering, vol. 32 (6), pp. 58—65.

2. Heletukha, H. Drahnev, S. Kucheruk, P. and Matvieiev, Yu. (2017), "A practical guide to the use of biomass as a fuel in the municipal sector of Ukraine (for representatives of the agro-industrial complex)", [Online], available at: http://bioenergy.in.ua/media/filer_public/f5/9c/f59c3f7f-8eca-4b6d-94cd-ffda1150f3ae/biofin.pdf

3. Dehtyarova, I. B. Melnyk, O.I. and Bondar, A.V. (2013), "Synergetic effects of ecological and economic systems in the information economy", The mechanism of economic regulation, vol. 3, pp. 30—37.

4. Denisenko, V. O. (2019), "Assessment of biomass potential in Ukraine", Agrosvit, vol. 24, pp. 84—89.

5. Duchynska, N. I. Bondarenko, N. M. and Lyadova, K. A. (2013), "Efficiency of agricultural production: essence and ways of increase", Visnyk Dnipropetrovs'koho universytetu. Ser.: Ekonomika, issue 21, vol. 7 (2), pp. 123—127.

6. Municipal Development Institute (2013), Report "Energy potential of Myrhorod district and assessment of available calculation methods", [Online], available at: <http://myrgorod.pl.ua/>

files/images/Madem/2.pdf (Accessed 14 May 2021).

7. Kolyadenko, S. V. (2016), "Theoretical aspects of ecological and economic efficiency of biofuel production", *Economy. Finances. Management: current issues of science and practice*, vol. 11, pp. 31—39.

8. Makkonnell, K. R. and Bryu, S. L. (1992), *Ekonomiks: printsipy, problemy i politika: V 2-kh t. [Economics: principles, problems and politics: In 2 volumes]*, Moscow, Russia.

9. Mocherniy, S. V. (2000), *Ekonomichna entsyklopediya [Economic encyclopedia]*, Kyiv, Ukraine.

10. Nemish, P.D. (2013), "Biomass potential as a factor in reducing the energy dependence of the region", *Innovative economy*, vol. 6, pp. 148—153.

11. Perebyinis V.I. and Fedirets O.V. (2012), *Enerhetychny faktor zabezpechennya konkurentospromozhnosti produktsiyi: monohrafiya [Energy factor of product competitiveness: monograph]*, Poltava, Ukraine.

12. Pryshliak, N.V. Tokarchuk, D.M. and Palamarenko, Y.V. (2019), *Zabezpechennia enerhetychnoi ta ekolohichnoi bezpeky derzhavy za rakhunok biopalyva z bioenerhetychnykh kultur i vidkhodiv [Ensuring energy and environmental security of the state through biofuels from bioenergy crops and waste]*, Console, Vinnytsia, Ukraine.

13. Pryshliak, N.V. Palamarenko Y.V. and Bereziy S.V. (2020), *Stratehichne upravlinnia innovatsiinym rozvytkom vzaiemopoviazanykh haluzei z vyrobnytstva biopalyva [Strategic management of innovative development of interconnected industries from biofuel production]*, Druk, Vinnytsia, Ukraine.

14. Romanchuk, S.V. (2015), "Methodical approaches to the assessment of ecological and economic efficiency of waste processing", *Ekonomika pryrodokorystuvannya ta okhorony navkolyshn'oho seredovyscha*, vol. 5 (167), pp. 321—327.

15. Tovstukha, I.O. (2017), "Components of ecological and economic efficiency of biofuel production from biomass", *Problems of system approach in economy*, vol. 5 (61), pp. 166—171.

16. Tormosov, R.Yu. (2015), *Bioenerhetychni proekty: vid ideyi do vtilennya. Praktychnyy posibnyk [Bioenergy projects: from idea to implementation. A practical guide]*, Kyiv, Ukraine.

17. Shpychak, O.M. Bodnar, O.V. and Pashko, S.O. (2019), *Biofuel production in Ukraine in the context of optimal solution of the energy problem*, *Ekonomika APK*, vol. 3, pp. 13—27.

18. Kaletnik, H. Pryshliak, V. and Pryshliak, N. (2019), "Public Policy and Biofuels: Energy, Environment and Food Trilemma", *Journal of Environmental Management & Tourism*, vol. 10, no. 2 (24), pp. 479—487.

19. Kulyk, M. Kalynychenko, V. Pryshliak, N. and Pryshliak, V. (2020), "Efficiency of Using Biomass from Energy Crops for Sustainable Bioenergy Development", *Journal of Environmental Management and Tourism*, vol. XI, no. 5 (45), pp. 1040—1053. DOI:10.14505/jemt.v11.5(45).02

20. Tokarchuk D. Pryshliak N. and Palamarenko Y. (2020), "Methodology for calculating the economic efficiency of waste use for the production of biofuels in comparison with their traditional use", *Slovak international scientific journal*, vol. 47, no. 3, pp. 24—34.

21. Worldometers (2021), "World Population by Year", [Online], available at: <https://www.worldometers.info/world-population/world-population-by-year/> (Accessed 12 May 2021).

22. Zulauf, C. Prutska, O. Kirieieva, E. and Pryshliak, N. (2018), "Assessment of the potential for a biofuels industry in Ukraine", *Problems and Perspectives in Management*, vol. 16 (4), pp. 83—90. DOI: [http://dx.doi.org/10.21511/ppm.16\(4\).2018.08](http://dx.doi.org/10.21511/ppm.16(4).2018.08)

Стаття надійшла до редакції 17.06.2021 р.

www.dy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ
удосконалення та розвиток

Виходить 12 разів на рік

включено до переліку наукових фахових видань України
з питань **ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ**
(Категорія «Б»)

Наказ Міністерства освіти і науки України
від 28.12.2019 №1643

Спеціальність 281

e-mail: economy_2008@ukr.net
тел.: (044) 223-26-28, (044) 458-10-73

УДК 336.143

М. І. Титарчук,
аспірант кафедри фінансів,
Київський національний торговельно-економічний університет, м. Київ
ORCID ID: 0000-0001-7697-6278

DOI: 10.32702/2306-6792.2021.12.68

БЮДЖЕТНА ПОЛІТИКА ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

М. Titarchuk,
Postgraduate student of the Department of Finance, Kyiv National University of Trade and Economics, Kyiv

BUDGET POLICY OF ECONOMIC DEVELOPMENT

У статті показано, що сутність бюджету полягає в фінансово-економічних відносинах, що виникають з приводу перерозподілу частини сукупного валового внутрішнього продукту, з метою формування та використання фінансових ресурсів держави. На основі дослідження теоретичних засад програмно-цільового методу розкрито його економічну сутність в якості інструменту планування видатків бюджету, спрямованого на формування показників видаткової частини бюджету за програмами на довго- і середньостроковий період з метою отримання соціально значущого результату у певній галузі згідно із стратегічними напрямками політики соціально-економічного розвитку країни та забезпечення ефективного використання бюджетних коштів. Визначено, що держава, регулюючи ці макроекономічні показники, впливає на обсяги сукупного попиту та пропозиції, темпи перерозподілу валового національного продукту. Важливим завданням бюджетної політики є забезпечення динамічної рівноваги сукупного попиту та пропозиції. Доцільним є використання певних обмежувальних правил із встановленням індикативних значень макроекономічних показників, у тому числі рівня дефіциту бюджету, державного боргу. Залежно від поставленої мети, бюджетна політика направлена на досягнення макроекономічної стабілізації, стимулювання збалансованого економічного розвитку. Потребується подальша оптимізація головних розпорядників коштів та кількості бюджетних програм для планування та виконання програм, тільки тих, які відносяться до основних функцій та завдань головного розпорядника коштів. Важливою функцією держави є досягнення стійкості, динамічності та збалансованості процесів економічного зростання, при врахуванні характеристик сталого суспільного розвитку. У сучасних умовах розвитку доцільним є посилення ступеня взаємоузгодженості результатів діяльності головного розпорядника коштів із бюджетним плануванням. Застосування у бюджетному процесі даних щодо результативності програм, як дієвого інструменту підвищення ефективності бюджетної політики, сприятиме переходу до фінансування за принципом виконання бюджетними установами завдань відповідно до пріоритетів розвитку галузі. Вагомим є здійснення моніторингу бюджетних програм з метою визначення стану її виконання, відповідних заходів, спрямованих на підвищення рівня ефективності бюджетних програм.

The article shows that the essence of the budget is the financial and economic relations arising from the redistribution of part of the gross domestic product, in order to form and use the financial resources of the state. Based on the study of the theoretical foundations of the program-target method revealed its economic essence as a tool for planning budget expenditures, aimed at forming indicators of budget expenditures for long— and medium-term programs in order to obtain socially significant results in a particular area. -economic development of the country and ensuring the efficient use of budget funds. It is determined that the state regulating these macroeconomic indicators affects the volume of aggregate supply and demand, the rate of redistribution of gross national product. An important task of fiscal policy is to ensure a dynamic balance of aggregate supply and demand. It is advisable to use certain restrictive rules with the establishment of indicative values of macroeconomic indicators, including the level of budget deficit, public debt. Depending on the set goal, budget policy is aimed at achieving macroeconomic stabilization, stimulating balanced economic development. Further optimization of the main spending units and the number of budget programs for planning and implementation of programs, only those that relate to the main functions and tasks of the main spending unit, is

required. An important function of the state is to achieve stability, dynamism and balance of economic growth, taking into account the characteristics of sustainable social development. In modern conditions of development it is expedient to strengthen the degree of coherence of the results of the main spending unit with budget planning. The use of data on the effectiveness of programs in the budget process, as an effective tool for improving the effectiveness of fiscal policy, will facilitate the transition to funding on the principle performance of budgetary institutions in accordance with the priorities of the industry. It is important to monitor budget programs in order to determine the status of its implementation, appropriate measures to improve the effectiveness of budget programs.

Ключові слова: бюджет, бюджетна система, бюджетні відносини, бюджетне регулювання, бюджетна політика, видатки бюджету, економічний розвиток.

Key words: budget, budget system, budget relations, budget regulation, budget policy, budget expenditures, economic development.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Система бюджетного регулювання є вагомим чинником відтворюваних процесів на макрорівні, що направлено на реалізацію пріоритетів соціально-економічного розвитку держави. Бюджет відіграє важливу роль в економічному розвитку країни. Потребує визначення обсяг тієї частки бюджету, яку держава планує витратити на розвиток — встановлення такої частки залежить від позиції держави щодо ступеня впливу на економічні процеси, від наявних інструментів, які мають забезпечити контроль за ефективним використанням бюджетних коштів. Держава використовує видатки як інструмент реалізації ефективної економічної політики. Бюджетні видатки використовуються для міжгалузевого і територіального перерозподілу фінансових ресурсів із метою раціонального розміщення виробничих сил, сприяння економічному зростанню. Видатки бюджету на розвиток у перспективі повинні забезпечувати реалізацію соціально-економічного розвитку країни. Важливим є розкриття напрямів посилення ефективності бюджетної політики в умовах інституційних перетворень. Пріоритетним напрямом, враховуючи перетворення вітчизняної економіки є удосконалення інституційних засад системи бюджетного регулювання. Вагомим є поглиблення взаємозв'язку між стратегічними планами діяльності розпорядника та плануванням бюджету шляхом запровадження планування за відповідною методологією в умовах трансформаційних економічних перетворень. Необхідним є розвиток інституційної архітектури бюджетної системи в контексті розподілу відповідальності, завдань та функцій учасників бюджетних відносин.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Серед вагомих наукових досліджень зарубіжних вчених у сфері розвитку бюджетних відносин можна назвати праці Дж. Б'юкенена, О. Джорда [10], В. Танзі, А. Тейлора [10], П. Самуельсона, Р. Солоу, Дж. Стігліца. Питання бюджетної політики досліджуються у працях вітчизняних вчених: Т. Канєвої [1,6], Л. Козарезенко [2], Г. Кучер, В. Макогон [3; 7—9], Ю. Маркуц [9], А. Лисяк, І. Луніної, М. Пасічного [1; 6], Ю. Радіонова, О. Самошкіної [5], В. Федосова, І. Чугунова [1—9] та інших.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою дослідження є розкриття сутності бюджетної політики економічного розвитку.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Для виконання основних завдань щодо формування системи управління державними фінансами, підвищення ефективності та прозорості їх використання, досягнення визначених цілей соціально-економічного розвитку необхідним є удосконалення програмно-цільового методу планування бюджету у частині підвищення результативності діяльності розпорядників бюджетних коштів, розробки системи оцінки результативності бюджетних програм з точки зору отримання конкретних кінцевих результатів. На цьому етапі розвитку державних фінансів у провідних країнах простежується тенденція до реформування системи управління державними видатками шляхом підвищення рівня її ефективності та результативності.

Сутність бюджету полягає в фінансово-економічних відносинах, що виникають з приводу

перерозподілу частини сукупного валового внутрішнього продукту, з метою формування та використання фінансових ресурсів держави. На цьому етапі соціально-економічного розвитку важливим є вироблення стратегічних цілей і пріоритетів розвитку адміністративно-територіальних одиниць, забезпечення їх врахування в бюджетному плануванні. Розробка стратегії і програми соціально-економічного розвитку повинна виходити з формування порядку планування бюджетних асигнувань та відповідно до бюджетних обмежень, підвищення якості фінансового менеджменту головних розпорядників бюджетних коштів. Для реалізації принципу передбачуваності податкового навантаження доцільно здійснювати оцінку ефективності та рівномірності податкового навантаження, а також аналіз потенціалу можливого його збільшення. Важливим елементом визначення ефективності зміни податкового навантаження виступає аналіз чутливості обсягу податкових надходжень до зміни податкових ставок і показників економічного розвитку території. Важливого значення, нині набуває перспективне бюджетно-податкове прогнозування та планування, що надає можливість сформулювати пріоритетні завдання, оцінити необхідні фінансові ресурси для їх реалізації. На основі дослідження теоретичних засад програмно-цільового методу розкрито його економічну сутність в якості інструменту планування видатків бюджету, спрямованого на формування показників видаткової частини бюджету за програмами на довго- і середньостроковий період з метою отримання соціально значущого результату у певній галузі згідно із стратегічними напрямками політики соціально-економічного розвитку країни та забезпечення ефективного використання бюджетних коштів. Програмно-цільовий метод планування бюджетних видатків є ефективним інструментом регулювання суспільного розвитку. Обґрунтовано доцільність використання інституційного підходу щодо розкриття економічної сутності програмно-цільового методу в системі бюджетного регулювання. Подальший розвиток програмно-цільового методу у бюджетному процесі має здійснюватися на основі запровадження стратегічного бюджетного планування, ґрунтуватися на ретельному аналізі оптимально необхідного обсягу асигнувань бюджету для фінансування програми у перспективному періоді, здійснення контролю за досягненням мети бюджетної програми. Доцільним є розробка критеріїв оцінки бюджетних програм щодо обсягу затрат, якості надання

послуг або вироблення продукції, досягнення визначених результатів, рівня ефективності використання бюджетних коштів з метою підвищення адаптивності системи планування бюджетних видатків до суспільних потреб на певному етапі розвитку. Важливою передумовою удосконалення програмно-цільового методу планування є державні цільові програми, які є складовою стратегії розвитку країни, її адміністративно-територіальних одиниць, галузей економіки. Проведений аналіз державних цільових та бюджетних програм свідчить про потребу посилення їх взаємозв'язку.

Зарубіжний досвід застосування програмно-цільового методу показує, що заходи спрямовані на покращення ефективності використання бюджетних коштів здійснюються у Сполучених Штатах Америки, Канаді, Франції, Австралії, які використовують всі компоненти цього методу під час формування та виконання бюджетів на всіх рівнях бюджетної системи. Країни досягли достатньо високого рівня результативності бюджетних програм, прозорості бюджетного процесу, відкритості й ефективності використання бюджетних коштів. На сучасному етапі країни із трансформаційною економікою поступово підвищують рівень бюджетної результативності, посилюють дієвість середньострокового бюджетного планування та прогнозування. За результатами дослідження зарубіжного досвіду запровадження та використання програмно-цільового методу визначено пріоритети розвитку програмно-цільового планування видатків у вітчизняній бюджетній системі, в тому числі здійснення подальшого розвитку методології програмно-цільового методу; розвиток системи державного стратегічного планування та прогнозування соціально-економічного розвитку країни, запровадження середньострокового бюджетного планування; розробка системи оцінювання та моніторингу виконання бюджетних програм. Удосконалення системи планування видатків державного бюджету, посилення його стимулюючого впливу на економіку потребує обґрунтування пріоритетних напрямів розвитку програмно-цільового методу.

Пріоритетним напрямом вдосконалення інституційного середовища бюджетного механізму економічного зростання є підвищення частки наукоємного та високотехнологічного виробництва у структурі валового внутрішнього продукту, посилення результативності державного інвестування, створення належних

умов для впровадження інновацій у виробничий процес, збільшення обсягів іноземних та вітчизняних інвестицій у фінансовий та реальний сектори економіки. Реалізація зазначеного потребує посилення дієвості механізмів захисту прав інвесторів, удосконалення нормативно-правового забезпечення, розвиток фінансових інструментів, покращання рівня адміністрування податків, забезпечення довгострокової макроекономічної стабільності. Інституційна структура системи управління бюджетом еволюціонує та удосконалюється разом з інституційною системою суспільства. Модель економічного зростання країни має поєднувати інноваційні, соціальні, бюджетні складові, що забезпечить якісне функціонування бюджетної системи. Ступінь розвитку інституційного середовища в достатній мірі впливає на обсяг трансакційних витрат, чим більший рівень прозорості державних інститутів, тим вища дієвість державного управління. Запропоновано напрями удосконалення підходів до формування переліку результативних показників відповідно до вимог програмно-цільового методу, методологію формування показників бюджетних програм, що ґрунтується на визначенні кінцевих результатів, соціально-економічного ефекту на основі стратегічної мети, завдань, напрямів діяльності головного розпорядника бюджетних коштів [1; 7].

Доцільним є підвищення стійкості бюджетної системи країни, використання сукупності інституційних механізмів з урахуванням розвитку економік провідних країн, системи бюджетного регулювання, до найбільш вагомих інструментів якої слід віднести обсяги бюджетних доходів та видатків, дефіциту бюджету, державного боргу. Держава регулюючи такі макроекономічні показники впливає на обсяги сукупного попиту та пропозиції, темпи перерозподілу валового національного продукту. Важливим завданням бюджетної політики є забезпечення динамічної рівноваги сукупного попиту та пропозиції. Доцільним є використання певних обмежувальних правил із встановленням індикативних значень макроекономічних показників, у тому числі рівня дефіциту бюджету, державного боргу. Залежно від поставленої мети, бюджетна політика направлена на досягнення макроекономічної стабілізації, стимулювання збалансованого економічного розвитку. Механізм реалізації бюджетної політики країни передбачає використання сукупності відповідних фінансових інструментів, які значним чином впливають на темпи

економічного зростання. Забезпечення суспільного розвитку потребує посилення дії бюджетного мультиплікатора виходячи з пріоритетів соціально-економічної політики країни. Бюджетна система повинна мати низку важелів, за допомогою яких держава може здійснювати розподільчі і перерозподільчі функції. Зазначені важелі повинні бути систематизовані як певні елементи бюджетного механізму, які включають розробку нормативно-законодавчих документів стосовно бюджетного планування, регулювання, фінансування, звітності, бюджетного контролю. Бюджетний механізм повинен забезпечувати втілення бюджетного регулювання держави, відображати певну спрямованість бюджету на вирішення соціально-економічних завдань на відповідному етапі розвитку країни. Інституційна рівновага не означає статичної рівноваги, повинна бути стійка динамічна рівновага, зокрема, бюджетна збалансованість важлива насамперед у середньостроковій перспективі. Дефіцит або профіцит бюджету є активним інструментом впливу на економічний розвиток у короткостроковому періоді. Стратегія розвитку економіки, пов'язана із підвищенням рівня її ендогенної складової, вимагає відповідних інституційних змін у фінансово-бюджетному регулюванні, зокрема у податковій політиці, державній політиці у сфері видатків, запозичень, державного боргу.

Розвиток бюджетної системи, створення сучасних економічних інституцій, запровадження нових підходів до адміністрування державного і комунального секторів є актуальними для науковців і практиків, про що свідчать причини виникнення світової фінансової рецесії, зокрема порушення фінансової рівноваги, недостатня ефективність механізмів державного управління в умовах фінансової глобалізації. Вагому роль у відновленні рівноваги бюджетної системи, посиленні її стійкості до зовнішніх факторів, відіграє державний фінансовий контроль, у тому числі внутрішній аудит. Нині певною мірою розроблено та запроваджено в процес бюджетного планування основні принципи програмно-цільового методу, однак з метою суттєвого підвищення рівня державного регулювання у сфері видатків бюджету необхідним є удосконалення теоретичних засад та методологічних положень зазначеного методу з урахуванням як зарубіжного, так і вітчизняного досвіду з цього питання. З метою підвищення обґрунтованості прийнятих управлінських рішень важливим є здійснення комплексної оцінки наслідків передбачуваних і про-

ведених заходів бюджетної політики. У сучасних умовах розвитку доцільним є посилення ступеня взаємоузгодженості результатів діяльності головного розпорядника коштів із бюджетним плануванням. Застосування у бюджетному процесі даних щодо результативності програм, як дієвого інструменту підвищення ефективності бюджетної політики, сприятиме переходу до фінансування за принципом якісного виконання бюджетними установами завдань відповідно до пріоритетів розвитку галузі. Вагомим є здійснення моніторингу бюджетних програм з метою визначення стану її виконання, відповідних заходів, спрямованих на підвищення рівня ефективності бюджетних програм. Встановлення критеріїв оцінки результативності використання бюджетних коштів, ефективності впровадження програми набуває особливої актуальності в умовах необхідності проведення оптимізації видаткової частини бюджету. Методологічні засади оцінювання рівня ефективності бюджетної програми повинні ґрунтуватися на застосуванні системи критеріїв визначення соціально-економічної результативності, ефективності використання бюджетних коштів, які доцільно здійснювати на етапі планування та за результатами реалізації програми, що забезпечить розвиток інституційного середовища механізму прийняття рішень щодо виконання програми у наступному бюджетному періоді та визначення відповідного обсягу бюджетних призначень. Важливим також є формування головними розпорядниками коштів інформації про досягнення запланованої мети, завдань та результативних показників, запровадження механізму оцінки ефективності бюджетної програми. На цьому етапі економічного розвитку у провідних країнах простежується тенденція до перетворень системи управління бюджетними видатками шляхом підвищення рівня її ефективності та результативності з метою спрямування обмежених бюджетних ресурсів на виконання пріоритетних завдань державної політики. Під час формування відповідних інституційних умов подальший розвиток програмно-цільового методу, може стати важливим фактором ефективності бюджетних видатків та підвищення рівня результативності бюджетного процесу. Розробка стратегії і програми соціально-економічного розвитку повинна виходити з формування порядку планування бюджетних асигнувань та відповідно до бюджетних обмежень, підвищення якості фінансового управління головних розпорядників бюджетних коштів [4; 8].

У сучасних умовах розвитку економіки країни, коли підвищується роль держави в регулюванні економічних процесів, особливо важливо визначити основні напрями видатків бюджету для забезпечення суспільного розвитку. Важливу роль відіграє бюджет у вирішенні соціальних проблем на основі удосконалення механізму фінансування закладів соціальної сфери, освіти, охорони здоров'я, соціального забезпечення. У перерозподілі вартості між сферами суспільної діяльності, територіями, окремими групами громадян для задоволення суспільно необхідних потреб полягає основна регулююча роль бюджетної системи. Необхідність забезпечення узгодженого функціонування всіх складових бюджетної системи і важливість своєчасного вирішення соціально-економічних питань призводять до того, що бюджетний процес виступає як об'єкт державного регулювання. Удосконалення механізму бюджетного фінансування науки, державної системи підготовки і перепідготовки кадрів для галузей економіки, використання пільгового податкового режиму в частині оподаткування прибутку від реалізації нових видів продукції та інших ефективних бюджетних заходів дозволяє стимулювати наукові відкриття, технічні досягнення. Бюджетна система є одним з основних інструментів регулювання соціальної, виробничої, інвестиційної, регіональної, зовнішньоекономічної та інших сфер діяльності країни. Особливого значення бюджетна політика набуває на стадії економічних перетворень. Обсяг і структура дохідної і видаткової частини бюджету здійснює суттєвий вплив як на певні галузі, так і на економіку в цілому. Від рівня оптимізації обсягів і структури дохідної та видаткової частини бюджету залежить рівень економічного зростання держави. Взагалі бюджетне регулювання повинно бути спрямовано на реальне економічне зростання у будь-якому районі, місті, області, державі в цілому. Бюджетний механізм має забезпечувати бюджетне регулювання держави, відображати певну спрямованість бюджетних відносин на виконання економічних і соціальних завдань на конкретному етапі розвитку держави. Державне регулювання економічної та соціальної політики здійснюється завдяки бюджетному механізму, який включає процес перерозподілу вартості валового внутрішнього продукту. Перспективне бюджетне планування як одна з основних складових державного регулювання економічного і соціального розвитку надає можливість підвищити керованість бюджет-

ного процесу та якість розробки і реалізації бюджетної політики.

Перспективне планування державного бюджету потребує наявності ефективної системи стратегічного планування діяльності головних розпорядників бюджетних коштів. У систему бюджетного планування необхідно запровадити складання щорічних доповідей про основні напрями та результати діяльності головного розпорядника бюджетних коштів. Здійснення бюджетної програми з метою досягнення визначеної мети має поєднувати якісне державне управління та ефективне використання бюджетних видатків. Запровадження системи стратегічного планування на рівні головного розпорядника бюджетних коштів, бюджетних установ дозволить підвищити ефективність функціонування системи управління державними фінансами, покращити якість надання державних послуг населенню. Програмно-цільовий метод планування видатків є ефективним інструментом регулювання суспільного розвитку. Обґрунтовано доцільність використання інституційного підходу щодо розкриття економічної сутності та ролі програмно-цільового методу в системі бюджетного регулювання. Подальше впровадження програмно-цільового методу у бюджетний процес надасть можливість визначити результативність діяльності головного розпорядника бюджетних коштів щодо розвитку відповідної галузі соціальної сфери та економіки. Становлення та розвиток програмно-цільового методу у бюджетному процесі супроводжувалися структурними перетвореннями механізму фінансово-бюджетної політики країни. Поступово відбувалось запровадження основних складових цього методу, їх адаптація до особливостей розвитку бюджетної системи країни. Водночас доцільним є подальший розвиток програмно-цільового методу, важливим є розширення переліку елементів методу такими складовими як моніторинг та оцінка ефективності виконання бюджетної програми, забезпечення прозорості інформації про бюджет, запровадження механізму середньострокового бюджетного планування.

ВИСНОВКИ

Бюджетна політика є одним з дієвих інструментів забезпечення макроекономічної стабілізації та подальшої активізації економічного зростання. Використання інструментів бюджетної політики щодо підтримки системних перетворень фінансової складової суспільного розвитку має здійснюватися з урахуванням

впливу сукупності економічних, інституційних та соціальних факторів. Бюджетна політика у наступних бюджетних періодах має формувати сприятливі умови для підвищення рівня розвитку людського капіталу як ендogenous фактору забезпечення інтенсивного економічного зростання. В сфері бюджетного забезпечення програм соціального захисту актуальним та необхідним є удосконалення інструментарію адресності надання соціальних пільг з упорядкуванням категорій і верифікацією їх отримувачів. Ефективність управління видатками державного бюджету, в певній мірі, залежить від якісного рівня розробки та кількості бюджетних і державних цільових програм. З часу інтеграції програмно-цільового методу у бюджетний процес їх кількість зростала щороку, що обумовило потребу збільшення частки перерозподілу валового внутрішнього продукту через бюджетну систему. Важливим є підвищення бюджетної результативності та дієвості впливу інституційних бюджетних механізмів на розвиток галузей економіки. Потребується подальша оптимізація головних розпорядників коштів та кількості бюджетних програм для планування та виконання програм, тільки тих, які відносяться до основних функцій та завдань головного розпорядника коштів. Важливою функцією держави є досягнення стійкості, динамічності та збалансованості процесів економічного зростання, при врахуванні характеристик сталого суспільного розвитку. Бюджетна політика визначає місце й роль держави в регулюванні макроекономічного зростання, виступає ефективним інструментом реалізації економічної політики країни. Від показників результативності бюджетного механізму значною мірою залежить ефективність здійснення державного управління в країні. Середньострокове бюджетне планування є інструментом формування послідовної та виваженої бюджетної політики держави. Бюджетні ресурси є джерелом суспільного розвитку, забезпечують реалізацію суспільно важливих проєктів, зростання бюджетного потенціалу, формування відновлювальних процесів з урахуванням вітчизняних особливостей та циклічності економіки. Бюджетна політика, що коригується відповідно до суспільних потреб, дозволяє забезпечити динамічне збалансування та узгодженість бюджетних відносин, адаптацію економічної системи до внутрішніх та зовнішніх викликів. Інституційний розвиток бюджетної системи країни має забезпечити удосконалення системи управління державним боргом з урахуванням

довгострокових пріоритетів економічного розвитку країни.

Література:

1. Бюджетно-податкова політика у системі регулювання економіки: монографія / І.Я. Чугунов, Т.В. Канєва, М.Д. Пасічний та ін.; за заг. ред. І.Я. Чугунова. К.: Глобус-Пресс, 2018. 354 с.
2. Чугунов І.Я., Козарезенко Л.В. Державне фінансове регулювання розвитку людського потенціалу. Вісник КНТЕУ. 2017. № 3. С. 116—132.
3. Чугунов І.Я., Макогон В.Д. Бюджетна стратегія в умовах економічних перетворень. Вісник КНТЕУ. 2018. № 5. С. 5—18.
4. Чугунов І.Я. Бюджетна стратегія суспільного розвитку. К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2021. 532 с.
5. Чугунов І.Я., Самошкіна О.А. Видатки бюджету в системі державного регулювання соціально-економічного розвитку країни. Вісник КНТЕУ. 2019. № 2. С. 103—121.
6. Budget policy of social development. Chugunov I., Kaneva T., Pasichnyi M. and other. General editorship Chugunov I. Scientific Route. Tallinn, Estonia. 2018. 348 p.
7. Chugunov I., Makohon V. Budgetary projection in the system of financial and economic regulation of social processes. Baltic Journal of Economic Studies. Vol. 6. 2020. № 1. pp. 130—135.
8. Chugunov I., Makohon V. Fiscal strategy as an instrument of economic growth. Baltic Journal of Economic Studies. 2019. Vol. 5. № 3. pp. 213—217.
9. Chugunov I., Makohon V., Markuts Y. Budgetary policy of the emerging countries in conditions of institutional transformations. Problems and Perspectives in Management. 2019. Vol. 17, Issue № 4, pp. 252—261.
10. Jorda O., Taylor A. The time for austerity: estimating the average treatment effect of fiscal policy. The Economic Journal. 2016. № 126 (590). pp. 219—255.

References:

1. Chuhunov, I.Ya. Kanieva, T.V. and Pasichnyj, M.D. (2018), Biudzhethno-podatкова polityka u systemi rehuliuвання ekonomiky [Fiscal policy in the system of regulation of the economy], Hlobus-Press, Kyiv, Ukraine.
2. Chuhunov, I.Ya. and Kozarezenko, L.V. (2017), "State financial regulation of human potential development", Visnyk KNTEU, vol. 3, pp. 116—132.
3. Chuhunov, I.Ya. and Makohon, V.D. (2018), "Budget strategy in the context of economic transformation", Visnyk KNTEU, vol. 5, pp. 5—18.
4. Chuhunov, I.Ya. (2021), Biudzhethna stratehiia suspil'noho rozvytku [Budget strategy of social development], Kyiv.nats.torh.-ekon. un-t, Kyiv, Ukraine.
5. Chuhunov, I.Ya. and Samoshkina, O.A. (2019), "Budget expenditures in the system of state regulation of socio-economic development of the country", Visnyk KNTEU, vol. 2, pp. 103—121.
6. Chugunov, I. Kaneva, T. and Pasichnyi, M. (2018), Budget policy of social development. and other, Scientific Route, Tallinn, Estonia.
7. Chugunov, I. and Makohon, V. (2020), "Budgetary projection in the system of financial and economic regulation of social processes", Baltic Journal of Economic Studies, Vol. 6, no. 1, pp. 130—135.
8. Chugunov, I. and Makohon, V. (2019), "Fiscal strategy as an instrument of economic growth", Baltic Journal of Economic Studies, vol. 5, no. 3, pp. 213—217.
9. Chugunov, I. Makohon, V. and Markuts, Y. (2019), "Budgetary policy of the emerging countries in conditions of institutional transformations", Problems and Perspectives in Management, Vol. 17, Issue 4, pp. 252—261.
10. Jorda, O. and Taylor, A. (2016), "The time for austerity: estimating the average treatment effect of fiscal policy", The Economic Journal, vol. 126 (590), pp. 219—255.

Стаття надійшла до редакції 11.06.2021 р.

ПЕРЕДПЛАТА

ВИДАННЯ МОЖНА ПЕРЕДПЛАТИТИ З БУДЬ-ЯКОГО МІСЯЦЯ!

— ЧЕРЕЗ РЕДАКЦІЮ (ТЕЛ. 458-10-73);

— ЧЕРЕЗ ДП "ПРЕСА"
(У КАТАЛОЗІ ВИДАНЬ УКРАЇНИ);

— ЧЕРЕЗ ПЕРЕДПЛАТНІ АГЕНТСТВА